

MASARYKOVA UNIVERZITA
FAKULTA SOCIÁLNÍCH STUDIÍ
Katedra mezinárodních vztahů a evropských studií

Mgr. Anna Leshchenko

**VLIV ENERGETICKÉ EFEKTIVITY NA EXPORTNÍ
STRATEGII STÁTU ZÁVISLÉHO NA EXPORTU
ENERGETICKÝCH SUROVIN.
PŘÍPADOVÁ STUDIE RUSKÉ FEDERACE**

Disertační práce

Školitel: doc. PhDr. Břetislav Dančák, Ph.D.

Brno, 2013

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou disertační práci vypracovala samostatně a pouze s použitím zdrojů uvedených v seznamu literatury.

V Brně dne 1. srpna 2013

Mgr. Anna Leshchenko

Poděkování

Děkuji tímto doc. PhDr. Břetislavu Dančákovi, Ph.D. za návrh pokračovat ve studiu a vypracovat disertační práci, za vstřícnost a neocenitelné rady během samotného sepsání práce. Děkuji celému týmu kolegů „energetiků“ za cenné připomínky a rady.

Děkuji také celé své rodině za podporu a zvláště svému synovi Ivanovi, který svou nekonečnou energii nabíjel i mně.

Obsah

Seznam tabulek	7
Seznam grafů	7
Seznam obrázků	7
Seznam zkratk	8
Poznámka o přepisu z azbuky do latinky	9
1. Úvod	10
2. Teoretická východiska	14
2.1. Vymezení výzkumné oblasti	14
2.1.1. Politická ekonomie	15
2.1.2. Stát a trh	16
2.1.3. Mezinárodní obchod jako nástroj zahraniční politiky	18
3. Metodologický základ práce	19
3.1. Konceptualizace pojmů	23
3.1.1. Energetická bezpečnost	23
3.1.2. Energetická efektivita	24
3.1.3. Mezinárodní obchod s energiemi	27
3.1.4. Exportní strategie	27
3.2. Přehled literatury	28
4. Sektor energetiky v Rusku	31
4.1. Spotřeba primárních zdrojů energie v Rusku	31
4.2. Organizační struktura sektoru ropy a sektoru plynárenství	32
4.3. Ropný sektor v Rusku	36
4.3.1. Produkce a export ropy	36
4.3.2. Rafinace ropy	37
4.3.3. Ropná infrastruktura	39
4.4. Sektor plynárenství	39
4.4.1. Produkce a export plynu z Ruska	39
4.4.2. Plynová infrastruktura	40
4.5. Problematické stránky sektoru ropy a sektoru plynárenství v Rusku	41
5. Energetická efektivita v Rusku	45
5.1. Výhody a nevýhody zvýšení energetické efektivity	45
5.2. Důvody nízké energetické efektivity Ruska	48
5.3. Dopady nízké energetické efektivity Ruska	51

5.3.1.	Energetická efektivita ruského průmyslu	51
5.3.2.	Energetická efektivita ve výrobě energií v Rusku	52
5.3.3.	Energetická efektivita v rezidenčním sektoru.....	55
5.3.4.	Energetická efektivita v sektoru transportu	57
6.	Ekonomický význam sektoru energetiky v Rusku	58
6.1.	Stabilizační fond.....	59
6.2.	Vztah mezi cenou zdrojů energie a ruským rozpočtem	61
6.3.	Závislost ekonomiky na energetice	63
6.4.	Energetický sektor a průmysl.....	63
6.5.	Geograficko-sociální faktory energetického průmyslu v Rusku.....	65
6.6.	Role zájmových skupin v sektoru energetiky Ruska	66
7.	Politický význam energetického sektoru pro Rusko	69
7.1.	Personální provázanost politiky a energetiky	69
7.1.1.	Okolnosti vzniku těsné propojenosti mezi politickými a ekonomickými elitami	69
7.1.2.	Personální kontrola energetického sektoru	70
7.2.	Vliv energetických společností na politiku Ruska	73
7.2.1.	Role národních šampionů	73
7.2.2.	Vztah mezi Kremlem a energetickými společnostmi	75
7.2.3.	Vliv národních šampionů na vnitrostátní dění.....	77
7.2.4.	Vliv energetických podniků v regionech	78
7.3.	Vztah mezi energetickou sférou a domácí politikou v Rusku.....	79
7.3.1.	Sociální politika státu	79
7.3.2.	Cena plynu	82
7.3.3.	Vztah mezi energetickým bohatstvím a charakterem politického režimu	85
7.4.	Zahraničněpolitická dimenze ruské energetiky.....	86
7.4.1.	Legislativní základ ruské energetické politiky	86
7.4.2.	Export energie jako nástroj zahraniční politiky – pozice Ruska	88
8.	Vztah mezi energetickou náročností ekonomiky a exportní strategií Ruska.....	95
8.1.	Energetická efektivita ve strategiích RF	95
8.2.	Programy implementace energetických strategií a jejich financování.....	96
8.3.	Vládní politika v otázce energetické efektivity.....	98
8.3.1.	Legislativní základ ruské energetické efektivity	98
8.3.2.	Mezinárodní spolupráce ve sféře energetické efektivity	101
8.3.3.	Implementace politiky energetické efektivity v Rusku	102
8.4.	Energetická efektivita Ruska v praxi	105
8.4.1.	Spotřeba, vývoj HDP a energetické náročnosti Ruska v letech 2000-2010	105
8.4.2.	Podíl státu a státní politiky na změnách v energetické efektivitě	110

8.4.3.	Příčiny snížení energetické náročnosti Ruska	113
8.5.	Strategie exportu uhlovodíků	116
8.6.	Exportní strategie Ruska a její vliv na mezinárodní obchod s energiemi	124
8.6.1.	Diverzifikace směru exportu ruských surovin	124
8.6.2.	Posílení ruských pozic na nových a tradičních trzích pomocí nové infrastruktury	126
8.6.3.	Diverzifikace exportních artiklů	127
8.6.4.	Zvětšení množství exportovaných surovin	128
8.6.5.	Import ze Střední Asie jako pokus o udržení svého mezinárodního postavení	131
8.6.6.	Role energetické efektivity v exportních strategiích energetických podniků	132
9.	Závěr	135
10.	Seznam literatury	145
10.1.	Primární zdroje	145
10.2.	Sekundární zdroje	148

Seznam tabulek

Tabulka č. 1. Celkový objem sociálních dávek v letech 1997-2009.....	80
Tabulka č. 2. Těžba, spotřeba a export plynu v Rusku v letech 2000-2010 (v mld. m ³).....	129
Tabulka č. 3. Dynamika exportu ruské ropy a ropných produktů v letech 2000-2010 (v mil. barelů denně).....	130

Seznam grafů

Graf č. 1. Podíl státních společností na produkci plynu a ropy v Rusku.....	34
Graf č. 2. Zahraniční dluh Ruska (v % HDP).....	60
Graf č. 3. Vývoj citlivosti příjmové složky ruského rozpočtu na cenu URALS (v % HDP)....	62
Graf č. 4. Růst sociálních výplat v letech 1997-2009.....	81
Graf č. 5. Státní výdaje na sociální politiku (v mld. dolarů).....	81
Graf č. 6. Energetická náročnost ruského HDP v PPP 2005.....	109

Seznam obrázků

Obrázek č. 1. Exportní cena plynu vs. cena pro velkoodběratele v Rusku.....	83
Obrázek č. 2. Cena plynu pro velkoodběratele vs. domácnosti v Rusku.....	83
Obrázek č. 3. Spotřeba primární energie v Rusku.....	106
Obrázek č. 4. Energetická náročnost Ruska.....	108
Obrázek č. 5. Ruská produkce ropy a spotřeba, v letech 2001-2011 (v mil. barelů denně)...	128

Seznam zkratek

APBE	Agenstvo po prognozirovaniju balansov v elektroenergetike – Agentura pro prognozování bilanci v elektroenergetice
APEREC	Asia Pacific Energy Research Centre
CENEF	Centr po effektivnomu ispolzovaniju energii - Centrum pro energetickou efektivitu
CO ₂	oxid uhličitý
EIA	Energy Information Administration
Energetická strategie 2020	Energetičeskaja strategija Rossii na period do 2020 goda – Energetická strategie Ruska do roku 2020
Energetická strategie 2030	Energetičeskaja strategija Rossii na period do 2030 goda – Energetická strategie Ruska do roku 2030
EU	Evropská Unie
HDP	hrubý domácí produkt
IEA	International Energy Agency – Mezinárodní agentura pro energetiku
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development - Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj
OPEC	Organization of Petroleum Exporting Countries - Organizace zemí vyvážejících ropu
RF	Ruská federace
WB	World Bank – Světová banka
WTO	World Trade Organization – Světová obchodní organizace

Poznámka o přepisu z azbuky do latinky

Jména a příjmení ruských autorů budou přepisována podle pravidel odborné transliterace ruské cyrilice do latinky v případě textů napsaných v ruském jazyce. V případě, že se jedná o text napsaný ruskými autory v angličtině, budou jména uvedena v souladu s bibliografickými údaji. Názvy dokumentů a organizací v ruštině budou přepisované podle pravidel odborné transliterace ruské cyrilice do latinky (podle české normy ČSN ISO 9 (010185)).

1. Úvod

Energetická bezpečnost se stává čím dál více populárním tématem jak pro novinové články, tak i pro odborné práce. Stabilní dodávky energetických zdrojů v přiměřeném množství a za přiměřenou cenu představují *conditio sine qua non* pro rostoucí hospodářství.

Jak pro importéra, tak i pro exportéra energetických surovin je zdrojem energie efektivita jejího využití, jelikož nespotřebované přebytky jsou také zdrojem energie. Energetická efektivita je sama o sobě výhodná z hlediska finančního, a to pro každý stát, nehledě na jeho postavení na mezinárodním trhu s energiemi, protože každý stát je konzumentem energie. Návratnost investice do opatření zvyšujícího energetickou efektivitu činí v průměru od dvou do pěti dolarů za každý investovaný dolar. (McLean-Conner, 2009, str. 35) Navíc jsou takto snižovány objemy škodlivých emisí. Ve světovém měřítku však stále nejsou využity 4/5 potenciálu snížení energetické náročnosti v rezidenčním sektoru a více než polovina v sektoru průmyslovém. Předpoklad toho, že lidstvo brzy vyčerpá veškerá fosilní paliva, již byl sice vyvrácen, rostoucí spotřeba lidstva obecně však zůstává výzvou jak pro jednotlivé státy, které musí reflektovat rostoucí náklady energie, tak i pro planetu Zemi, která si musí poradit se zvyšující se hladinou emisí. Opatření zvyšující energetickou efektivitu přitom mohou zkrátit růst globální spotřeby energie do roku 2035 na polovinu. (IEA, 2012)

Podle odborníků se až třetina celosvětové poptávky po primární energii (kolem 160 kvadrilionu BTUs) ztrácí během produkce, transformace, transportu a distribuce energie. (World Economic Forum, IHS CERA, 2013) Jedná se o obrovský a nevyužitý potenciál. V závislosti na vlastním surovinovém bohatství vnímají jednotlivé státy příležitost k šetření energie odlišně. Po ropných krizích v 70. letech státy-importéři aktivněji než předtím vytvářely podmínky pro zvýšení energetické efektivity ve všech sektorech hospodářství. V důsledku této politiky a strukturálních změn v ekonomice tyto státy s postupem času dokázaly oddělit spotřebu energetických zdrojů od hospodářského růstu. Ropné krize a s nimi spojené výkyvy cen energetických surovin nezasáhly energeticky soběstačné země (včetně Sovětského svazu), a proto je ani tolik nemotivovaly ke zvýšení energetické efektivity. Případ energetické náročnosti ruského hospodářství si přitom zaslouží zvláštní pozornost. Energetická intenzita ruského HDP je nejvyšší na světě. (EIA, 2011) Dokonce také ekonomický poradce ruského prezidenta Arkadij Dvorkovič uvedl mezi důvody, proč světová ekonomická krize dolehla na ruské hospodářství více než na jiné země, nízkou energetickou

efektivitu a závislost na exportu surovin. (World Economic Forum, IHS Cambridge Energy Research Associates, 2010)

Ruská závislost na exportu surovin plyne především z velkého podílu příjmů z mezinárodního obchodování s energiemi ve státním rozpočtu. 20. století se stalo svědkem vzestupu popularity ropy, zemního plynu a také uhlí jako zdrojů energie. Přitom se spotřeba energie odpoutala od regionálních trhů a suroviny začaly proudit napříč státy i kontinenty. Narůstal mezinárodní obchod s energiemi, který postupně přestal být omezován hranicemi určitého regionu a na konci 20. století se stal globálním. Mezinárodní obchod s energiemi dal příležitost státům bohatým na uhlovodíky zpeněžit své nerostné suroviny. V závislosti na specifických politických, ekonomických, sociálních, demografických i historických podmínkách napomohla přítomnost nezanedbatelných zásob energetických surovin a jejich export k ekonomickému vývoji (USA, Kanada, Austrálie, Norsko), zapříčinila regionální konflikty (afričtí producenti), vyprovokovala změny v sociální politice (Norsko), zmrazila přirozenou evoluci na politické scéně (blízkovýchodní producenti a do jisté míry i Rusko) atd. Surovinové bohatství se v odborné literatuře často v jedné větě setkává s pojmy „surovinové prokletí“ nebo „Holandská nemoc“; vedou se diskuse, jestli a v jakých podmínkách zásoby energetických surovin ekonomice škodí. Velké zásoby energetických surovin v současném světě každopádně významně ovlivňují chod hospodářství státu-exportéra a jeho politický režim. Obchod s energiemi nezůstává v rovině ryze ekonomické, ale vždy se tak či onak odráží i na politických vztazích mezi zeměmi. Význam energetických zdrojů je pro moderní stát natolik důležitý, že i v podmínkách liberalizovaného globálního trhu jsou státní aktéři jeho aktivními participanty.

Jedním z nejvýznamnějších aktérů na mezinárodním trhu s energiemi je v dnešní době Rusko. Strategie exportu ruských fosilních paliv mají potenciál ovlivnit celkové množství surovin na trhu a tím pádem jsou bedlivě sledovány ostatními aktéry mezinárodního systému. Samotný ruský export je pochopitelně závislý na tom, kolik energie bude spotřebováno interně a kolik bude ušetřeno. Z ekonomického hlediska je energetická efektivita výhodná pro každého konzumenta, a dokonce může být vnímána jako jeden z nástrojů zajišťujících energetickou bezpečnost státu. Rusko je nejen konzumentem, ale i exportérem energií. Vzhledem k závislosti Ruska na příjmech z exportu ropy a plynu se význam energetické efektivity znásobuje, jelikož opatření snižující energetickou náročnost ruského hospodářství disponují potenciálem zvýšit objemy exportu a následně i ovlivnit příjmy ruského státu. Proto je logickým předpokladem to, že ruská vláda, uvědomujíc si potenciál energetické efektivity

ve snížení interní spotřeby a zvýšení objemu exportu energetických surovin, bude této otázce věnovat maximum pozornosti: vytvářet administrativní aparát, iniciovat zvláštní programy a prioritně investovat do opatření zvyšujících energetickou efektivitu atd. Disertační práce se však tento logický předpoklad pokusí na základě analýzy politiky prováděné ruským státem vyvrátit.

Struktura práce bude následující. Po teoreticko-metodologickém úvodu, kde bude vysvětlen výběr politické ekonomie pro teoretický rámec disertační práce, budou představeny koncepty a metodologie použité v práci.

Následuje kapitola o samotném sektoru energetiky v Rusku. Kapitola uvede fakta ohledně spotřeby energie ve státě, organizace ropného a plynového sektoru, infrastrukturních projektů, které zajišťují vývoz ruských energetických zdrojů atd. Tato kapitola se stane základem celé práce. Klíčovým cílem kapitoly bude odpovědět na tyto výzkumné otázky:

1. Jaká je struktura ruského sektoru energetiky?

a) Jaký je podíl státu na těžbě ropy a plynu v Rusku? Jaký to má vliv na fungování sektoru?

b) Jaké jsou klíčové problematické oblasti v sektoru energetiky v Rusku?

Zmapování struktury sektoru energetiky a přiblížení postavení jednotlivých aktérů v systému poukáže na význam a roli státu v ruské energetice. V kontextu dané práce je podstatné, jestli státní energetické podniky, dominující v tomto sektoru, zařazují otázku energetické efektivity mezi své priority.

Problematické oblasti v sektoru energetiky v Rusku do jisté míry přispějí k pochopení jednotlivých příčin nízké energetické efektivity státu.

Následovat bude kapitola o energetické efektivitě ruského hospodářství, kde budou představeny především příčiny vysoké energetické náročnosti Ruska a její následky pro jednotlivé sektory ekonomiky.

Kapitoly Význam sektoru energetiky pro stabilitu ruského hospodářství a Sektor energetiky a stabilita politického režimu v Rusku ověří vztah závislosti ruské ekonomiky a politické scény na energetice. Pro disertační práci má tato část textu velký význam především proto, že musí dokázat, jestli je Rusko státem závislým na exportu fosilních paliv. Pro zemi závislou na exportu energetických surovin se význam energetické efektivity neboli možnost ušetřit vzácné zdroje a následně je finančně zhodnotit, znásobuje. Kapitoly o ekonomickém a politickém významu sektoru energetiky pro Rusko společně poskytnou odpovědi na otázky:

2. Lze Rusko zařadit mezi státy závislé na exportu energetických surovin?

- a) Do jaké míry je ruský státní rozpočet závislý na příjmech z exportu ropy, ropných produktů a plynu?*
- b) Jakou roli hraje export energie pro stabilitu současného politického režimu v Rusku?*

Kapitola o politickém významu sektoru energetiky pro Rusko v souvislostech soupeření ekonomických a politických zájmů odpoví také na otázku:

- 3. Je politika Ruska v otázce vývozu energetických surovin konzistentní; jsou zájmy státu kompatibilní se zájmy energetických podniků?*

Odpověď na tuto otázku přiblíží zvláštnosti formulování ruské exportní strategie v otázce vývozu energetických surovin a její implementace. Soupeření politických a ekonomických aspektů může zapříčiňovat občasný nesoulad mezi deklarovanými cíli státu a reálně prováděnou politikou.

Závěrečnou fází výzkumu bude samotná analýza vlivu energetické efektivity na spotřebu země a následně i na exportní strategii státu. Kapitola s názvem Vztah mezi energetickou efektivitou a exportní strategií státu se zaměří na otázky:

- 4. Jaký vliv má energetická efektivita na interní spotřebu surovin Ruska a na možnosti jejich vývozu?*
- 5. Je energetická efektivita důležitou součástí státních energetických strategií Ruska?*

Význam energetické efektivity pro ruský stát bude hodnocen ve dvou rovinách - legislativní a praktické. Budou prozkoumány oficiální dokumenty a legislativní akty; důraz bude kladen především na energetické strategie Ruska jako směrodatné dokumenty pro vývoj ruské energetiky, a případné zařazení energetické efektivity mezi priority státu. Následně bude rovněž provedena analýza implementace deklarovaných záměrů, praktické zavedení opatření zvyšujících energetickou efektivitu, financování takovýchto projektů atd. Pátá výzkumná otázka je pro disertační práci klíčovou, jelikož ukáže, jestli je energetická efektivita faktorem ovlivňujícím exportní strategii státu, závislého na vývozu energií.

Odpovědi na uvedené výzkumné otázky nám na příkladu Ruska dovolí komplexně zhodnotit význam energetické efektivity pro stát závislý na exportu fosilních paliv. Prostřednictvím ruských exportních strategií a exportní politiky bude nastíněno, zda ruské politické vedení vnímá energetickou efektivitu jako faktor, s nímž se počítá při stanovování strategických cílů v sektoru energetiky.

2. Teoretická východiska

2.1. Vymezení výzkumné oblasti

Předmětem následujícího výzkumu se stane energetická náročnost Ruské federace a její vliv na mezinárodní obchod s energiemi prostřednictvím státní energetické strategie. Vztah mezi energetickou efektivitou a exportní strategií státu, určující cíle a priority exportéra na mezinárodních trzích, je však třeba zařadit do širšího teoretického rámce politické ekonomie, která zkoumá vzájemné ovlivňování politických a ekonomických aspektů. Z jakého důvodu se však má stát právě politická ekonomie zastřešující teorií pro následující práci?

Energetika je sektorem, do kterého stát pravděpodobně nejvíce zasahuje. Dochází k tomu především proto, že zajištění energetické bezpečnosti je strategickým zájmem státu. Energie je životně důležitá pro každodenní chod hospodářství a je naprosto nepostradatelným komponentem ekonomického rozvoje. Vůbec nezáleží na tom, jestli stát energii dováží nebo vyváží: importér se musí postarat o to, aby měl dostatek surovin pro výrobu; exportér zase musí zajistit stabilní odběr svých zdrojů, protože spoléhá na finanční prostředky z obchodu. Liberalismus sice naléhá, aby se trh postaral o distribuci surovinových zdrojů sám, ale vzhledem k významu této suroviny má stát tendenci aktivně se podílet na rozhodování aktérů na trhu s energiemi. Toto tvrzení v duchu realismu se při bližším zkoumání zásahů států do energetického sektoru samo nabízí. Trh přece může nečekaně selhat a stejně tak může silný aktér narušit bilanci svým zásahem do obchodu; a proto si národní stát nemůže dovolit jen nečinně přihlížet obchodu s energetickými surovinami. V důsledku toho se energetika stává hospodářským sektorem s nejvyšší mírou prolínání ekonomických a politických zájmů, přičemž tento charakteristický rys energetiky nemizí při překročení hranic: na mezinárodní scéně jsou energetické zájmy hájeny jak vedením podniků, tak i politickými činiteli. Smlouvy o dodávkách se sice podepisují mezi ekonomickými subjekty, ale podíl státu v těchto energetických podnicích je často nezanedbatelný. Dlouhodobá spolupráce mezi kupujícím a prodávajícím musí být založena na vyrovnaných politických vztazích; energetické projekty obvykle začínají podepsáním mezivládních memorand; výstavba ropovodu nebo plynovodu se neobejde bez vládního svolení. Koneckonců rovněž vlády národních států sepisují dlouhodobé energetické strategie a reprezentují stát v mezinárodních energetických organizacích, jako je Mezinárodní energetická agentura (IEA) nebo Mezinárodní agentura pro atomovou energii

(IAEA). Národní státy jsou tedy stejně významnými aktéry mezinárodního obchodu s energetickými zdroji, jako samotné energetické podniky.

V případě aplikace ryze ekonomických nebo politologických teorií nebo teorií mezinárodních vztahů na předmět výzkumu disertační práce bych nepojala problematiku tak komplexně, jak to dovoluje optika politické ekonomie. Výběr politické ekonomie jako nástroje pro tuto práci dovoluje použít jednotlivé koncepty disciplíny (dichotomie státu a trhu, mezinárodní obchod), jež jsou v kontextu práce nezbytné. Proto se teorie politické ekonomie jeví jako ten nejvhodnější rámec pro analýzu vlivu energetické efektivity Ruska na mezinárodním trhu.

2.1.1. Politická ekonomie

Nehledě na to, že význam trhu permanentně stoupá, historické zkušenosti ukazují, že cíle a záměry ekonomických aktivit jsou determinovány nejen samotným trhem a jeho mechanismy. Normy, hodnoty a zájmy sociálních a politických systémů, v nichž jsou veškeré ekonomické aktivity pevně zakotvené, mají na jejich formování také podíl, a proto, přestože ekonomické faktory hrají v určení charakteru globální ekonomiky významnou roli, budou na ni mít politické faktory minimálně rovnocenný, a možná i větší vliv.

Téma globalizace, které si vybojovalo přední místo v pracích jak realistů, tak i liberalistů, od konce 80. let neprávem vytlačilo do pozadí význam domácí politické scény ve formulování mezinárodních vztahů. Vliv „národních systémů politické ekonomie“¹ na ekonomické dění, jak vnitrostátní tak i mezinárodní, by neměl být podceňován. Jsem osobně přesvědčená, že národní stát zůstává klíčovým aktérem mezinárodních vztahů, a to nejen ve sféře politické, ale i ekonomické. Přestože nadnárodní korporace, nevládní organizace apod. si za poslední desetiletí obhájily své místo v mezinárodním politicko-ekonomickém dění, stát přetrvává ve své pozici stavitele a reformátora struktur, které do jisté míry omezují veškeré aktéry mezinárodního systému. Pořad jsou to národní státy, kdo rozhoduje o pravomocích mezinárodních organizací a o daňových režimech pro nadnárodní korporace. Proto i vnitropolitické dění, podobně jako ekonomická situace v zemi, hraje svou roli ve formulování mezinárodní politiky.

20. století bylo svědkem prohlubující se vzájemné závislosti mezi národními ekonomikami, finančními toky a technologickým vývojem. Rozšířilo se rovněž uvědomění společnosti o prolínání politických a ekonomických zájmů. Stát začal být vnímán jako nástroj

¹ Pojem vypůjčen od Gilpina. (Gilpin, 2001, str. 3)

pro ovlivňování ekonomických procesů a především pro rozdělení statků mezi jednotlivými ekonomickými subjekty. Politika a ekonomika se navzájem ovlivňovaly vlastně napříč dějinami. Ve snaze lépe porozumět ekonomickým a politickým procesům byly tyto dvě formy organizace lidského chování vědeckou komunitou umělé rozděleny a po staletí zkoumány zvlášť. Provedení dělicí čáry mezi politickým a ekonomickým spektrem se stalo ve 20. století již neúnosným, vzhledem k míře politizace ekonomických aktivit a všeobecného uvědomění si tohoto faktu. (Kropec & Pšeja, 2006, stránky 10-11; Gilpin, 1987, str. 4)

Autorem klasické definice politické ekonomie je Adam Smith. Slavný ekonom označil politickou ekonomii za vodítko státníka pro rozumný management národního hospodářství. John Stuart Mill definoval politickou ekonomii jako vědu, která učí národy, jak zbohatnout. Podle Roberta Gilpina se politická ekonomie zabývá otázkami generovanými interakcí mezi politickými a ekonomickými záležitostmi. (Gilpin, 2001, str. 25, 31) Další definici lze najít v Encyklopedii politické ekonomie editované Phillipem Antony O'Hara, kde je politická ekonomie definována jako výzkum toho, jak národy rostou, a co mohou udělat pro zvětšení množství materiálních statků, využívaných jejich občany. (O'Hara, 2001, str. 853)

Politická ekonomie bude v následující práci nápomocnou disciplínou ve dvou rovinách: 1. Státní, kde ekonomické a politické zájmy formulují státní energetickou strategii a 2. Mezinárodní, kde státní energetická strategie ovlivňuje mezinárodní obchod s energiemi.

2.1.2. Stát a trh

Pro výzkum politické ekonomie je klíčové zjistit cíle a podstatu ekonomické aktivity. Společnost by měla určit své priority: zda je cílem ekonomické aktivity prospěch jednotlivých spotřebitelů, dosažení sociálního blahobytu nebo maximalizace národní moci. V závislosti na stanovení preferencí se společnost buď plně podřídí tržním mechanismům, nebo bude upřednostňovat politicko-sociální cíle. Faktem však zůstává, že politické nebo sociální cíle ekonomických aktivit a ekonomické mechanismy, kterými těchto cílů chceme dosáhnout, nelze oddělovat. V každé společnosti jsou cíle ekonomických aktivit a ekonomické potřeby k dosažení těchto cílů určeny politickým procesem. Zároveň má ale trh svou vlastní logiku a mechanismy fungování, které nejsou úplně kompatibilní s politickými. V důsledku toho trh a ekonomické faktory vnucují politice určitá omezení nebo limity. (Gilpin, 2001, str. 24)

Paralelní existence a vzájemná interakce mezi trhem a státem vyvolává určité napětí, jelikož trh a stát mají odlišné hodnoty, usilují o dosažení odlišných cílů a užívají k tomu odlišné nástroje. Trh se zabývá především distribucí vzácných zdrojů. Ekonomičtí aktéři

na trhu sledují své vlastní soukromé zájmy. Stát alokuje a distribuuje moc a řídí se přitom obecnými zájmy, zájmy celé společnosti. (Balaam & Veseth, 2005, stránky 14-17) Například partikulárním zájmem Rosněftu je minimalizovat své výdaje na jednotlivých produktech, a proto není výstavba speciálního zařízení na uchycení a zpracování menších množství plynu z ropných vrtů prioritou podniku; nejlevnějším způsobem zacházení s tímto sekundárním produktem těžby je ho spálit. V kontradikci s tímto z ekonomického hlediska zdravým logickým myšlením je vládní politika. V zájmu státu je zachycení a využití cenné suroviny například pro potřeby místní komunity. Ruská vláda rovněž musí pečovat o stav zdraví veřejnosti, a proto není spalování fosilních paliv v pochopitelných s vypouštěním obrovského objemu CO² emisí bez užitku pro veřejnost přípustné.

Napjatá interakce mezi státem a trhem není pouze vnitrostátní záležitostí, tato dichotomie se přenáší i na mezinárodní úroveň, kde však má jinou formu. Na rozdíl od národní ekonomiky, která se vyvíjí uvnitř sociálně-politického systému, je mezinárodní ekonomika zakotvena do jiné formy sociálně-politických vztahů. Mezinárodní ekonomika se vyvíjí pod vlivem mezinárodních režimů, ziskových a neziskových organizací a zase samotných národních států. (Baylis & Smith, 1997, stránky 219-220; Gilpin, 2001, str. 42) Podstata dichotomie trhu a státu se však nemění ani na mezinárodní rovině.

Podle Gilpina bude globální ekonomika a její budoucí vývoj ovlivněn především bezpečnostními a politickými zájmy USA, Západní Evropy, Číny, Japonska i Ruska. (Gilpin, 2001, str. 12) Do seznamu významných ekonomických aktérů mezinárodního systému bych osobně přidala také Indii – jako perspektivně nejlidnatější národní trh, Blízký Východ – jako držitele nezanedbatelných finančních rezerv a Brazílii – jako dynamicky se vyvíjející hospodářství. Podstatou však zůstává, že nejsilnější ekonomičtí hráči a vztahy mezi nimi budou základem mezinárodního politického systému. Je málo pravděpodobné, že tyto státy nechají rozdělení ekonomických statků na tržních mechanismech, aniž by zasahovaly do volného trhu. Státy OPEC například regulérně zasahují do fungování trhu s ropou a ovlivňují cenu suroviny pomocí snižování nebo zvyšování těžby tak, aby cenové podmínky byly v souladu s jejich národními zájmy. Proto osobně nepředpokládám, že se v budoucnu nejsilnější političtí aktéři mezinárodního prostředí vzdají své schopnosti ovlivňovat ekonomické dění ve vlastní prospěch. Přece jen, jak ekonomická efektivita, tak i národní ambice jsou hnací silou globální ekonomiky 21. století. Proto i přesto, že státy nejsou zdaleka jedinými aktéry na mezinárodním trhu s energiemi, jsou státní exportní strategie vývozců

energetických surovin důležité pro pochopení dění na mezinárodních energetických trzích a možnost jakéhokoliv předvídání jejich budoucího vývoje.

2.1.3. Mezinárodní obchod jako nástroj zahraniční politiky

Mezinárodní obchod lze vzhledem k jeho roli ve vztazích mezi státy využít jako nástroj zahraniční politiky. Význam tohoto nástroje narůstá souběžně se stoupající intenzitou obchodní výměny v globalizovaném světě. Přesto restriktce nebo naopak preferenční režimy pro obchod s jednotlivými státy, které lze použít i pro dosažení zahraničněpolitických cílů, nejsou novinkou: Atény pravděpodobně zapříčinily Peloponéské války tím, že se pokusily omezit import jednoho ze spojenců Sparty. (Balaam & Veseth, 2005, str. 136) Obchodní sankce mohou mít formu bojkotu, embarga nebo omezení importu a jsou často buď příčinou, nebo následkem politické roztržky mezi státy.

Význam mezinárodního obchodu pro ruskou ekonomiku, zaměřenou na export surovinových zdrojů, je nepopiratelný.² Rusko čerpá podstatný podíl svých rozpočtových příjmů z exportních cel uvalených na energetické suroviny. Naprostý rekord byl zaznamenán v roce 2011, kdy Rusko z exportu ropy, ropných produktů a plynu vydělalo 346 mld. dolarů. (Zaremba, 2011) Proto jakákoliv omezení nebo restriktce ze strany dovozců mohou zapříčinit znatelnou újmu ruskému hospodářství. Vlastně i zvýšení energetické efektivity ruských odběratelů ohrožuje stabilitu ruských energetických exportů a tudíž není pro státní rozpočet Ruska výhodná. Podobně pak, pokud dojde ke snížení vývozu z jakýchkoliv interních důvodů, bude ruské hospodářství významně ztrácet na ušlém zisku. Hlavním vývozním artiklem Ruska, jak již bylo naznačeno, jsou fosilní paliva. Proto se může nízká energetická efektivita při rostoucí interní spotřebě a stabilních objemech těžby stát příčinou omezení ruských exportních kapacit. Snížení objemu vývozu energetických surovin může následně zapříčinit vážné komplikace v ruském postavení na mezinárodním trhu a také negativně ovlivnit finanční zásoby vlády.

² Balaam a Veseth používají pro ilustraci významu obchodování s ropou termín „mezinárodní politická ekonomie ropy“ („IPE of oil“) (Balaam & Veseth, 2005, str. 417), který by měl naznačovat i míru politizace této otázky. Ropa je dopravována většinou tankery, a proto na rozdíl od obchodu s plynem není omezená na regionální trhy možností potrubního transportování. Avšak dynamický vývoj trhu se zkapalněným plynem toto privilegium ropným exportům odebral. Neobnovitelné zdroje energie – ropa, plyn, uhlí, uran – jsou v současnosti volně obchodovatelné napříč regionálními trhy, a proto je možné mluvit o celosvětovém energetickém trhu. Vzhledem k již zmíněnému vlivu politiky na ekonomiku a zejména na sektor energetiky se obchod se všemi energetickými surovinami zpolitizoval a lze v současnosti mluvit o mezinárodní politické ekonomii energií (IPE of energy).

3. Metodologický základ práce

Politická ekonomie používá pro vysvětlení ekonomických jevů socio-historické metody, čímž připisuje centrální roli historii, institucím a interakci mezi sociálními skupinami a třídami. Tímto metodologickým přístupem se politická ekonomie liší od ekonomie, která se nejčastěji kloní k metodologickému individualismu. Ekonomie je ahistorická teorie, která platí nezávislé na časovém a prostorovém kontinuu, protože je ve svém jádru deterministická. Kauzalita je pro ekonomy neoddělitelnou součástí teorie; všechny proměnné a vztahy mezi nimi jsou v ekonomické teorii jasně a přesně specifikované, a proto je výsledek bádání aplikovatelný kdykoliv a kdekoliv. Politická ekonomie však není deterministická. Hodnoty a hranice proměnných a charakter interakcí mezi nimi nemohou být v politické ekonomii přesně specifikované; účinek mnohých faktorů je spíše kvalitativní než kvantitativní. Podle politické ekonomie nemohou být normativní a pozitivní aspekty vědy oddělovány. Přesvědčení a zaujatost badatele ovlivňuje jak výběr témat, tak použití metod, a nakonec i vyhodnocení dosažených výsledků. Proto musí být precizní empirický determinismus v politické ekonomii vystřídán deskripcí, teoretickými ilustracemi, vzorovými modely a případovými studiemi. (O'Hara 2005, str. 862)

Definitivně se vymezit vůči aplikaci ryze ekonomických metod v této práci bych se chtěla i pomocí následujících argumentů. Přestože je poslední dobou pro výzkum ekonomických jevů velice rozšířenou metodou metoda racionálního výběru neboli metodologický individualismus, nejeví se vhodnou pro následující práci. Dokonce, i když připustíme, že političtí a ekonomičtí aktéři jednají racionálně v souladu se svými soukromými zájmy, racionální chování předpokládá stabilitu preferencí, které jsou stejné i v případě změny podmínek. V politické ekonomii však mezi preference spadá nejen zvětšení zisků při dodržení zásady minimálních výdajů. Ekonomičtí a političtí aktéři mezi své preference zařazují například i osobní image, budoucí vývoj či dobročinnost. Mezi preferencemi ekonomických subjektů lze zmínit také spolupráci s místní/vládní administrativou po délku volebního období, pro politického aktéra jsou podstatné priority volebních skupin v určitém období atd. Tyto preference se navíc mohou v čase měnit. V důsledku toho se podnik například rozhodne buď žalovat místní samosprávu u soudu, nebo naopak najít kompromisní řešení mimo soudní síň; politická strana může rozhodnout o zvýšení úrovně důchodů ve státě s velkým podílem seniorů před volbami nebo naopak ho snížit, pokud se zaměřuje spíše na mladší věkové

kategorie voličů. Takže racionalita ekonomických metod není plně aplikovatelná v teorii politické ekonomie se svými nestálými sociálně-politickými preferencemi.

Zkoumané případy v politické ekonomice de facto nikdy nebývají identické. Samozřejmě, že se mohou v něčem podobat, ale vzhledem k tomu, že se odehrály v odlišných obdobích, v různých státech, za odlišných sociálních, politických, ekonomických a jiných podmínek, je nelze zařadit pod jeden model. Přestože jednotlivé politicko-ekonomické jevy mohou mít shodné rysy a v jednotlivých fázích se podobat jeden druhému, množství a význam intervenujících se proměnných, které budou individuální pro každý případ, činí použití standardizovaných modelů často používaných v ekonomii nevhodným.

Proto bude mít disertační práce formu případové studie. Michal Kořán definuje případovou studii jako „detailní analýzu případu, který byl zvolen jako objekt výzkumu“. Objektem výzkumu je tedy dostatečně ohraničený aspekt historické epizody nebo uzavřený systém, který má jasné hranice, vlastní logiku fungování a specifickou podstatu. (Kořán, 2008, stránky 32-33)

Disciplinovaná interpretativní analýza, jejímž příkladem bude i následující disertační práce, označuje jako objekt výzkumu jakýkoliv fenomén, který výzkumník považuje za hodný studia svou jedinečností či významem. Teorie v takovém výzkumu slouží jako vodítko pro určení klíčových proměnných v rámci případu. V odborné literatuře je možné setkat se s odlišnými názvy disciplinované interpretativní případové studie (Arend Lijphart pojmenovává tento typ případové studie „interpretativní“, Harry Eckstein – „disciplinovano-konfigurační“) a mírně odlišnými vymezeními. Podle Andrew Benneta používá interpretativní nebo disciplinovano-konfigurační případová studie teoretické proměnné pro hledání vysvětlení konkrétního případu. (Bennett, 2004, str. 22) John S. Odell doplňuje další charakteristický rys disciplinované interpretativní analýzy – cílem případové studie není otestovat teorii, ale prokázat, že použitá teorie může být aplikována na vysvětlení dalšího fenoménu nebo události. (Odell, 2004, stránky 58-59) V této disertační práci bude teorie politické ekonomie použita pro pochopení veškerých souvislostí při formulování vztahu mezi energetickou efektivitou státu, objemem energetických surovin, které je producent schopen exportovat, a jeho exportní strategií.

Je třeba pamatovat na omezenost platnosti výsledků případové studie v případě aplikace na celou populaci vzorků. (George & Bennett, 2004, str. 75; Levy, 2008, stránky 5-6; Gerring, 2007, stránky 39-43) Rusko pochopitelně není jediným producentem fosilních paliv, který je těžce ekonomický a politicky závislý na jejich exportu. Není také jediným

producentem, jehož nízká energetická efektivita negativně ovlivňuje objem exportu. Podrobná analýza ruské energetické efektivity a jejího významu pro formulování exportní strategie státu má ambici posvětit i další případy korelačních vztahů mezi energetickou efektivitou a exportní strategií producentských zemí. Samozřejmě však závěry, k nimž následující případová studie dospěje, nebudou bezvýhradně platit i pro ostatní exportéry fosilních paliv.

Metodologicky se práce bude zakládat na kvalitativním přístupu. Komplexitu energetického sektoru Ruska, jeho provázanost s ruskou vládou a institucemi a jeho vliv na zahraniční obchod nelze zobrazit v číselném provedení. Práce se zaměří na analýzu korelačních vztahů mezi politickou scénou a energetikou, která je v ruském případě klíčovým sektorem hospodářství. Samozřejmě se disertační práce zaměří i na to, jak tato interakce mezi interní politikou a energetickými kolosy Ruska ovlivňuje mezinárodní postavení státu a jeho bilaterální vztahy s odběrateli ruských surovin.

Z hlediska ontologie, která se zabývá předmětem zkoumání, bude následující práce zaujímat holisticko-materialistickou pozici. (Drulák, 2008, str. 23) Holistické teorie se na rozdíl od individualistických zaměřují na zkoumání sociálních struktur. Výzkum tržních mechanismů mezinárodního obchodu s energií, stejně tak jako například interakce mezi jednotlivými ekonomickými subjekty a vládou během formulování energetické strategie státu, spadají do holistického přístupu. Idealistické přístupy připisují hlavní roli v sociální realitě idejím, neboli myšlenkám, a proto se nehodí pro analýzu materialistických vztahů v hospodářském sektoru Ruska nebo mezinárodním obchodu.

Cílem výzkumu je na příkladu Ruské federace zjistit, jestli se změny v energetické efektivitě hospodářství projevují ve státních exportních strategiích energetických surovin.

Prozkoumán bude vztah mezi ruskou energetickou efektivitou, která bude pro účely této práce definována jako nezávislá proměnná, a exportní strategií Ruska (závislá proměnná). Zprostředkující závislou proměnnou pak bude stabilita ruského energetického exportu.

Výzkum bude redukován na období 2000 – 2010. Dekáda je dostatečně dlouhým časovým úsekem pro zachycení jak klíčových tendencí vývoje energetické strategie státu, tak i aktivit nebo naopak nečinnosti v otázce energetické efektivity. Referenční rok 2000 byl vybrán z toho důvodu, že v tomto roce nastoupil na pozici prezidenta Vladimír Putin. Nový prezident a jeho tým významně proměnili vnitřní a zahraniční politiku státu, zesílili důraz na ekonomický prvek v bilaterálních vztazích s partnery, zvětšili podíl státu na energetickém sektoru a následně dokázali energetickou moc státu používat v mezinárodním prostředí.

Důležitým mezníkem ve zkoumaném období bude také rok 2003, kdy byla zveřejněna Energetická strategie Ruska do roku 2020 (dále jenom Energetická strategie 2020), která je pro disertační práci jedním z klíčových vodítek k pochopení exportní strategie státu. Stejně důležitým primárním zdrojem je i Energetická strategie Ruska do roku 2030 (dále jenom Energetická strategie 2030), která byla zveřejněná v roce 2009 a také spadá do zkoumaného časového úseku. Výběr tohoto časového kontinua lze vysvětlit snahou o co nejaktuálnější závěry, kterým sice mohou prospět také údaje například o dlouhodobém vývoji energetické efektivity v Rusku a o změně energetické strategie státu, bohužel ale přístup k podobným informacím je omezen.

Postup práce bude následující. Především je třeba ověřit potenciál ruského energetického sektoru jako klíčové hnací síly ruského hospodářství. Druhým krokem bude zjištění energetické efektivity jednotlivých sektorů ruské ekonomiky s cílem prokázat, že energetická efektivita má v ruském státě potenciál významně přispět ke zvýšení objemu exportu. Dále je nezbytně třeba prokázat, že energetický sektor je pro ruskou ekonomiku a politiku opravdu klíčovým, že příjmy z exportu energií hrají pro dnešní Rusko významnou roli. Jako čtvrtý krok bude na základě mezinárodních a ruských analýz, které se energetické efektivitě odborně věnují, prozkoumán vývoj ruské energetické efektivity v období 2000 až 2010. Následovat bude analýza ruských exportních strategií, představených v oficiálních Energetických strategiích zveřejněných v letech 2003 a 2009. Spolu s další legislativou věnovanou energetické efektivitě tyto dokumenty poslouží jako nástroj k pochopení toho, jak ruská vláda vysokou energetickou náročnost ekonomiky vnímá. Zároveň bude třeba věnovat pozornost i politické praxi neboli implementaci legislativy o energetické efektivitě. Posledním krokem výzkumu bude potvrzení nebo vyvrácení existence vztahu mezi vývojem energetické intenzity ruského státu a jeho exportní strategií. Následovat bude interpretace případné souvislosti mezi těmito dvěma proměnnými.

Během výzkumu se pravděpodobně střetnu s problémem nedostatečného počtu údajů, které buď nebudou ve vhodném množství nasbírané patřičnými statistickými úřady Ruské federace, nebo nebudou veřejně přístupné, případně aktuální. Údaje z mezinárodních agentur zase nemusí být kompletní: Světová banka například poskytuje informace jen o energetické efektivitě v jednotlivých sektorech, kde je problém nejpalčivější, přitom ale opomíná ostatní. Nevyhnutelným bude rovněž zkreslení v důsledku omezené schopnosti dostat se k interním firemním informacím – typicky textům obchodních smluv, které zůstávají utajené, nebo i informacím osobního charakteru – jako například o případných přátelských vztazích mezi

vedením energetických podniků a politickými činiteli, nepsaným tzv. gentlemanským dohodám mezi nimi apod., které přesto mohou mít nezanedbatelný vliv na rozhodovací proces v té nebo jiné otázce. Relevantnost výsledků a závěrů se budu snažit zvětšit co největším počtem zdrojů, a to jak z anglického a českého, tak i ruského vědeckého prostředí.

Co se týče výběru případu pro analýzu, Rusko bylo vybráno kvůli celé řadě specifík politického řádu a ekonomického systému, které společně stojí za jedinečností případu. Ruské hospodářství patří mezi nejvíce energeticky náročné hospodářství na světě. Zároveň je významným producentem s nezanedbatelným podílem na světovém energetickém trhu a významným vlivem zejména na evropském trhu s energetickými surovinami. Rozhodujícím údajem pro exportní strategii Ruska je množství ropy a plynu, které je stát schopen vyvézt po odečtení vlastní spotřeby, výdajů na transport a ztrát. Závislost politického režimu a ekonomické prosperity na příjmech z exportu fosilních paliv navíc nabádá k předpokladu o tom, že zvýšení energetické náročnosti bude mezi klíčovými prioritami státu.

3.1. Konceptualizace pojmů

3.1.1. Energetická bezpečnost

Disertační práce spadá do oboru energetické bezpečnosti. Pro konceptualizaci pojmu energetická bezpečnost je třeba nejprve se zamyslet nad širším pojmem „bezpečnost“. Bezpečnost je stav, ve kterém jsme v bezpečí či se cítíme bezpečně (Compact Oxford English Dictionary). Nebo také slovy Šárky Waisové: „bezpečnost je stav, kdy nám nic nehrozí“. (Waisová, 2003, str. 9) Energie je síla, pocházející z fyzikálních nebo chemických zdrojů, která zajišťuje světlo, teplo a pohon strojů. (Compact Oxford English Dictionary) Z toho lze vyvodit, že energetická bezpečnost je stav nebo pocit bezpečí, který si zajistíme dostatkem energie, nutné pro výrobu světla, tepla a pohon strojů. Tato definice však není dokonalá a není ani univerzální.

Daniel Yergin definuje energetickou bezpečnost jako dostupnost postačujících dodávek za přijatelné ceny. (Yergin, 2006, stránky 70-71) Obdobnou definici používá i Rozvojový program OSN: energetická bezpečnost je „dostupnost energie vždy, v různých formách, v adekvátním množství a za přiměřené ceny“. (Khatib, 2000)

J. H. Kalicki a D. L. Goldwyn rozšiřují tuto stručnou definici a také přesněji určují její jednotlivé body. Z jejich úhlu pohledu je energetická bezpečnost jistotou volného přístupu k energetickým zdrojům, potřebným pro kontinuální rozvoj národní moci.¹ Na rozdíl

od Kalického a Goldwyna neomezuje skupina autorů pod vedením H. Khatiba (United Nation Dependency Programme) pojem energetické bezpečnosti jen na státní dimenzi, ale tvrdí, že zkoumat tento koncept musíme ve čtyřech analytických rovinách: globální, regionální, státní a spotřebitelské. (Khatib, 2000) Přesněji se dá hovořit o poskytnutí spolehlivých a diverzifikovaných dodávek ropy a plynu v dostatečném množství a za rozumnou cenu; neméně důležitou je adekvátní infrastruktura pro transport těchto surovin na trhy. (Kalicki & Goldwyn, 2005, str. 9)

Předložená definice se ale zaměřuje spíše na státy-importéry energetických surovin. Pro stát vyvážející suroviny – jako například Rusko – je důležité zajistit si stabilní odběr, přičemž vysoké ceny surovin sice budou znamenat pro exportéry vyšší příjem, z dlouhodobého hlediska je ale i pro vývozce nezbytné, aby ceny byly přiměřené. Vysoká cena totiž bude nutit importéry hledat alternativní zdroje energie a zvyšovat energetickou účinnost svého hospodářství.

Autoři Energetické strategie Ruska do roku 2020 definují energetickou bezpečnost jako stav zajištění státu, jeho občanů, společnosti, státnosti a ekonomiky proti přerušení stabilních dodávek tepla, plynu, elektřiny a dalších zdrojů energie. (Ministerstvo energetiky RF, 2003)

Pro účely následující analýzy bude energetická bezpečnost definována jako a) dostupnost postačujících dodávek za přijatelné ceny pro státy-importéry; b) stabilita a vhodný objem energetického exportu za výhodnou cenu pro státy-exportéry. Čím menší množství energie stát-importér bude potřebovat pro zajištění chodu hospodářství, čím diverzifikovanější budou dodávky energetických surovin (diverzifikace dodavatelů a diverzifikace transportních cest), čím nižší budou ceny za import energií a čím stabilnější budou politicko-ekonomické vztahy s dodavateli, tím bude pozice státu více energeticky bezpečná. Z hlediska státu-exportéra se jeho energetická bezpečnost bude posilovat v případě zvětšení objemu exportu, diverzifikace odběratelů a transportních cest, stabilizace a zlepšení vztahů s odběrateli a tranzitními zeměmi.

3.1.2. Energetická efektivita

Pro pochopení konceptu energetické efektivity navrhuje Bosselman a kol. především zvlášť rozebrat tři dimenze efektivity. Je třeba rozlišovat ekonomickou efektivitu, energetickou efektivitu a výdajovou efektivitu. Ekonomická efektivita se projevuje v rozhodnutí nebo alokaci zdrojů, které maximalizují sociální blahobyt. Například, jestliže budeme porovnávat

několik alternativních energetických strategií, nejvíce ekonomicky efektivní bude ta, která přináší nejvíce sociálních výhod (včetně environmentálních) v kombinaci s nejnižšími náklady. Působení energetické efektivity lze snad nejjednodušeji pochopit ve výrobním procesu. Vzhledem k tomu, že podle Druhého zákona termodynamiky dochází během transformace energie z jedné formy do jiné nevyhnutelně ke ztrátám, je úkolem energeticky efektivních výrobců jejich minimalizace tak, aby bylo výsledně při spotřebě stejného množství energie možné vyprodukovat více jednotek zboží. Dosažení vyšší energetické efektivity zpravidla doprovází i výdajová efektivita, avšak existují výjimky. Výdajová efektivita se vztahuje k ceně za jednotku energie. Cena energie není konstantní a může razantně vyrůst během denní špičky. Proto se pro energetické společnosti výdajová efektivita zvedá v případě, kdy se spotřebitelé místo odběru v době špičky rozhodnou pro odběr elektřiny v jinou dobu, kdy přenosová síť není přetížena (odběratele většinou platí stejnou cenu za kW/h po celý den). Takže samotná energetická efektivita je definována jako způsob jak dosáhnout úspor. (Bosselman et al., 2010, stránky 956-957)

Poněkud jinak energetickou efektivitu definuje americká odbornice Penni McLean-Conner, podle které je energetická efektivita především investice, přesněji investice do snížení kWh; způsob jak čelit stoupající poptávce po energii. (McLean-Conner, 2009, str. 5) Definice Bosselmana a McLean-Conner si neodporují, ale spíše se doplňují: dosažení energetické efektivity předpokládá určitou investici buď ve formě administrativních / regulačních opatření anebo finančních zdrojů, a sleduje cíl dosažení úspor ve spotřebě energie.

Ministerstvo životního prostředí České republiky definuje energetickou efektivitu / energetickou účinnost jako „poměr mezi energetickými výstupy a vstupy daného procesu, vyjádřený v procentech“. (Ministerstvo životního prostředí ČR) Zvýšení energetické účinnosti je dosaženo pomocí technologických nebo ekonomických změn. Opatření ke zvýšení energetické účinnosti vedou k úsporám energie, které napomáhají snížit závislost spotřebitele nebo států obecně na dovozu energie. Využívání energeticky účinnějších technologií zvyšuje tlak na zavádění nových inovativních technologií a konkurenceschopnost hospodářství.

V následující práci se budu opírat spíše o definici Ministerstva životního prostředí ČR, vzhledem k tomu, že je vhodnější pro operacionalizaci. Zvýšení energetické efektivity předpokládá snížení vstupů a zvýšení výstupů (případně při stabilních výstupech), jinými slovy, snížení nákladů se zachováním stejného nebo dosažením i lepšího výsledku.

Energetická efektivita státu je ovlivněná několika faktory. Bašmakov a Myšák z ruského výzkumného centra CENEF ve své studii z roku 2012 definují 6 klíčových příčin

změny energetické náročnosti obecně: 1. Zdokonalování technologií (zprovoznění nového zařízení a odstavení starého);³ 2. Změna parametru vytiženosti průmyslového zařízení; 3. Strukturní posuny v ekonomice (změny podílu v hospodářství u jednotlivých druhů ekonomických aktivit s odlišnými úrovněmi energetické spotřeby – například snížení podílu těžkého průmyslu a zvýšení podílu sektoru bankovních služeb);⁴ 4. Změny cen a tarifů plynu, elektřiny, tepla a ropných produktů, kdy zvýšení cenové hladiny bude stimulovat a motivovat spotřebitele k šetrnějšímu chování; 5. Klimatické podmínky; 6. Zlepšení vybavenosti domácnosti. (Bašmakov & Myšak, 2012, stránky 54-57)

Velký vliv na energetickou efektivitu má rovněž výskyt energetických surovin na území státu: země, která energie dováží, bude přikládat maximum úsilí tomu, aby snížila svou spotřebu a tím pádem omezila svou energetickou závislost na státech-exportérech. Je to také jeden z důvodů, proč je Japonsko jedničkou v efektivním využití energie. Simon Pirani doplňuje tento výčet dalším faktorem, který má vliv na energetickou efektivitu – politikou státu. Vláda je pomocí nařízení cílených na energetickou efektivitu a snížení emisí schopná ovlivňovat jednotlivé výše popsané faktory: zvyšovat ceny energie, stimulovat technologickou modernizaci atd. (Pirani, 2011, str.21)

Podle hierarchie ukazatelů energetické efektivity se na nejvyšší příčce nachází energetická náročnost HDP; je to integrační (všezahrnující a celkový) ukazatel pro celé hospodářství. Dále v hierarchii je energetická efektivita jednotlivých sektorů hospodářství: průmyslu, transportu, bytového fondu aj. Na třetí úrovni je pak zhodnocení energetické efektivity výroby jednotlivých produktů, služeb nebo práce. Na poslední, čtvrté úrovni se zkoumá energetická efektivita technologií a typů zařízení.

Pro účely této práce, jež se zabývá Ruskem a jeho hospodářstvím obecně, je nejdůležitějším ukazatelem právě energetická náročnost HDP. Energetická náročnost nebo energetická intenzita, která se měří rozdělením celkové spotřeby na jednotku HDP, je ukazatelem výkonnosti ekonomiky, nebo jinými slovy ukazuje, kolik statků je schopen vyprodukovat stát při využití jednotky energie. Energetická intenzita však není tak přesným ukazatelem jako energetická efektivita. Energetická intenzita Ruska se zvýší v případě růstu HDP, který nemusí být výsledkem faktického stoupání produkce ve státě, ale jenom růstu cen

³ Všeobecně se předpokládá, že čím je zařízení modernější a výkonnější, tím menší je jeho energetická spotřeba a naopak. Není to však pravidlem. Vývoj amerického automobilového průmyslu spíše naopak přinášel zvětšení spotřeby ropy osobními automobily. Přesto je nesporné, že ukazatele v energetické efektivitě Západní Evropy, USA a Japonsku, které jsou násobně lepší než v Rusku, jsou ve velké míře důsledkem toho, že jejich průmysl používá sofistikovanější a modernější technologie. (Zumbrun, 2008)

⁴ Příkladem nízké spotřeby energie kombinované s vysokým HDP je Švýcarsko, jehož ekonomika spoléhá na sektor služeb.

exportních položek Ruska. Například, růst cen ropy automaticky zvýší ruské HDP a tím pádem i formálně zlepší energetickou intenzitu a to i přesto, že nedošlo ke zvýšení produkce nebo snížení spotřeby.

Energetická náročnost je tedy přesně měřitelný koncept, každoročně sledovaný jednotlivými výzkumnými středisky. Úkolem bude zjistit, jestli změny v energetické intenzitě ruského hospodářství byly reflektovány i v exportních strategiích Ruska.

3.1.3. Mezinárodní obchod s energiemi

Mezinárodní obchod je klíčovým tématem pro teorie mezinárodní politické ekonomie. Tento pojem bude pro potřeby následného výzkumu specifikován především jako mezinárodní obchod s energiemi a definován jako obchodní výměna mezi účastníky trhu, v níž jsou obchodovanými artikly surová ropa, ropné produkty a zemní plyn, uhlí, uran a elektřina. Primárně se práce bude věnovat obchodu s ropou, ropnými produkty a plynem, a to vzhledem k významu tohoto exportu pro ruský státní rozpočet a také k všeobecně uznávanému strategickému významu zmíněných surovin na mezinárodním trhu.

Mezinárodní obchod lze, vzhledem k jeho roli v mezinárodních vztazích, zvlášť v posledních stoletích, využít jako nástroj zahraniční politiky. Když se jedná o obchod s energiemi životně důležitými pro každodenní fungování státu, význam a citlivost této obchodní výměny se pochopitelně znásobuje. Mezinárodní obchod s energiemi mezi dvěma státy je měřitelný objemem exportu/importu, podílem na celkovém exportu/importu nebo peněžním ekvivalentem.

3.1.4. Exportní strategie

Jako klíčová problémová oblast byla stanovena problematika exportních strategií. Strategií se rozumí metoda nebo plán pomocí které/kterého bude dosažena žádoucí budoucnost: bude vyřešen určitý problém nebo dosažen konkrétní cíl. Exportní strategie sleduje cíle a řeší problémy v oblasti exportu. Pro účely této práce budou exportní strategie rozděleny na dva typy: 1. Expanzivní – zaměřené na zvýšení objemu exportu a jeho rentability, geografickou diverzifikaci směrů vývozu, posílení pozice státu na mezinárodních trzích a jeho vlivu v mezinárodních organizacích; a 2. Strategie usilující o stabilitu exportu a zachování statu quo – zajištění stabilních objemů vývozu na tradiční odbytiště a zachování role státu na mezinárodní scéně.

3.2. Přehled literatury

Energetickou politikou Ruska, a zejména její vnější dimenzí, se již dlouhodobě zabývá V.V.Bušujev. Ve spolupráci s náměstkem ministerstva energetiky Ruska A.B. Janovskim a náměstkem odboru energetické politiky a energetické efektivity ministerstva energetiky J.L.Baronem, zpracoval Bušujev vědecký podklad energetické politiky Ruska do roku 2030. Dílo rovněž zahrnuje zhodnocení vývoje energetického sektoru s ohledem na Koncepci dlouhodobého sociálně-ekonomického vývoje Ruska do roku 2020 a klíčové makroekonomické prognózy vývoje státu. Publikace se zabývá nejen scénáři vývoje uvedenými v Energetické strategii Ruska do roku 2030, ale také rozšiřuje jejich seznam o další varianty vývoje hospodářství státu a jeho jednotlivých sektorů.

Poněkud jiný rozměr analýzy ruské energetické strategie nabízí dílo Adama N. Stulberga „Well-Oiled Diplomacy. Strategic Manipulation and Russia's Energy Statecraft in Eurasia“. Energetická politika Ruska vůči bývalým asijským republikám Sovětského svazu je zkoumána spíše z hlediska prakticky uskutečněných kroků a opatření, než etablovaných cílů a priorit. Mezi klíčové nástroje ruské energetické diplomacie Stulberg uvádí „strategickou manipulaci“, kterou definuje jako manipulaci s paletou výběru možných variant chování zahraničního aktéra, pomocí formulování ceny příležitosti a rizika neposlušnosti. (Stulberg, 2007)

V akademické obci rozšířený názor, že Rusko využívá svého energetického bohatství a exportních kapacit pro etablování sebe sama jako „energetické velmoci“, hájí například odborník Mezinárodního ústavu výzkumu míru Pavel Baev. Energetická moc Ruska, která se projevuje hlavně v jeho schopnosti obsadit významnou pozici mezi exportéry energií, se podle Baeva stává základem pro obnovu velmocenského postavení Ruska v mezinárodním systému. (Baev, 2009) Ještě větší důraz na politickou složku ruské energetické strategie klade Marshall Goldman ve své knize „Petrostate. Putin, Power, and the New Russia“. Autor dokonce přirovnává ekonomickou moc Ruska v Evropě (které se těší díky exportu fosilních paliv) k vojenské moci Sovětského svazu během studené války. (Goldman, 2008)

Pravděpodobně nejznámějším hlasatelem nekonvenčního názoru na charakter ruské energetické strategie je odborník z RAND Corporation Adreas Goldthau. Podle Goldthaua je důvodem konfliktů mezi Ruskem a jeho sousedy především maximalizace zisku, politické motivy jsou pouze okrajové. Goldthau rovněž upozorňuje na omezenost nerostných surovin

v Rusku, což podkopává případné ruské ambice na zneužití potenciálu země v politické rovině. (Goldthau, 2008)

Jak Stulberg, Goldman a Baev, tak i řada dalších odborníků se věnují pouze vnější dimenzi ruské energetické strategie a kladou důraz především na to, jestli a jak uplatňuje Rusko svůj vliv jako exportér fosilních paliv k zisku určitých privilegií v jednání na mezinárodní scéně. Často opomíjená je otázka vnitřního složení a zdrojů moci vnější energetické politiky Ruska. Proto je podrobný výzkum energetického sektoru, jeho potenciálu a nedostatků, nezbytnou součástí této práce.

Ruskému energetickému sektoru a jeho nedostatkům se věnují například práce Kevina Rosnera. Rosner poukazuje na to, že uhlí má potenciál významně proměnit strukturu energetického mixu v Rusku a následně také uvolnit k exportu ropu a plyn, nevyužité na domácím trhu. (Rosner, 2010) Organizační strukturou sektoru energetiky v Rusku se zabírají například Goldman, Pleines a Gratz. Tito autoři upozorňují především na rostoucí podíl státu v produkci ropy a plynu a na možné následky pro výkonnost sektoru. (Goldman, 2008; Pleines, 2009; Gratz, 2012) Hanson, Heinrich a Pleines se ve svých pracích zabírají otázkou finančních příjmů, které ruský stát dostává z prodeje fosilních paliv. (Heinrich & Pleines, 2012; Hanson, 2009) Analýza ekonomických důsledků, které přináší ruské fosilní bohatství, nutí mnohé odborníky dělat závěry o závislosti Ruska na exportu ropy a plynu, o vzájemné závislosti mezi Ruskem a jeho odběrateli, a o zranitelnosti ruské pozice na mezinárodním trhu s energiemi. Zvýšení energetické efektivity Ruska je však jako jedna z možných variant posílení ruského postavení v mezinárodním obchodě s energiemi opomíjeno.

Energetická efektivita Ruska je analyzována jako izolovaný problém studiemi Světové Banky, Kettinga, Trudeaua, Bašmakova, Charapova aj. Energetická náročnost Ruska přitom často není zařazována do širšího kontextu. Opomíjen je potenciál případného zvýšení energetické efektivity a jeho schopnost poradit si s problémy ruského energetického sektoru. Jediná věta, která dává do souvislosti energetickou efektivitu a ruský export, je dohledatelná v práci ruského odborníka Bašmakova. Autor uvádí, že kdyby se ruská energetická náročnost neměnila, spotřeba energie v Rusku by v roce 2008 o 73 % převyšovala skutečnou úroveň. Export energetických surovin by se musel v takovém případě snížit o celých 90 %. (Bašmakov, 2012, str. 53) Při takovémto scénáři by si Rusko těžce udrželo svou pozici významného exportéra energetických surovin.

Poznatky a data dostupná v pracích výše zmíněných a desítek dalších autorů a výzkumných center vytvářejí kvalitní základ pro analýzu ruské energetické efektivity, ruského sektoru energetiky a ruského exportu fosilních paliv. Ambicí této práce je výzkum souvislostí mezi energetickou náročností Ruska a stabilitou jeho energetického sektoru, závislostí politické scény a ekonomického blahobytu státu na stabilitě příjmů z exportu fosilních paliv a konečně případného vztahu mezi energetickou efektivitou a exportní strategií Ruska.

4. Sektor energetiky v Rusku

4.1. Spotřeba primárních zdrojů energie v Rusku

Sektor energetiky má pro Ruskou federaci obrovský význam. Většina odborné literatury se zaměřuje na potenciál Ruska v exportu ropy a plynu. Přesto bez nezanedbatelných zásob uhlí a rozvinutého jaderného průmyslu by si Rusko nemohlo nárokovat pozici energetické velmoci, které se těší v současnosti. Ruský potenciál v získávání energie z obnovitelných zdrojů je využit minimálně, přesto právě obnovitelné zdroje by mohly vyřešit lokální problémy s nedostatkem elektřiny v jednotlivých vzdálených regionech státu. Jelikož se disertační práce zaměřuje primárně na ruský potenciál v exportu ropy a plynu, ostatní odvětví ruského energetického sektoru, přestože mají potenciál v budoucnu posílit ruskou pozici na mezinárodní scéně například vývozem elektřiny, budou opomíjeny.

Domácí spotřeba Ruska se propadla v první polovině 90. let o 14 % a zůstala na této úrovni po zbytek desetiletí. Od roku 2000 však rostoucí hospodářství začalo spotřebovávat čím dál více energie a v roce 2008 činila celková spotřeba 29,2 kvadrilionu Btus. Spotřeba primárních zdrojů energie v Rusku se skládá z plynu – 58 %, ropy – 14 %, uhlí – 16 %, hydroenergetiky – 6 % a jaderné energetiky – 6 % (viz EIA, 2010). Jiné obnovitelné zdroje hrají v celkové spotřebě primárních zdrojů energie marginální roli: podle EIA se podíl těchto zdrojů na výrobě elektřiny blíží nule, ruské prameny uvádějí 1% podíl.

Dominanci plynu ve spotřebě lze kromě zřejmého faktoru obrovských zásob vysvětlit také jeho subvencovanou cenou. V roce 2008 činila cena pro domácí trh Ruska 74 dolarů za tisíc m³, a to v době, kdy se cena v Evropě pohybovala okolo 400 dolarů za totéž množství. (Rosner, 2010, str. 12) Cena plynu pro ruské domácnosti a velkoodběratele postupně roste, přesto byla v roce 2010 2x nižší než exportní.⁵ (Pirani, 2011) V důsledku toho je Rusko druhým největším spotřebitelem plynu na světě. Spotřebuje okolo 70 % své produkce plynu a okolo třetiny své produkce ropy. Obrovské množství energie, které stát denně spotřebuje, využívá poměrně neefektivně. Energetická náročnost Ruska byla v roce 2007 více než 2x

⁵ Podobně jako v případě jiných zemí se jedná o problém mimořádné sociální citlivosti: přesto v letech 2010-2011 cena plynu pro domácnosti rostla (v roce 2010 o 5 % od 1. 1. 2010 a o 15 % od 1. 4. 2010; v roce 2011 o 5 % od 1. 1. 2011 a o 9,5 % od 1. 4. 2011). (Pirani, 2011)

vyšší oproti světovému průměru, a více než 3x vyšší oproti průměru evropskému.⁶ (EIA, 2010)

Z uvedených dat je zřejmé, že Rusko má obrovský potenciál pomocí zvýšení energetické efektivity razantně snížit vlastní spotřebu. Tím pádem se uvolní k případnému exportu velké množství surovin, které se v současnosti spotřebovává na domácím trhu. Takto by Rusko dokázalo navýšit objem exportu dokonce bez zvýšení těžby, o čemž bude pojednáno dále.

4.2. Organizační struktura sektoru ropy a sektoru plynárenství

Účelem následujícího textu bude odpovědět na první výzkumnou otázku *o struktuře sektoru energetiky v Rusku* (se zaměřením na sektor ropy a plynu).

Po rozpadu Sovětského svazu dostal ropný sektor na rozdíl od sektoru plynárenství příležitost se plně liberalizovat. Ropné bohatství státu bylo rozděleno podle ne zcela průhledných mechanismů mezi třináct soukromých společností. Stát v rámci programů privatizace usiloval hlavně o vznik konkurence, která by rozdrtila staré hierarchie. Privatizace měla jednoznačně příznivý efekt na vývoj těžby a zpracování ropy: do sektoru začaly směřovat tolik potřebné investice a bylo zefektivněno řízení, zejména díky zapojení zahraničního managementu.

Transport ropy však zůstal plně v rukou vlády. Na rozdíl od většiny světových producentů ropy, kde je transport ucelenou součástí vertikálně integrovaných společností, si Rusko ponechalo možnost kontroly exportu surové ropy s tím, že poskytlo státní společnosti Transněft rozsáhlou infrastrukturu. Transněft má navíc „dvojče“, společnost Transněftěprodukt, která úplně stejně monopolizuje dopravu ropných produktů.

Privatizace sektoru plynárenství měla zcela jiný charakter. Na základě rozhodnutí Ministerstva pro plynárenský průmysl byl vytvořen Gazprom, který nejenže disponoval státními zásobami plynu, ale i veškerou infrastrukturou. Opravdovou konkurenci ze strany nezávislých plynových producentů státní Gazprom pocítil až v polovině prvního desetiletí 21. století. Přesto však byly akcie Gazpromu v 90. letech volně obchodovatelné, což vedlo ke snížení podílu státu ve společnosti na 40 %. (Goldman, 2008)

Inaugurace Vladimíra Putina na post prezidenta v roce 2000 se stala pro sektor energetiky zlomovým okamžikem. Odvětví bylo restrukturalizováno: státní podíl v Gazpromu

⁶ S velkou spotřebou hlavně fosilních paliv je spojen i fakt, že Rusko je třetím největším emitorem. Předpokládá se, že v roce 2030 Rusko vytlačí USA z pozice největšího emitora CO₂ per capita. (EIA, 2010)

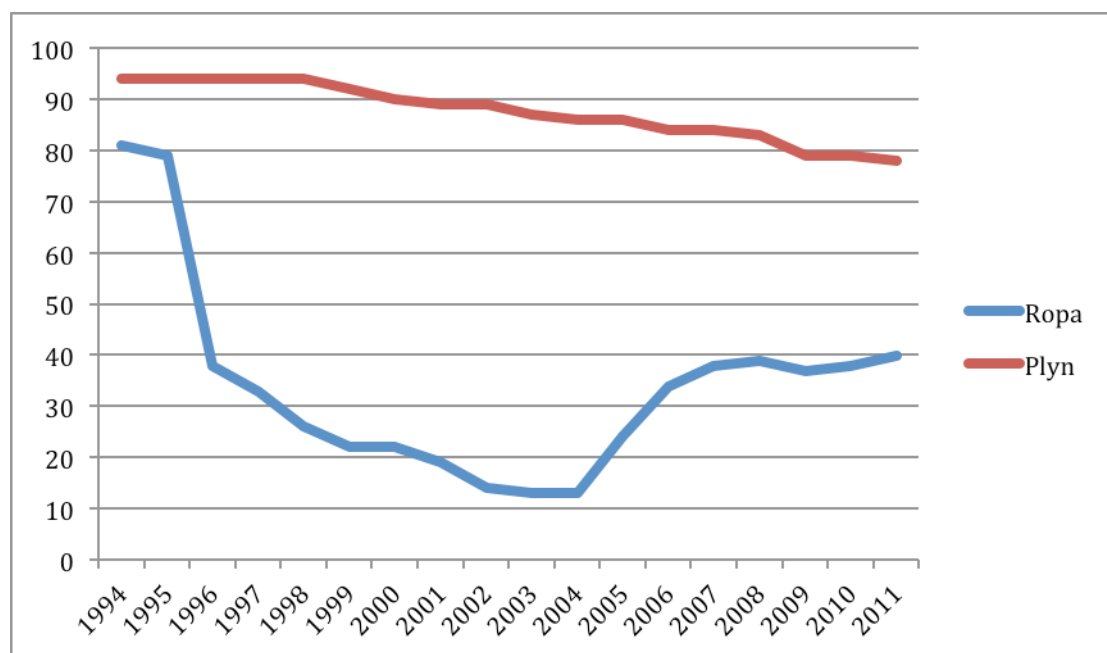
byl zvýšen na 51 %, ropné společnosti byly konsolidovány, zestátněny nebo reorganizovány tak, že z původních třinácti vertikálně integrovaných ropných společností zůstalo osm. Počínaje druhým volebním obdobím v roce 2004 Putin razantně zvýšil státní podíl v těžbě ropy z 13 % v roce 2004 na téměř 40 % v roce 2007. (Pleines, 2009, s. 71) Zvýšení státního podílu v sektoru energetiky má kontinuální charakter. Podíl státu naroste i potom, co státní Rosněft definitivně zkonsoliduje pod svou kontrolou zásoby třetí největší ropné společnosti v Rusku, soukromé TNK-BP, která byla převzata v roce 2012. Rosněft bude v důsledku tohoto kroku těžit až 40 % veškeré ropy v Rusku. Státní ropné společnosti v čele s Rosněftem a Gazpromněftem budou mít dohromady až 50% podíl na těžbě ropy v Rusku. (Gratz, 2012) Co se týče plynového odvětví sektoru energetiky, zde dominuje státní Gazprom s 80% podílem na těžbě plynu v Rusku. Tyto údaje jsou důkazem nepopiratelné dominance státu v sektoru ropy a plynu.

Za určité vybočení z jinak etablované politiky zvyšování státního vlivu v sektoru energetiky lze označit vyhlášení záměru privatizovat největší státní ropnou společnost Rosněft a monopolního přepravce ropy Transněft tehdejším ministrem financí Alexejem Kudrinem v roce 2009. (Forbes, 2010) Privatizace společnosti Rosněft byla nakonec v roce 2011 odložena. Plánována privatizace Transněftu se také nekonala. Jestli byly diskuse o privatizaci důsledkem zoufalé potřeby investic nebo snahou o zahájení třetí fáze strukturálních změn v sektoru, který by se zase vrátil do soukromých rukou, není jasné. Dalo by se říct, že současná politická elita v Rusku se dělí na příznivce privatizace velkých státních podniků a jejich odpůrce. Za neoficiálního lídra první skupiny lze označit Dmitrije Medvěděva; blízký spolupracovník a bývalý náměstek premiéra Igor Sečín patří mezi nejvýznamnější figury bránící privatizaci strategických státních podniků.⁷ Diskuse o možnosti privatizace jednotlivých státních energetických podniků včetně Rosněftu a Transněftu mezi představiteli vlády pokračují.

V rámci obchodní smlouvy ze začátku roku 2013, v jejímž důsledku Rosněft koupil TNK-BP, byl 5,66% podíl Rosněftu prodán BP za 4,8 mld. dolarů. Jestli lze tento krok vnímat jako začátek privatizačního procesu nebo jen jako způsob hrazení účtu za nákup TNK-BP je diskutabilní.

⁷ Více o týmu prezidenta Putina například Sakwa, 2008, stránky 78-83.

Graf č. 1. Podíl státních společností na produkci plynu a ropy v Rusku

Zdroj: (Heinrich & Pleines, 2012)

Výše uvedený graf naprosto jednoznačně odpovídá na výzkumnou otázku o *podílu státu na těžbě ropy a plynu v Rusku. Jaký to má vliv na fungování sektoru?* Odpověď na otázku, jestli je soukromé nebo veřejné vlastnictví ekonomicky efektivnější není jednoznačná a vyvolává mezi odborníky diskuse. Nicméně jejich většina se kloní k názoru, že soukromé vlastnictví dosahuje lepších výsledků, a to především díky existenci přímého vztahu mezi náklady a zisky. (Kučerová, 2012) Navíc státní podniky obecně v případě získání velkého podílu na trhu preferují omezenou konkurenci na trhu, což nesvědčí energetické efektivitě a také má navíc negativní vliv na příliv zahraničního kapitálu. Vedoucí ruského oddělení Světové banky Michal Rutkovski upozorňuje například na nedostatky, bránící rozvoji ruského hospodářství, přičemž omezení státního sektoru a zlepšení investičního klima jsou mezi prvními doporučeními pro ruskou vládu. (World Bank, 2013) Proto by se dalo konstatovat, že rostoucí podíl státu na těžbě energetických surovin v Rusku má nepříznivý vliv na vývoj sektoru.

Ruský ropný sektor byl vůči investorům v mnohém vstřícnější po finanční krizi v roce 1998, kdy parlament urychleně přijal zákon, který zatraktivnil smlouvy o rozdělení produkce. V roce 2003 vytvořila britská BP spolu s koncernem ruských podniků společnost TNK-BP – až do roku 2012 jednoho z největších producentů ropy ve státě. Následoval vstup

ConocoPhillips do těžby a výzkumu na ruských nalezištích. Avšak poté, co ceny ropy na počátku 21. století vzrostly, došlo ke změně v postoji vlády k zahraničním investorům v sektoru energetiky. Podle snad nejpopulárnějšího odborníka na energetickou bezpečnost Daniela Yergina stoupá zájem státu o energetický sektor v době, kdy roste cena energií. (Yergin, 2006) Jinými slovy, čím vyšší je cena ropy a plynu, tím větší intence bude mít ruská vláda na zestatnění ropných a plynových podniků. Hypotéza Yergina se plně potvrdila ve 21. století na příkladu Ruska.

Dle současné legislativy schvaluje vládní komise každý nákup kontrolního balíku akcií ve státní nebo soukromé společnosti strategického sektoru (kam patří jak ropný sektor, tak sektor plynárenství), uskutečněný zahraničním investorem. Stejně tak vláda schvaluje nákupy více než 10% podílu na větších nalezištích ropy a zemního plynu. (Pleines, 2009, str. 74)

Proto se v současnosti zahraniční investoři podílí na projektech jen v podřazeném postavení. Od roku 2008 mohou na offshorních polích Ruska (s výjimkou Kaspického moře) provádět výzkum a těžit jediné společnosti, v nichž činí státní podíl minimálně 50 %. Další podmínkou účasti na offshorních projektech je pětiletá zkušenost na podobných projektech. V důsledku toho jsou pouze společnosti Rosněft a Gazprom v současnosti schopné se k offshorním polím hlásit. Vzhledem k tomu, že ruské těžební podniky nedisponují vhodným vyškoleným a zkušeným personálem a technikou pro těžbu v těžkých klimatických podmínkách a nejsou ani schopné investovat miliardy do těchto projektů je spolupráce se zahraničními investory je nevyhnutelná.

Velkou výzvu z technického hlediska představuje například perspektivní projekt Štokman, který se nachází na arktickém šelfu Barentsova moře, 550 km na sever od Murmansk. Těžaři si zde budou muset poradit s těžkými klimatickými podmínkami: s teplotami od +33 do -50 °C, s přítomností ledovců s váhou do 4 milionů tun, s vlnami, s výškou 27 metrů atd. Na projektu již pracuje francouzský Total S. A. a norský Statoil ASA; Gazprom vlastní 51% podíl. V roce 2012 však bylo oznámeno, že projekt Štokman bude odložen na neurčitou dobu, vzhledem k situaci na mezinárodních trzích. Klíčovým odběratelem pro LNG ze Štokmanu se měly stát USA, ale vzhledem k expanzi těžby břidlicového plynu a následující změně ceny suroviny na světových trzích ztratil finančně náročný projekt na ruském severu svou rentabilitu.

Přes neúspěch projektu Štokman neztrácejí severní regiony Ruska svou atraktivitu pro mezinárodní producenty. Společnost Rosněft podepsala smlouvu o strategické spolupráci

s ExxonMobil. Partneri budou vést společný geologický průzkum na šelfu Karského a Černého moře a navíc prozkoumají možnosti těžby těžko dostupných ropných zásob Západní Sibíře. Následovaly smlouvy mezi Rosněftem a ENI o spolupráci na projektech v Barentsovém a Černém moři a mezi Rosněftem a Statoilem, ve kterých se domluvili na společných projektech v Barentsovém a Ochotském moři.

Investování v Rusku je ztíženo množstvím státních institucí zasahujících a kontrolujících energetický sektor. Ministerstvo přírodních zdrojů vydává licence a sleduje dodržování opatření pro ochranu životního prostředí, ministerstvo financí určuje daňovou zátěž, ministerstvo ekonomického rozvoje má vliv na tarify energií a rovněž je zodpovědné za reformy v sektoru, ministerstvo energetiky dohlíží nad celým sektorem. Kromě toho, regionální administrace také disponují určitými pravomocemi ovlivňujícími chod energetických podniků ve svém regionu.

Rusko je poměrně unikátní svými podmínkami podnikání, kde se striktní státní kontrola vlastnictví podílů v energetických projektech a legislativní omezení kombinují s nedostatečným monitorováním činnosti firem, zkorumpovaností administrativního aparátu a protežováním státních kolosů.

4.3. Ropný sektor v Rusku

4.3.1. Produkce a export ropy

Historicky první ropné vrty na území Ruského impéria byly zahájeny v roce 1846 v Bibi-Aybat v blízkosti Baku. Významnou roli v rozvoji ruského ropného průmyslu sehrála rodina Rothschildů a bratři Nobelovi. Kolem roku 1900 produkovalo Ruské impérium 40 % veškeré ropy vytěžené na planetě. Ve druhé polovině 20. století se geografie těžebního průmyslu v zemi začala postupně proměňovat. Novými těžebními regiony se staly severní Kavkaz a Střední Asie. Naleziště kolem Uralu a řeky Volhy, která v současnosti dodávají Rusku většinu ropné produkce, se staly centry těžařského průmyslu až po druhé světové válce. (Victor Makarova, 2008)

Produkce a vývoz ropy měly pro Sovětský svaz obrovský význam. Z prodeje fosilních paliv proudila do Sovětského svazu ze Západní Evropy tvrdá měna⁸, ve Východní Evropě export paliv utvrzoval politicko-ekonomickou závislost satelitních zemí na Moskvě. I z těchto

⁸ Export ropy poskytoval Sovětskému Rusku 39 % veškerých příjmů v tvrdě měně v roce 1985. (Vatansever, 2010)

důvodů těžba permanentně rostla a v roce 1988 dosáhla svého vrcholu 12,5 mil. b/d. Po rozpadu Sovětského svazu se objem těžby propadl o 50 %. K obnově těžebního průmyslu na začátku 21. století přispěla především rostoucí politická stabilita, devalvace rublu a v neposlední řadě také růst světových cen ropy. (Hanson, 2009; Vatansever, 2010)

Zásoby ropy v Rusku jsou dnes odhadovány jako 7. největší na světě po Saudské Arábii, Íránu, Iráku, Kuvajtu, Spojených Arabských Emirátech a Venezuele. Podle EIA činily v lednu 2012 ruské zásoby ropy 60 mld. barelů, podle BP (konec 2011) dokonce 88,2 mld. barelů, což představuje 5,3 % celkových světových zásob. Nejprozkoumanější naleziště ropy se nacházejí na západní Sibiři: Priobskoje, Prirazlomnoje, Mamontovskoje, Malobalykskoje aj. Západní Sibiř v současnosti poskytuje 2/3 celkové těžby ropy, nicméně zásoby se rychle vyčerpávají. Slibná naleziště se nacházejí na Východní Sibiři, na Dálném Východě, v ruské části Kaspického moře, na Sachalinu a na Jamalu.

Rusko již několik let soupeří se Saudskou Arábií o prvenství v produkci ropy. V roce 2010 těžilo Rusko v průměru 10,3 mil. b/d tekutých uhlovodíků. (BP, 2011) Odhaduje se, že tempo produkce ropy si Rusko udrží přibližně 20 až 21 let. Rusko patří také mezi největší vývozce ropy, v roce 2011 činil export kolem 7 mil.b/d ropy a ropných produktů. (EIA, 2012) Drtivá většina ruské ropy (81 %) putuje na evropské trhy, zejména do Německa a Nizozemí; 12 % se exportuje do Asie; 5 % do USA. (EIA, 2010)

Nesoulad mezi velikostí ruských zásob surové ropy a objemem její těžby a exportu poukazuje na fakt, že ropná ložiska na ruském území se rychle vyčerpávají. Efektivní vnitřní spotřeba této suroviny by mohla prodloužit periodu, kdy je Rusko schopno ve velkém množství ropu vyvážet. Samozřejmě, jako řešení problému vyčerpávání stávajících ložisek se nabízí průzkum nových perspektivních ropných regionů. Avšak takovýto krok předpokládá nejen významné investování kapitálu, ale i času. Geologický průzkum v Rusku se potýká s řadou problému probíraných níže. Energetická efektivita má na oplátku kromě řady dalších příznivých výsledků i schopnost zmírnit přechod Ruska z pozice významného exportéra ropy do postavení soběstačného nebo importujícího producenta.

4.3.2. Rafinace ropy

Kapacity zpracování ropy v Rusku zůstávaly de facto neměnné již přes deset let. Míra vytiženosti ruských rafinérií s celkovou kapacitou 5,6 mbbbl/d (280 mt/r) (což představuje 6,2 % celosvětových rafinérských kapacit) (BP, 2010), ale rostla z 65 % v roce 2000 na 80 % v roce 2005. (Pleines, 2009, str. 80)

Obecně jsou ruské zpracovatelské kapacity charakterizovány vysokou mírou opotřebování, použitím zastaralých, energeticky náročných a neekologických technologií. 12 z 27 velkých rafinérií Ruska bylo uvedeno do provozu do roku 1950, dalších 8 pak do roku 1960. Z toho vyplývá, že 20 z 27 velkých rafinérií Ruska je přes 50-60 let starých. Tím se vysvětluje i ten fakt, že hloubka rafinace a podíl světlých ropných produktů na celkové produkci ruských rafinérií jsou velmi nízké. Průměrný index Nelsona⁹ ruských rafinérií činil v roce 2008 pouhých 4,45, pro porovnání Severní Amerika má průměrný index 10,2, Evropa 7,8 a celosvětový průměr je 6,7.

Největšími zpracovateli surové ropy v Rusku jsou Rosněft a Lukoil. Mezi 20 a 30 mt suroviny ročně zpracovávají TNK-BP, Gazpromněft, Surgutněftgaz a Sistema-Invest. Co se týče geografického rozložení rafinérií ve státě, zhruba 40 % veškerých kapacit se nachází v tradičním těžařském regionu – Privolžském federálním okruhu. Největší objemy rafinace byly v roce 2008 dosaženy v továrnách v Kiriši – Surgutněftgaz, v Omsku – Gazpromněft, v Nižním Novgorodu – Lukoil a v Rjazani – TNK-BP. (Bušujev 2010, stránky 82-90)

Fiskální systém Ruské federace dlouhodobě zvýhodňoval export ropných produktů obecně. Systém byl ale nastaven tak, že vývoz produktů vhodných k další rafinaci, jako například mazut, byl výhodnější, než export technologicky náročnějších a tudíž i dražších ropných produktů, jako benzín nebo petrolej. V důsledku toho nebyly ruské rafinérie motivované k modernizaci svého zařízení a produkci většího objemu produktů lehkých frakcí; podíl mazutu na celkovém exportu ruských rafinérií byl skoro 50 %. (Kononczuk, 2012, str. 33) Ke změně došlo až na podzim 2011, kdy byla vyhlášena unifikovaná daň na export ropné produkce – clo na ropu ve výši 66 % – a tím pádem se stal export benzínu a petroleje výhodnějším, export těžkých frakcí se naopak prodražil. Přitom tím, že exportní clo bylo nastaveno jako 66% na surovou ropu, bylo zachováno obecné upřednostňování exportu ropných produktů.

Podle nové Energetické strategie 2030, která udává směr vývoje sektoru, by rafinerské kapacity Ruska měly do roku 2030 vzrůst mezi 16 až 31 %, což je velmi podstatný skok, zohledníme-li fakt, že posledních více než deset let kapacity de facto zůstávaly na stejné úrovni. Zpracování suroviny by mělo významně vzrůst z 236 mt v roce 2008 na necelých 300 mt v roce 2030 i podle Šafrannika a kol. (Šafrannik, 2010)

⁹ Index Nelsona nebo Nelsonův index je mírou komplexity rafinérie. Rafinérie s vyšším indexem Nelsona je schopná zpracovávat surovou ropu nižší kvality nebo produkovat ropné produkty s vyšší přidanou hodnotou.

4.3.3. Ropná infrastruktura

Dominantním hráčem v transportu ropy je státní společnost Transněft', která transportuje až 93 % v Rusku vytěžené ropy. Stát vlastní 78 % akcií společnosti a 100 % hlasovacích práv. Pod kontrolu společnosti Transněft' spadá 50 tisíc km ropovodů, 261 kompresních stanic, 897 tanků s celkovým objemem 16,5 mil. m³. (Transněft', 2013) Momentálně směřuje většina exportních ropovodů na západ. Mezi nimi je nejstarší ropovod Družba, novějšími transportními koridory jsou Baltic Pipeline System 1 (BPS 1) a Baltic Pipeline System 2 (BPS 2), které vyváží suroviny přes velkokapacitní terminály v Baltském moři. Přístav Novorossijsk v Černém moři slouží pro export nejen ruské, ale i ázerbájdžánské a kazašské ropy. Nejnovějším infrastrukturním projektem Ruska je Eastern Siberia – Pacific Ocean (ESPO), který bude po dokončení exportovat ruskou ropu přes přístav Kozmino na tichooceánském pobřeží a také přes jižní větev Skovorodino-Daqing přímo do čínského vnitrozemí.

Ruská ropa je také transportována přes řadu dalších přístavů tankery, například přes přístav Tuapse v Černém moři nebo Machačkala v Kaspickém moři. 5 % ruské ropy je exportováno přes železnici, která prochází územím Lotyšska, Estonska a Číny. (EIA, 2012)

4.4. Sektor plynárenství

4.4.1. Produkce a export plynu z Ruska

Rusko vlastní největší zásoby plynu na světě, rovnající se skoro 33 trilionů m³ zemního plynu, což představuje 23,7 % veškerého plynu planety. (viz BP, 2013; EIA, 2012) Rusko patří mezi největší producenty plynu (podíl na celosvětové produkci se pohybuje kolem 19-20 %) a je jeho největším exportérem. Například v roce 2010 Rusko exportovalo skoro 200 mld. m³ plynu. (BP, 2011) Mezi klíčové těžební regiony Ruska řadíme oblast Timan-Pečora a region řeky Volhy. Celkem Sibiř poskytuje 95 % veškeré těžby. Největší naleziště jsou Urengoj, Menvežje, Jamburg; produkce na těchto nalezištích ale dlouhodobě klesá. Perspektivními poli jsou Zapoljarnoje, Jamal (projekt Štokman) a Sachalin. Podle odhadů vystačí současné ruské zásoby plynu při stávající spotřebě přibližně na 73,5 let. (BP, 2012)

Ze strany státu je sektor plynu kontrolován stejně jako sektor ropy ministerstvy energetiky, financí, ekonomického rozvoje a přírodních zdrojů.

Sektoru plynu výrazně dominuje státní společnost Gazprom, jejíž podíl na ruské produkci činí kolem 80 %. Mezi relativně významné producenty plynu lze zařadit Novatek a Lukoil. Nízké interní ceny plynu v Rusku spolu s řadou dalších omezení podněcují spalování plynu při těžbě ropy; proto podíl ostatních, tzv. „nezávislých“ producentů na těžbě zůstává nízký. Gazprom zdědil po rozpadu Sovětského svazu veškerou státní plynovou infrastrukturu na území Ruska a v současnosti je v jeho moci de facto určovat množství „nezávislého“ plynu, které se dostane do potrubí. Nezávislí producenti plynu sice během posledních let dosáhli spravedlivějších podmínek pro přístup k vnitrostátním plynovodům, export plynovody (z ekonomického hlediska mnohem výhodnější) však zůstává plně pod kontrolou Gazpromu. Gazprom však není monopolním exportérem pouze potrubního plynu, od roku 2006 je Gazprom podle zákona jediným možným exportérem plynu z Ruska vůbec. Až v roce 2013 se začalo diskutovat o možnosti zrušení tohoto monopolu a exportu zkapalněného plynu jinými producenty; o to usilují hlavně Rosněft a Novatek. (Trejbal, 2013)

4.4.2. Plynová infrastruktura

Rusko exportuje plyn do Evropy přes plynovody Jamal, Sojuz, Bratrství a Nord Stream. Druhá větev Nord Streamu byla zprovozněna na podzim 2012 a celková kapacita plynovodu bude činit 55 mld. m³/r. Projekt původně počítal s plynem ze Štokmanu, tento projekt však byl odložen s ohledem na situaci na mezinárodním trhu, a proto je pravděpodobné, že si Nord Stream bude muset najít jiný zdroj suroviny. Mezi zajímavosti patří i to, že první rok zprovoznění první větve Nord Streamu byly volné kapacity 27,5 mld.m³ zaplněny jen z třetiny. (Soldatkin, 2012)

Nízkokapacitní plynovod spojuje Rusko s Finskem. Do Turecka putuje ruský plyn přes starší Southern Corridor (v jiných zdrojích Balkan Transit) a novější plynovod Blue Stream, ležící na dně Černého moře. Ze sovětských časů existuje také spojka mezi Ruskem a Ázerbájdžánem Mozdok-Gazi-Magomed (neboli také Mozdok-Kazimagomed), přes který ještě do roku 2007 importoval ruský plyn Ázerbájdžán. Od roku 2010 byl ale směr toku změněn a v současnosti Rusko nakupuje pomocí tohoto plynovodu ázerbájdžánský plyn.

Již několik let se diskutuje o projektu South Stream, který by přes Balkán dopravoval plyn evropským státům a tím pádem by byl přímým konkurentem evropského diverzifikačního projektu Nabucco. Klíčovým partnerem Gazpromu v tomto projektu je italská ENI. Projektovaná kapacita plynovodu je 63 mld. m³/r.

Dalším projektem je plynovod Altaj, který má exportovat ruskou surovinu do Číny. Prozatím se počítá s tím, že plyn bude z ruských nalezišť vedle Noveho Urengoje směřovat na jih podél ruských hranic s Mongolskem a Kazachstánem do Číny. Kapacita plynovodu Altaj je přepokládána na 30 mld. m³/r. První dodávky jsou naplánované na rok 2015, projekt ale vyvolává řadu otázek jak u exportéra, tak i u importéra. Čína a Rusko již delší dobu plánují obchodovat s plynem. Avšak Peking má dobře zajištěné a diverzifikované dodávky plynu při relativně malé spotřebě tohoto druhu paliva, a proto není ochoten přistoupit na vysokou cenu ruského plynu. Rusko si zase nemůže dovolit prodávat Číně plyn levně, vzhledem k nutnosti rozjet finančně náročné těžební projekty, které by surovinu pro export poskytovaly.

Mezi klíčové importéry ruského potrubního plynu řadíme Německo, Itálii, Ukrajinu, Turecko, Bělorusko a Francii. (viz BP, 2012) Od roku 2009 se Rusko stalo členem klubu vývozců zkapalněného plynu. Závod na zkapalnění na Sachalinu vyprodukoval v roce 2011 celkem 10,6 mld. m³ plynu, který putoval do Japonska, Jižní Koreji, Číny, Taiwanu a Indie. (Company has produced, 2012)

4.5. Problematické stránky sektoru ropy a sektoru plynárenství v Rusku

Pro komplexní zhodnocení sektoru ropy a plynu v Rusku je třeba věnovat se rovněž jednotlivým problémům, které brzdí vývoj sektoru, a tudíž mají také negativní vliv na energetickou efektivitu státu. Účelem následující podkapitoly bude odpovědět na výzkumnou otázku *o klíčových problematických oblastech v sektoru energetiky v Rusku*.

Ústředním problémem energetického sektoru Ruska je stagnace těžby, k níž dochází od roku 2008.¹⁰ Hlavními důvody jsou vyčerpání současných ložisek, nedostatečné investování do nových nalezišť, nárůst podílu státních společností v sektoru energetiky (viz výše), a také obtížnost těžby v perspektivních severních regionech Ruska.

Ruské energetické společnosti se na konci 20. a také ve 21. století zaměřovaly především na rozšíření svých aktiv jak na domácím trhu, tak i v zahraničí; investice do geologického výzkumu ale byly podceňovány. V letech 1993-2009 tak průměrné procento

¹⁰ Rusko se snaží udržet svou pověst významného exportéra na mezinárodním trhu s energiemi i přes stagnaci vlastní produkce. Proto momentálně přistoupilo k nákupu středoasijského plynu pro splnění svých závazků vůči spotřebitelům: v roce 2009 podle statistik BP Rusko importovalo 9,8 mld. m³ z Kazachstánu, 10,7 mld. m³ z Turkmenistánu a 11,9 mld. m³ z Uzbekistánu. (viz BP, 2010) Tento obchod však pochopitelně zvyšuje ruskou závislost na středoasijských producentech a snižuje tím pádem ruskou energetickou bezpečnost.

obnovy ropných zdrojů činilo pouze 62 %, což znamená, že na vytěžených 100 mt ropy bylo nalezeno jenom 62 mt nových (viz Bušujev & Krjukov, 2010, str. 7). Léta 2003-2005 byla z hlediska vyčerpání zdrojů kritická, vzhledem k rychlému růstu produkce a zároveň neměnnému objemu provedených geologických průzkumů. Až v letech 2006-2009 byla nakonec zajištěna reprodukce nebo obnova zdrojů ropy. Je však třeba mít na zřeteli to, že největší podíl na objemech obnovy surovin má v Rusku přehodnocení již otevřených nalezišť – například s možností použití modernějších technologií atd. (viz Bušujev, 2010, str. 20)

Rusko se potýká s naléhavým problémem nutnosti investovat do technicky zastaralého sektoru. V současnosti je tempo zavádění nových technologií a inovací příliš pomalé. Podíl těžko dostupných zdrojů (těžká ropa, přírodní asfalt) na celkové struktuře surovinových zásob Ruska permanentně roste. Navíc jsou velkou výzvou šelfová naleziště a také nutnost zvětšení hloubky existujících vrtů v již poměrně vyčerpaných nalezištích. Nová ropná a plynová pole se také z většiny nacházejí ve vzdálených končinách, kde chybí transportní, sociální a průmyslová infrastruktura. Celkem patří do těžko dostupných nalezišť v Rusku kolem 40-50 % veškerých rozpracovaných zásob státu. (viz Bušujev, 2010, str. 43) Samotná kvalita ruských zásob klesá v důsledku toho, že se čerpá přednostně surovina lehce přístupná a vyšší kvality. Jen samotný ropný sektor Ruska bude v období 2009-2030 potřebovat investice ve výši 491-501 mld. dolarů pro mírné zvýšení objemu těžby (do 535 mt/r). (Energetická strategie 2030, str. 111) Státní rozpočet však není na podobné výdaje připraven, a proto se počítá hlavně s investory ze soukromého sektoru.

Přísun zahraničního kapitálu do ruského energetického sektoru je však omezen, protože ne zcela transparentní privatizace, která proběhla v 90. letech, vyvolává otázky o vlastnických právech soukromých firem. Existuje fakticky permanentní riziko státního zásahu do hospodaření podniků, jelikož většinu transakcí, nákupů vlastnických podílů a změn vlastnictví v 90. letech lze pomoci odlišné interpretace z důvodu nejednoznačné legislativy té doby jednoduše zpochybnit. Nešťastný osud Jukosu a společnosti Sibněft potvrzuje obavy investorů. (Sim, 2008, stránky 1-76) Většina licencí, které byly jednotlivým společnostem vydány, nebyla získána na základě řádného výběrového řízení, přičemž nekalé praktiky při určování vlastníka naleziště pokračují dodnes. Obdržení licencí a potřebných povolení obvykle není zárukou výnosné těžby: pro příklad lze uvést dlouholeté spory o Kovyktu.¹¹

¹¹ Plynové pole Kovyktu se zásoby kolem 2 trilionů m³ bylo vlastněno společností RUSIA Petroleum, která byla původně z 63 % ve vlastnictví TNK-BP. Gazprom ale odmítal poskytnout přístup k exportním plynovodům a dovozoval distribuovat plyn jenom v přilehlých regionech Ruska. Irkutská oblast, kde leží Kovyktu, má však relativně nízkou spotřebu plynu a pro tak obrovské pole není ekonomicky rentabilní dodávat surovinu na tak

Ruské energetické podniky také si zasloužily pochybnou pověst nedodržením smluv o spolupráci.¹² Kvůli legislativním zmatkům také není vždy jasné, kdo vydává povolení k průzkumu a těžbě soukromým společnostem: stát nebo region. Je proto zcela pochopitelné, že podnikatelské prostředí v ruském energetickém sektoru není z hlediska dodržování práva vlastnictví pro potenciální investory příliš lákavé.

Státní pokladna, která by mohla investice do sektoru zajistit, přichází o peníze kvůli daňovým unikům. Zahraniční offshory a také offshorní zóny v regionech jako je Čukotka, Mordovia a Kalmykia se stávají klíčovými destinacemi, kam směřují příjmy energetických společností. Navíc stát nedisponuje podrobnými a aktuálními informacemi o reálných zásobách surovin v odlehlých regionech, což mu také neumožňuje adekvátně zdaňovat zisky ropných a plynových společností.

Zmíněné příčiny stagnace těžby v Rusku jsou pochopitelně vzájemně propojené. Ekonomické a politické faktory se proplétají do začarovaného kruhu, kde slabá administrativa, korupce a nedostačující kontrola ze strany státu odrazuje potenciální investory. Nedostatek investic brání rozsáhlejším geologickým průzkumům. Následuje pokles produkce a tudíž i snížení příjmů nejen pro podniky, ale i pro státní pokladnu.

V případě Ruské federace je třeba také si uvědomit určité specifikum: oficiální dokumenty, definující exportní strategii státu, se opírají hlavně o surovinovou základnu: klíčovým údajem pro formulaci strategie je množství nerostných surovin, přístupné v požadovaném období, jinými slovy nabídka. V praxi se však energetické podniky – exportéři zaměřují spíše na stranu poptávky než nabídky. Ruští exportéři ropy a plynu, kromě usilování o udržení svého podílu na trhu, hledají díry na trhu jako příležitost zvětšení objemu vývozu. Nebude-li u suroviny exportované z Ruska zaručena poptávka, není ekonomicky rentabilní provádět výzkum a těžit těžce dostupné uhlovodíkové naleziště. Strategie vývoje arktického šelfu byly připravovány primárně s ohledem na potenciální zásoby regionu a nebraly v potaz možnost realizace vytěžených surovin. Odborník Energetického centra Skolkovo (ruského Silikonového údolí poblíž Moskvy) Grigorij Vygon upozorňuje na to, že

malý trh. V letech 2006-2007, pod tlakem státní administrativy, která vyhrožovala odejmutím licence za nedodržení těžebních limitů, TNK-BP nabídla Gazpromu Kovyktu k nákupu, strany se ale neshodly na ceně. Nakonec společnost RUSIA Petroleum byla v roce 2011 dána do aukce a Gazprom ji koupil za 770 mil. dolarů.

¹² V roce 2003 Rosněft prohlásil, že bude potřebovat zahraničního partnera pro výzkum a těžbu na ropném poli Vankor na východní Sibiři. Uvažovalo se hlavně o spolupráci buď s Total nebo s indickou ONGC. O rok později společnost zaujala vyčkávací pozici a byla rozhodnuta počkat se začleněním dalších partnerů do projektu, než zjistí objem zásob. V roce 2006, kdy bylo prokázáno, že Vankor disponuje zásobami přesahujícími 3,8 mld. barelů (524 mld. tun) a bude vlastně největším polem, které Rosněft za posledních 25 let rozpracoval, Rosněft odstoupil od svého původního záměru spolupracovat se zahraničními investory (viz Poussenkova, 2009, str. 147; Rosněft, n.d.).

Evropa bude mít v nejbližších letech možnost importovat dodatečných až 200 mld. m³ plynu ve zkapalněné formě za cenu 170 až 310 dolarů za tis. m³. Plyn z naleziště Štokman přitom bude stát 300 dolarů za tis. m³ v případě transportu plynovodem a až 500 dolarů při zkapalnění. Výsledně se tedy ruský arktický plyn může stát nekonkurenceschopným. Energetické strategie by měly kromě zásob hodnotit i ekonomickou rentabilitu případných projektů. (Vygon, 2012) Rentabilita těžby v arktických regionech, která se měla stát jedním z pilířů boje proti vyčerpání ruských ložisek a stagnace těžby, je při současných podmínkách na mezinárodních trzích diskutabilní. Extenzivní charakter ruské energetické strategie, zaměřené na maximalizaci produkce, je stěží finančně udržitelný. Efektivita využití energetických surovin by se přitom mohla stát dlouhodobým a finančně opodstatněným řešením pro ruský energetický sektor.

5. Energetická efektivita v Rusku

Následující kapitola bude strukturována do tří vzájemně propojených částí. Dojde zde především k uvedení argumentů pro zajištění efektivního využití energie obecně a také konkrétně pro Ruskou federaci. Dále bude třeba věnovat pozornost důvodům nízké energetické efektivity Ruska jako celku a pak i samostatně pro jednotlivé sektory ruského hospodářství.

5.1. Výhody a nevýhody zvýšení energetické efektivity

Existuje celá řada důvodů, proč je vlastně energetická efektivita důležitá pro ekonomický rozvoj, stát nebo planetu Zemi obecně. Trudeau a Murrey ve své analýze pro OECD a IEA zmiňují celkem 4 všeobecně platné důvody pro zvýšení energetické efektivity.

Obecnou výhodou energetické efektivity je za prvé snížení objemu investic do energetické infrastruktury. Energetická efektivita má přímý vliv na spotřebu energie, která se neprodleně sníží po nastartování úsporných opatření. Snížená spotřeba bude klást menší nároky na transport a distribuci energií mezi zdrojem výroby a místem spotřeby. V důsledku toho nebude potřeba stavět nové prvky přenosové soustavy pro ukojení rostoucí poptávky. Pro operátora přenosové soustavy elektřiny, ropné nebo plynové infrastruktury by mohlo zvýšení energetické efektivity umožnit vyřazení z provozu starších sítí, které již nezbytně vyžadují další investice.

Za druhé, zvýšení energetické efektivity má pozitivní vliv na konkurenceschopnost zboží a celkovou prosperitu spotřebitelů. Vzhledem k tomu, že cena energií permanentně roste, kladou moderní zařízení čím dál větší důraz na nízkou spotřebu. V důsledku toho jsou na trhu dostupné ty nejmodernější energeticky úsporné stroje. Podnik, který se odhodlá k investování do energeticky úsporného zařízení, bude nakonec produkovat kvalitnější zboží, jehož výrobní náklady budou nižší, než u „zastaralejších“ konkurentů. Nakonec vyhrává nejenom podnik investující do moderních strojů, ale i spotřebitel, který má možnost koupit si kvalitní produkt za nižší cenu.

Za třetí, posílení energetické efektivity zaručuje snížení závislosti na energetických zdrojích. Zmíněný argument má však odlišný vliv na státy-exportéry a státy-importéry energetických zdrojů. Saudská Arábie, která má 19% podíl na světových zásobách ropy, což v případě udržení současného tempa produkce vystačí na 72 let (BP 2011), neohrožuje vlastní

energetickou bezpečnost i přes relativně vysokou spotřebu. Avšak pro importéra energetických zdrojů znamená snížení vlastní spotřeby také získání větší nezávislosti během jednání se svými dodavateli. Například pro Ukrajinu, jejímž jediným importérem plynu je Rusko, je velice podstatné, jestli bude na svém východním sousedovi závislá ze 70 % své spotřeby plynu nebo z 30 %. ¹³ Zvýšení energetické efektivity tedy napomáhá státu-importérovi posílit svou energetickou bezpečnost. Chtěla bych se ale vymezit vůči tomuto striktnímu rozdělení mezi pojetím energetické bezpečnosti importérem a exportérem, které obhajují Trudeau a jeho kolegové. I pro exportéra, jako je Rusko, je energetická efektivita cestou k zajištění energetické bezpečnosti, jelikož počet exportovaných barelů ropy a metrů krychlových plynu v mnohém určuje příjem státního rozpočtu.

Čtvrtý argument pro zvýšení energetické efektivity má globální význam. Přestože výroba energie z obnovitelných zdrojů narostla v roce 2010 o 15,5 %; její podíl na globální primární spotřebě tvoří stále pouhých 1,3 %. (BP 2011) Fosilní paliva, jejichž spalování nezbytně provází znečišťování životního prostředí, zůstávají klíčovým zdrojem energie pro lidstvo. Proto by se stalo snížení energetické intenzity a spolu s ní i celkové spotřeby energie významným krokem ke kontrole emisí CO₂. (Trudeau et al., 2011, str. 7)

Kromě obecných výhod by Rusko jako producent a exportér fosilních paliv dokázalo pomocí zvýšení energetické efektivity zvětšit objem svých klíčových vývozních komodit jako je plyn, ropa a uhlí. Je nutno poznamenat, že Rusko je 1. největším vývozcem plynu, 2. největším vývozcem ropy a 3. největším vývozcem uhlí. Export fosilních paliv zajišťuje státu kolem 40 % příjmové složky státního rozpočtu. (Butrin, 2010) Proto je vývoz energetických surovin velice významným komponentem vytváření společenského blahobytu v Rusku. Zvětšení objemu energetického exportu by znamenalo další finanční toky do státního rozpočtu.

Klíčovou nevýhodou zvýšení energetické efektivity jsou vysoké vstupní investice. Vzhledem k výše zmíněným výhodám a návratnosti investic by se však dalo konstatovat, že energetická efektivita je jednoznačně výhodná. Podle odhadů Světové banky by dosažení maximální energetické efektivity stálo Rusko celkem 320 mld. dolarů a výsledně by investoři a spotřebitelé ušetřili 80 mld. dolarů ročně, takže návratnost by činila 4 roky. Přitom ale celkový výnos pro ruské hospodářství by byl ještě vyšší, 120-150 mld. dolarů ročně. (World Bank Group, 2008, str. 5) Obrovské částky by se daly vydělat především díky exportu; podle

¹³ Ukrajina by v případě navýšení vlastní produkce plynu a snížení své energetické intenzity mohla významně omezit svou závislost na ruském plynu.

Charapa a Safonova stojí ruská vysoká energetická intenzita vládu kolem 100 mld. dolarů ročně na ušlém zisku z exportu fosilních paliv. (Charap et al., 2011, str. 143) Celkový export plynu v roce 2009 (potrubního a zkapalněného) činil 183 mld. m³, Rusko ale může pomocí energeticky efektivních opatření tento objem více než zdvojnásobit, a přitom nebude zatěžovat životní prostředí novými vrty. Zvýšení energetické efektivity by také napomohlo k řešení problémů zavazujících objemů exportu plynu, které Rusko v poslední době není schopno vlastními silami naplnit, a proto nakupuje středoasijský plyn.

S těžbou uhlovodíků je spojen i další argument pro zaobírání se otázkou energetické efektivity. Šetřit energie je podle Akademie věd Ruska levnější než zvyšovat produkci: opatření, která by vedla k ušetření 1 t r.e. by Rusko stála 294 dolarů, zvýšení produkce o 1 t r.e. bude ruský těžební průmysl v letech 2010-2020 stát 1 990 až 2 740 dolarů. (Bašmakov, 2008, str. 56) V důsledku toho má Rusko potenciál pomocí cílených investic do energetické efektivity razantně nejen ušetřit fosilní paliva, které následně exportuje, ale i finanční zdroje, které by jinak muselo investovat do zvýšení těžby.

Existují však i jiné kalkulace finanční výhodnosti zavedení nových energeticky efektivních opatření v Rusku. Například analýza Pathways to an Energy and Carbon Efficient Russia výzkumného centra McKinsey and Company předkládá 60 opatření, jejichž implementace počítá s ekonomickým vývojem Ruska bez navýšení emisí skleníkových plynů. Zavedení těchto opatření bude vyžadovat investice v celkovém objemu 150 mld. euro během 20 let. V tomtéž období umožní 60 opatření nabízených McKinsey and Company Rusku ušetřit až 345 mld. euro. (McKinsey and Company, 2009, str. 3)

Ekonomickou racionalitu investic do opatření zvyšujících energetickou efektivitu tedy potvrzují jak mezinárodní analýzy, tak i samotní ruští badatelé. Příznivý efekt na životní prostředí je rovněž neoddělitelnou součástí politiky snížení energetické náročnosti. Tento environmentální aspekt opatření pro zvýšení energetické efektivity by ruská vláda mohla využít ve vlastní prospěch – pro zvýšení své popularity mezi environmentálně uvědomělými voliči. Rusko má potenciál snížit své emise o 793 mil. tun ročně (což představuje 50 % ruských emisí v roce 2005) snížením své energetické intenzity. (World Bank Group, 2008, str. 25) Příznivý dopad na životní prostředí by se přitom mohl promítnout i do finanční sféry, jelikož podle mezinárodního systému prodeje emisních povolenek, s nímž počítá Kjótský protokol, by Rusko mohlo energetickou efektivitu v budoucnu i zpeněžit.¹⁴

¹⁴ Rusko však nepodepsalo druhý Kjótský protokol v roce 2012 a tudíž rezignovalo na mezinárodní závazky v omezení emisí, předepsané tímto dokumentem.

Zvýšení energetické efektivity by se navíc mohlo stát impulzem pro změnu struktury ruské ekonomiky, která je v současnosti enormně závislá na exportu fosilních paliv a produkci těžkého průmyslu. Dominantní sektory ruského průmyslu jsou konkurenceschopné spíše kvůli nízké ceně svého zboží než kvalitě. Zboží produkováné a prodávané v Rusku momentálně hraje roli levnějšího substitutu importovaným výrobkům. Moderní energeticky účinné stroje by však dokázaly tuto situaci změnit. Investice do nových technologií a zařízení v sektoru lehkého průmyslu, které by byly například podporované vládou v součinnosti se Státním programem z roku 2010, zaměřeným na energetickou efektivitu, by mohly zvrátit dlouhotrvající závislost státu na těžkém průmyslu.

Podstatným argumentem pro ruskou vládu by v případě zavedení opatření zaměřených na energetickou efektivitu bylo také ušetření výdajů za provoz administrativních budov. (European Commission, 2009) Podle Světové banky by státní a regionální rozpočty mohly ušetřit od 3 do 5 mld. dolarů. (World Bank Group, 2008, str. 23)

Zvýšení energetické efektivity je také spojeno s obměnou zastaralého zařízení, renovací budov a opravami, které se neobejdou bez nových pracovních míst. Změny jen v samotném sektoru zemědělství a lesnictví, jako například zalesňování a snížení objemu používaných hnojiv, zajistí až 50 000 nových pracovních míst. (McKinsey and Company, 2009, str. 13)

Zvýšení stability energetických dodávek v důsledku snížení nároků na energetickou infrastrukturu by se dalo vnímat jako další argument pro tak významného spotřebitele a navíc vývozce fosilních paliv jako je Rusko. Stabilita dodávek fosilních paliv je významnou podmínkou pro plynulý rozvoj hospodářství. Dalo by se také předpokládat, že bezproblémové fungování ropovodů a plynovodů Ruska přispěje k zajištění pověsti spolehlivého exportéra.

5.2. Důvody nízké energetické efektivity Ruska

Nízká energetická intenzita Ruska má samozřejmě vícero příčin; obecně je lze rozdělit do tří skupin: klimatické, politické a ekonomické.

Existují celkem tři důvody vysoké energetické intenzity ruského hospodářství, které nelze ovlivnit, jelikož jsou podmíněné geografickými a klimatickými podmínkami, v nichž se Rusko nachází. Za prvé, Rusko je jedním ze států nejlépe zásobených energetickými surovinami. Energetické bohatství spolu s nejstudenějším klimatem na kontinentu zvětšuje spotřebu energie potřebné k osvětlení a vytápění o 20 %. (Makarov, 2011) Rusko však není

jediný severní stát zápasící se spotřebou energií. Porovnáme-li energetickou efektivitu Ruska s dalšími státy, nacházejícími se ve stejném klimatickém pásmu, je ruská energetická náročnost o 180 % vyšší než norská, o 100 % vyšší než finská a o 68 % vyšší než kanadská. (OECD, 2011, str. 138) Na základě zahraničních zkušeností by se dalo předpokládat, že i v Rusku přes nepříznivé klimatické podmínky existuje určitý potenciál v šetření energetických zdrojů. Pro Rusko jako významného producenta fosilních paliv jsou podstatné i náklady na těžbu, které se pochopitelně ve studeném klimatu prodražují. Klimatické podmínky prodražují těžbu energetických surovin v Rusku o 20 až 25 %. Geografickým faktorem, který také negativně ovlivňuje spotřebu energií ve státě, je rozloha teritoria. Rusko se může pochlubit největší délkou pozemní nákladní a osobní přepravy na světě (a to v podmínkách velice nízké hustoty obyvatelstva), platí za to však vysokou spotřebou. (Makarov, 2011)

Kromě těchto těžko ovlivnitelných příčin vysoké energetické náročnosti Ruska zavinuje nízkou energetickou efektivitu i několik faktorů přímo spojených s politickými rozhodnutími ruských elit. Obrovský a již léta trvající vliv má na ruskou energetickou efektivitu sovětské dědictví. Komunistické vedení kladlo důraz na vývoj především těžkého průmyslu, který byl a zůstává obrovským konzumentem energie. Počet vyrobeného zboží byl klíčovým indikátorem pro závod; kvalita a výrobní cena produktu přitom byly v sovětském státě zanedbávány. Navíc díky energetické soběstačnosti a zdánlivě neomezenému objemu energetických surovin na území státu docházelo k plýtvání zdroji. Sovětská centrálně plánovaná ekonomika se vyvíjela extenzivně, ne intenzivně. Energetické zdroje, jejich „neomezenost“ a nízká cena byly vnímány jako sociální statek. Stroje ze sovětské doby, spotřebovávající kvanta energie, navíc nebyly kvůli ekonomickým problémům dlouho vyměňované za novější a „energetický uvědomělejší“ techniku, takže v důsledku toho jednotlivá odvětví ruského průmyslu spotřebovují o 40 až 220 % více energie než analogické výroby ve světě. (Ketting, 2007, str. 40)

Se sovětskou dobou lze spojit i další důvod nízké energetické efektivity Ruska. Dominantní složkou hospodářství Sovětského svazu byl těžký průmysl. Struktura hospodářství současného Ruska se v zásadě nezměnila. Energeticky extenzivní odvětví jako výroba elektřiny, energetický průmysl (těžba ropy, plynu a uhlí a také jejich zpracování), metalurgie, strojírenství a chemický průmysl produkují více než 65 % z celkové produkce ruského průmyslu. (Ketting, 2007, str. 40) V důsledku toho stoupá celková spotřeba státu.

V současnosti však velká část producentů jak těžkého, tak i lehkého průmyslu ani nespěchá se snižováním své energetické intenzity, neboť cena jimi produkováných výrobků v důsledku ekonomického vývoje¹⁵ roste rychleji než cena dané energetické suroviny. (Trudeau, 2011, str. 12) Cena energie v Rusku je důležitým tématem, o němž bude zvlášť a podrobně pojednáno níže. Nízká cena energií byla zachována po rozpadu Sovětského svazu; stát pokračoval v subvencování ceny plynu, elektřiny a tepla jak pro velkoodběratele, tak i pro domácnosti. Samotný systém tarifů energií stále nezohledňuje skutečnou cenu její výroby a distribuce. A proto teplárny, elektrárny a vnitrostátní dodavatelé plynu nebyli a často i dosud nejsou schopni investovat do renovací, snížení ztrát a zlepšení efektivity svých zařízení.

Je třeba si také uvědomit, že v tak rozlehlém státě s velice slabým administrativním aparátem je obtížné implementovat třeba i velice promyšlenou agendu zaměřenou na zvýšení energetické efektivity. Místní vládní orgány často postrádají nutnou dávku autority na to, aby ovlivnily chování energetických podniků, jež mají jako regionální zdroje energie, zaměstnanosti a často i investic, silný vliv. Chybí monitorovací složka administrativy, která by důkladně sledovala zavádění nových legislativních norem na jednotlivých pracovištích. Jako další faktor, bránící zlepšení energetické účinnosti ruského hospodářství, je možné zmínit nedostatek monitorování spotřeby. Systém pravidelného sběru dat o spotřebě energie v jednotlivých objektech a jednotlivých administrativních jednotkách je prozatím v zárodku. Stát fakticky nedisponuje detailní pravidelně obnovovanou statistikou o vlastní energetické výkonnosti.

Jako třetí skupinu příčin nízké efektivity v Rusku lze vyčlenit ekonomické faktory. Tržní mechanismy v ruské energetice buď úplně chybí, nebo se teprve vyvíjí. Energetické společnosti, angažující se ve výrobě a distribuci, mezi sebou téměř nesoutěží. Státem regulované nízké ceny nepodněcují vznik nových aktérů na trhu s energiemi, a tak například rezidenční sektor města většinou tradičně využívá služeb jednoho kogeneračního závodu patřícího městu. Zejména teplárenství, v němž stále výrazně převažuje státní vlastnictví, by mohla prospět privatizace a následná modernizace a zefektivnění provozu. Neuspokojivý stav ruských tepláren může odrazovat případné investory; stát by však tyto nedostatky mohl kompenzovat formou daňových úlev.

¹⁵ V roce 2007 se Rusko mohlo pochlubit 7% růstem HDP, který poklesl na 5,6% v roce následujícím. Rok 2009 se pro Rusko stejně jako i pro vývoj globálně stal zlomovým, pokles HDP byl 8%. Ruská ekonomika započala své zotavování již v druhé polovině roku 2009 a v roce 2010 měla již 3,8% růst. (Srov. stránky CIA na www.cia.gov a World Bank (2010): *Russian Economic Report* # 21.)

Zvýšení energetické efektivity v Rusku brání také nízká úroveň sociálního uvědomění problému. Otázky ekologie nejsou mezi primárními zájmy řadových občanů, a proto implementace jakýchkoliv legislativních aktů o energetické efektivitě pravděpodobně narazí na nesouhlas daňových poplatníků s vynaložením finančních prostředků. Relativně nízká životní úroveň obyvatel Ruska nedovoluje průměrné domácnosti věnovat pozornost a finance otázkám energetické efektivity, jelikož cena energií stále zůstává hluboko pod evropským průměrem. Informování vedení jednotlivých, zejména průmyslových, podniků o ekonomických výhodách zvýšení energetické efektivity by mohlo iniciovat investování do modernizace strojů a zařízení a následně pozitivně ovlivnit celkovou energetickou náročnost hospodářství. Návratnost případných investic se liší, ale kromě šetření energie, jejíž cena permanentně roste, jde modernizace výrobních statků ruku v ruce se zvýšením kvality produkce, snížením nákladů na pracovní síly atd.

5.3. Dopady nízké energetické efektivity Ruska

Po odhalení příčin, proč je Rusko státem s nízkou energetickou efektivitou, je logické podívat se na důsledky tohoto nešetrného způsobu zacházení se vzácnými zdroji. Následky neefektivního využití energie v Rusku se projevují de facto ve všech sektorech hospodářství. V následující části práce se však budu zabývat jen spotřebou největších konzumentů energie: průmyslového a energetického sektoru, a dále pak terciárního, rezidenčního a transportního sektoru. Evoluce energetické efektivity celého ruského hospodářství v čase pak bude probírána samostatně v poslední kapitole.

5.3.1. Energetická efektivita ruského průmyslu

Průmyslový sektor Ruska je poměrně zastaralý; většina zařízení byla nainstalována ještě před desítkami let a kvůli tradičně nízké ceně elektřiny spotřebovává průmysl nepřiměřený počet kilowatt za hodinu. V současnosti má Rusko podle odborníků ze Světové banky potenciál ušetřit až 38 % spotřeby energie v sektoru průmyslu, v ropném ekvivalentu (dále r.e.) představuje tento potenciál 41,5 milionů tun. (World Bank Group 2008, str. 10) Přičemž právě v průmyslovém sektoru, který je již dávno plně liberalizovaný, by mělo být zvýšení energetické efektivity nejjednodušší, protože se jedná o investování do následného navýšení finančních zisků podniků. Podle výzkumu vedeného ruským odborníkem Bašmakovem je zapotřebí 20 mld. dolarů (v roce 2005) dodatečných investic pro to, aby se roční spotřeba

primární energie v ruském průmyslovém sektoru snížila o 67 mt r.e. Jinými slovy, ušetření 1 t r.e. by stálo ruský průmysl v průměru méně než 300 dolarů. (Bašmakov et al., 2008, str. 56)

Proč je v tom případě zaznamenáván minimální pokrok? Zaostávání procesu snížení energetické intenzity v sektoru průmyslu se dá vysvětlit nedostatkem kapitálu pro dlouhodobou investiční politiku do celkové modernizace, což je vlastně důsledkem nízké uvědomělosti mezi top manažery společností o možnostech a výhodách snížení energetické intenzity.

Rusko je státem s největším potenciálem energetického spoření v pěti nejvíce energeticky intenzivních odvětvích průmyslu, což jsou výroba železa a oceli, chemický průmysl, produkce papíru a celulózy, výroba hliníku a cementářství. (Trudeau et al., 2011, str. 12) Například co se metalurgie týče, Rusko má potenciál ušetřit v tomto odvětví okolo 50 % své aktuální spotřeby. Výroba celulózy je v Rusku také v mnohem energeticky náročnější úkon, než je světový průměr; pro výrobu tuny celulózy v Rusku se spotřebuje od 15 do 23 GJ (existují totiž velké rozdíly mezi jednotlivými regiony Ruska, podle toho, jak staré zařízení je zde používáno); nové technologie však dovolují vyrábět stejné množství produkce se spotřebou 11-12 GJ. Podobně také v cementářství Rusko spotřebovává podstatně více energie, než konkurenční výrobny v zahraničí: 0,118 t r.e. paliva je použito při výrobě tuny ruského cementu, což je o 76 % více, než se spotřebuje například v cementářství v Jižní Koreji. (Bašmakov et al., 2008, stránky 58-70)

5.3.2. Energetická efektivita ve výrobě energií v Rusku

Do energetického sektoru¹⁶ Ruska patří těžba, zpracování a distribuce energetických surovin a také výroba a distribuce tepla a elektřiny. Jen samotná elektroenergetika Ruska ročně spotřebuje až 170 mld. m³ suroviny nebo 40 % celkové státní spotřeby plynu. (Bašmakov, 2005, str. 3) Pro porovnání, veškerý potrubní export ruského plynu v roce 2009 činil 176,5 mld. m³. (BP, 2010) Obdobně energeticky náročná jsou i jiná odvětví ruské energetiky.

Potenciál Ruska v šetření zdrojů v sektoru energetiky je obrovský: podle ruského státního výzkumného střediska Agentury pro prognózy bilancí v elektroenergetice (Agenstvo po prognozirovaniju balansov v elektroenergetike - APBE) by ruská energetika samotná mohla ušetřit až 148,5 mt r.e. Pro ilustraci: Kanada, jež má 5% podíl na světové produkci plynu, v roce 2010 vytěžila tohoto modrého paliva v rozsahu 143,8 mt r.e. (BP, 2011) Z 148,5 mt

¹⁶ Energetický sektor lze fakticky zařadit do sektoru průmyslu, avšak vzhledem k objemům plýtvání, k němuž v ruské energetice dochází, je v daném textu popsán zvlášť.

r.e., které ruský energetický sektor vyplývá kvůli své neefektivitě, dochází během produkce paliv ke ztrátám v objemu 22 mt r.e., při výrobě a zásobování teplem se ztrácí kolem 41,1 mt r.e. (APBE, 2008) Úniky a rozsáhlé krádeže zemního plynu z potrubí stojí za ztrátou 12 až 15 mld. m³ plynu ročně. Přitom by pravidelné kontroly a kvalitní údržba spolu s nasazením měřicích zařízení na plynovodech dokázaly problém minimalizovat. (Astrov, 2010, str. 23)

Negativní vliv na nadměrnou spotřebu v sektoru má úroveň opotřebování zařízení: amortizace těžebního zařízení je 46 %, teplárenského zařízení 70 % a hydroenergetika je opotřebována dokonce z 80 %. (Charapov, 2010, str. 140)

Propojení jednotlivých průmyslových podniků do velkých konglomerátů je občas také překážkou přirozeného modernizačního procesu. Těžba a zpracování uhlí je například v Rusku propojená s metalurgií, takže metalurgové dostávají nutnou energii za výhodnou cenu a nepotřebují šetřit; těžaři naopak mají jistotu, že celou svou produkci realizují, a proto nejsou nuceni pod vlivem konkurenčních tlaků modernizovat zařízení, a tím pádem zvyšovat energetickou efektivitu.¹⁷

5.3.2.1. Spalování asociovaného plynu

Samostatnou otázkou efektivit v energetickém sektoru Ruska je spalování asociovaného plynu. Podle Charapa a Safonova dochází v Rusku v průměru ke spalování až 38 mld. m³ asociovaného plynu ročně. (Charap et al., 2010, str. 140) Je to objem srovnatelný s ruským ročním exportem do Německa. Podobné údaje poskytuje i ministerstvo přírodních zdrojů Ruska, podle něhož se spaluje 35 až 40 mld. m³ asociovaného plynu ročně. Mezinárodní energetická agentura (International Energy Agency – IEA) se ale na základě satelitních snímků domnívá, že objem spalovaného plynu může být až dvakrát větší. (Kulagin, 2008, str. 5) Michael Farina uvádí, že objemy plynu spalovaného v Rusku nelze přesně stanovit, pohybují se ale v rozmezí 15 až 50 mld. m³ ročně. (Farina, 2010, str. 25) Tak obrovské rozdíly v jednotlivých údajích nasvědčují o problému nedostatečného monitorování situace. Odlehlá naleziště ropných společností poskytují vládním strukturám data, aniž by se musela bát kontroly, protože administrativní nedisponuje ani finančními prostředky, ani lidskými zdroji, dokonce ani autoritou pro řádné a pravidelné monitorování dodržování omezení při spalování plynu. Přestože nelze tvrdit, že otázce spalování plynu ruská vláda nevěnuje

¹⁷ Nehledě na to, že Rusko zoufale potřebuje investice do ekonomiky, existuje rovněž celá řada omezení pro nastartování byznysu ve státě. Poslední dobou jak ruští tak i zahraniční investoři, kteří zvažují možnost výroby v Rusku, se kromě tradičních nedostatků podnikání v tomto státě, jako je byrokracie, korupce aj., musejí potýkat s obtížemi při zajištění dostatku elektřiny, plynu nebo tepla pro budoucí firmu, jelikož v Rusku nejsou volné kapacity. (Ketting 2007, str. 42)

žádnou pozornost,¹⁸ problém přetrvává a Rusko stále drží nepříjemné prvenství v nevyužívání asociovaných zásob zemního plynu: v roce 2010 bylo takto spáleno 1,244 bcf plynu (kolem 35 mld. m³). (EIA, 2012)

Příčin takového obrovského plýtvání cennou surovinou ze strany těžařů je vícero. Mezi technologické důvody spalování patří nedostatek infrastruktury, jak transportní, tak i infrastruktury pro zpracování plynu a jeho přípravu k dalšímu využití. Výstavba této infrastruktury je velice nákladná, a proto producenti ropy otálejí s investováním v této oblasti. Nezáměr producentů o investování do infrastruktury lze také vysvětlit nedostatečným monitorováním objemu spalovaného plynu ze strany státu, od čehož se odvíjí penále za plýtvání surovinou. Navíc samotná penále nejsou dost vysoká, aby motivovala energetické podniky otázku spalování plynu řešit. Obchodování s plynem na interním trhu v Rusku není výnosné vzhledem ke státům kontrolovaným nízkým cenám, výhodnější je export monopolem Gazpromu.

Dlouhodobě Gazprom, jako majitel 90 % veškerého potrubí ve státě, de facto zneužíval svého monopolního postavení k nákupu plynu od ropných producentů a nezávislých producentů plynu za zlomek ceny. Svého druhu mluvčím nezávislých producentů plynu, kteří byli v důsledku limitů infrastruktury a monopolu Gazpromu nuceni plyn spalovat, se stala společnost Novatek. Po dvaceti letech absolutní svévole Gazpromu v celostátním systému přepravy plynu se začalo debatovat o povinnosti monopolu zveřejňovat volné kapacity plynovodního systému, obligatorně zajistit přístup menším producentům v případě dlouhodobých kontraktů, bez prodlev poskytnout zájemcům o přepravu cenové nabídky atd.¹⁹ Nediskriminační přístup všech producentů plynu k transportnímu systému přispěje ke zvýšení podílu nezávislých producentů na celkové těžbě suroviny ve státě ze 17% v roce 2008 na 25-30 % v roce 2030, jak předvídá Energetická strategie 2030. (Ministerstvo energetiky RF, 2009)

Do tohoto palčivého problému zasáhl přímo i prezident D. Medvěděv, když na začátku roku 2009 podepsal dekret, nařizující zvýšení využití asociovaného plynu do výše 95 % (z celkového objemu asociovaného plynu) do roku 2012. Faktem ale zůstává, že legislativa

¹⁸ Na každoročním setkání ruského prezidenta s Federálním shromážděním v listopadu 2009 D. Medvěděv určil jako úkol pro vládu a ruský energetický průmysl zastavení spalování asociovaného plynu. Plýtvání plynem by mělo být podle tehdejšího prezidenta okamžitě zastaveno, vláda by měla jednat rychle, efektivně a „nebrat ohled na výmluvy energetických podniků“. (Novosti Moskva, 2009)

¹⁹ Zajímavý pohled na tuto diskusi ze strany Gazpromu nabízí rozhovor s Aleksandrem Michejevym - jedním z čelních představitelů společnosti. Interview na stránkách Gazpromu (<http://www.gazprom.ru/press/reports/freedom-recognized-need/>.)

v otázce spalování asociovaného plynu je, podobně jako v otázce energetické efektivity obecně, nedostačující, roztržistěná a občas i rozporuplná. (Loe & Ladehaug, 2012)

O tom, nakolik neefektivní je současná politika zacházení s asociovaným plynem, svědčí i finanční ztráty, k nimž dochází. Loe a Ladehaug uvádí, že podle jednotlivých odborníků přichází ruští producenti spalováním asociovaného plynu ročně o 2,3 až 7,1 mld. dolarů. (Loe & Ladehaug, 2012, str. 511) Podle analýzy OECD se jedná o ztrátu dokonce 12 mld. dolarů ročně nebo 0,8 % HDP. (OECD, 2011, str. 139)

5.3.3. Energetická efektivita v rezidenčním sektoru

Vzhledem ke specifickým historickým, politicko-ekonomickým a klimatickým podmínkám v Rusku je včasné a stabilní dodání tepla obyvatelům obecně považováno za povinnost státu. Jak však uznává samotná ruská vláda, zásobování teplem, na rozdíl od ostatních sektorů energetiky v Rusku, nemá jedinou technickou, investiční, organizační a ekonomickou politiku. Problém je také v tom, že neexistuje společný monitoring celkové tepelné bilance státu. (Ministerstvo energetiky RF, 2003, str. 78) Ruský residenční sektor spotřebovává přibližně tolik energie na hlavu jako v Kanadě, jejíž klima se podobá ruskému, přitom ale plocha obytných prostor²⁰ na hlavu v Kanadě je 3x větší než v Rusku, a zároveň je množství a velikost elektrospotřebičů v Kanadě také podstatně větší. Ruský zastaralý bytový komplex postrádá regulátory topení, a proto jsou domácnosti poměrně často nuceny otevírat okna, aby vůbec mohly přizpůsobit teplotu svým potřebám. Podle některých zdrojů je únik tepla v rezidenčním sektoru Ruska srovnatelný s roční výrobou elektřiny veškerými jadernými elektrárnami státu. (Kulagin, 2008, str. 4) Zkušenosti ze světa poukazují na to, že nainstalování termostatů a měřičů tepla snižuje spotřebu domácností o 20 %. (McKinsey and Company, 2009, str. 11) K obrovským ztrátám tepla dochází i během výroby a transportu tepla. Příčinami vysoké energetické spotřeby v rezidenčním sektoru jsou především cenová politika státu, zastaralost bytových komplexů a podcenění instalace měřičů elektřiny a tepla. Úroveň opotřebování vodovodních systémů je 65 %, elektrického vedení 58 %, kanalizace 56 %; kolem 30 % veškeré infrastruktury bytového komplexu již vypršel termín životnosti. Okolo 50 % objektů, které zajišťují dodávky tepla domácnostem, musí být vyměněno za nové a minimálně 15 % z nich je v havarijním stavu. Na každých 100 km teplovodních sítí se ročně

²⁰ Na vytápění připadá kolem 40 % veškeré spotřeby elektřiny domácností, na osvětlení a spotřebiče pak okolo 26 %, blíže EIA, 2009.

registruje v průměru 70 havárií. (Ministerstvo energetiky RF, 2003, str. 79) Obnova bytového komplexu by jednoznačně přispěla ke zvýšení energetické efektivity.

Výstavba energeticky pasivních domů, která nabývá na popularitě například v Evropě, se v Rusku projevuje jen okrajově. Například v Itálii a Francii budou veškeré nové rodinné domy, jejichž stavba začne rokem 2020, „energetický aktivní“, nebo produkovat více energie než spotřebují. (Forbes, 2011) V Irsku se budou od roku 2013 povinně stavět pouze energeticky pasivní budovy, ve Finsku pak od roku 2015 a v Maďarsku od roku 2020. Ve Velké Británii budou mít od roku 2016 nové stavby nulové emise skleníkových plynů, v Německu nebudou od roku 2020 nové budovy používat organická paliva a dokonce ani elektřinu z nich vyrobenou. Přitom energeticky efektivní stavby jsou podporovány i finančně: ve Francii mohou od roku 2005 majitelé nových energeticky šetrných domů dostat výjimku z placení daně z nemovitosti na 15 až 30 let, v Německu banka Kwf počínaje rokem 2001 poskytuje úroky s nulovou sazbou na opravu bytových staveb při splnění podmínky dosažení určitých ukazatelů energetické efektivity. (Low energy buildings in Europe, 2009) V Rusku ale přes existenci jednotlivých soukromých iniciativ neexistuje žádná státní politika podpory energeticky pasivních domů. (Bašmakov & Bašmakov, 2012)

Dalším problémem rezidenčního sektoru je krádež elektrické energie. Samozřejmě i právnické osoby z průmyslového sektoru mohou odbírat elektrickou energii nelegálně, ale vzhledem k objemu elektřiny, který podniky spotřebují, jsou podobné přečiny rychle objeveny příslušnými orgány. Nelegální připojení domácností do elektrické sítě je možné odhalit jediné účelnou kontrolou. Je obtížné přesně zjistit, kolik elektrické energie je v Rusku ukradeno, jelikož udávané informace nereflektují skutečnou ztrátu, ale pouze údaje z odhalených krádeží. V roce 2010 například Moskevský distributor elektřiny (Moskovskaja objedennaja elektrosetevaja kompanija) odhalil nesmluvní odběr elektřiny v rozsahu 185 mln.kWt/h. (Čištění elektroenergie, 2011) Nelegální odběratelé se obvykle buď napojí mimo měřič, nebo samotný přístroj přestaví. Důvodem pro podobné porušování zákona není vždy pokus o ušetření za energie. Menší odběratelé si stěžují na komplikovanost procesu připojení do elektrické sítě. Administrativní protahování, nekončící vyřizování povolení a zkorumpovanost systému nutí odběratele uchýlit se k jednoduššímu, rychlejšímu a levnějšímu připojení, které během hodiny vyřeší každý elektrikář.

Celkem by se podle přepočtů odborníků ze Světové banky dalo v rezidenčním sektoru ušetřit až 49 % spotřeby nebo 53,4 milionů tun r.e. (World Bank Group, 2008, str. 9)

5.3.4. Energetická efektivita v sektoru transportu

Sektor transportu je také významným spotřebitelem energie ve státě. V letech 1998 až 2008 vzrostla energetická spotřeba v transportním sektoru Ruska o 25 %. (Trudeau et al., 2011, str. 29) Sektor transportu je hlavním tahounem růstu spotřeby v Rusku a v letech 2000 – 2009 činil jeho podíl na stoupaní spotřeby až 54 %. (OECD, 2011, str. 136) V Rusku, stejně jako v celém světě, narůstal hlavně počet osobních automobilů. Kromě modernizace, zefektivnění a následné zvýšení popularity hromadné dopravy, které by mohly snížit počet aut na silnicích a v obcích, se čím dál víc populárním krokem ve světě stává zavedení fiskálních opatření. V členských státech OECD například jsou rozšířené tzv. “zelené daně” – transportní daň, daň na emise CO₂, které v Rusku zatím nemají obdoby. (OECD, 2011, str. 155)

Na spotřebu energie v sektoru transportu má velký vliv ten fakt, že Rusko je významným producentem a exportérem ropy, plynu a dalších fosilních paliv. Vytěžené suroviny totiž se transportují ke zpracování a následně se distribuují mezi spotřebitele nebo se exportují. Přestože Rusko má rozsáhlou síť plynovodů, ropovodů a produktovodů, které jsou nejvýhodnějším způsobem přepravy, infrastruktura energetického sektoru je stále energeticky velmi náročná. Například v roce 2006 ochudily ztráty v síti spolu s energeticky nákladným provozem kompresních stanic ruské producenty plynu o 39 mld. m³ neboli čtyřnásobek české roční spotřeby. (Charap et al., 2010, str. 140) Podíl přepravy uhlí, surové ropy, ropných produktů, plynu a jiných paliv představuje 40 až 45% z celkové spotřeby transportního sektoru. (Bašmakov, 2008, str. 77)

Podle odborníků ze Světové banky je v případě investování 124 až 130 mld. dolarů do tohoto sektoru možné ušetřit až 38,3 mt r.e., nebo 41 % celkové spotřeby transportního sektoru. (World Bank Group, 2008, str. 11)

6. Ekonomický význam sektoru energetiky v Rusku

V následujících dvou kapitolách disertační práce se budu zabývat hledáním odpovědi na otázku, *jestli Rusko patří mezi státy závislé na exportu fosilních paliv*. Odpověď na tuto výzkumnou otázku pak povede ke zjištění, zda je energetická náročnost ruského státu, která má přímý vliv na spotřebu a následně i na export surovin, opravdu tak důležitá pro Rusko, jak se domnívám.

Politická ekonomie předpokládá, že se závislost ekonomická bude přelévat do politického dění a podobně se rovněž spoléhání politických elit na příjmy z energetického sektoru musí odrazit na struktuře sektoru, a tím pádem ovlivnit i celkovou podobu hospodářství státu. Premise politické ekonomie bude potvrzena, pokud se například prokáže, že finanční příjmy z exportu energetických surovin významně napomáhají ke stabilizaci ruského rozpočtu, přispívají ke zvýšení sociálních výdajů státu, a tudíž zvětšují šance stávající politické elity ke znovuzvolení. Propojenost mezi politickým a ekonomickým děním v ruském sektoru energetiky může také prokázat například osobní účast politických činitelů při řízení klíčových energetických aktiv v zemi apod.

Ekonomické a politické faktory jsou mezi sebou těsně provázané, nicméně za účelem dosažení maximální průhlednosti výkladu bude text rozdělen do dvou částí, kde budou samostatně prozkoumány otázky ekonomického významu sektoru energetiky pro Rusko a následně jeho politický význam.

Bohaté zásoby fosilních paliv mají pro ruskou politickou scénu a sociálně-ekonomický vývoj ohromný význam. Vlastně i samotná Energetická strategie Ruska 2030 začíná větou, že cílem energetické politiky Ruska je maximálně efektivní využití přírodních energetických zdrojů a potenciálu energetického sektoru pro stabilní růst ekonomiky, zvýšení životní úrovně obyvatel a posílení ekonomické pozice státu v zahraničí. (Ministerstvo energetiky RF, 2009)

Přejdeme-li od politických prohlášení k reálným číslům, jen nám potvrdí, že sektor energetiky Ruska hraje nezanedbatelnou úlohu v ekonomice státu.²¹ Následující kapitola si tedy vytyčí za cíl odpovědět na výzkumnou otázku *do jaké míry je ruský státní rozpočet závislý na příjmech z exportu ropy, ropných produktů a plynu*.

²¹ Je však vzít v potaz to, že velký podíl příjmů z fosilního bohatství je pro země bohaté na ropu a plyn přirozený a v porovnání s dalšími významnými exportéry energie (Angola, Brunej Katar, Nigerie, Oman, Saudská Arábie a další) je podíl ročních příjmu z fosilních paliv na celkových fiskálních příjmech ruského rozpočtu a na ruském HDP relativně nízký. Více viz (International Monetary Fund. Fiscal Affairs Department, 2007)

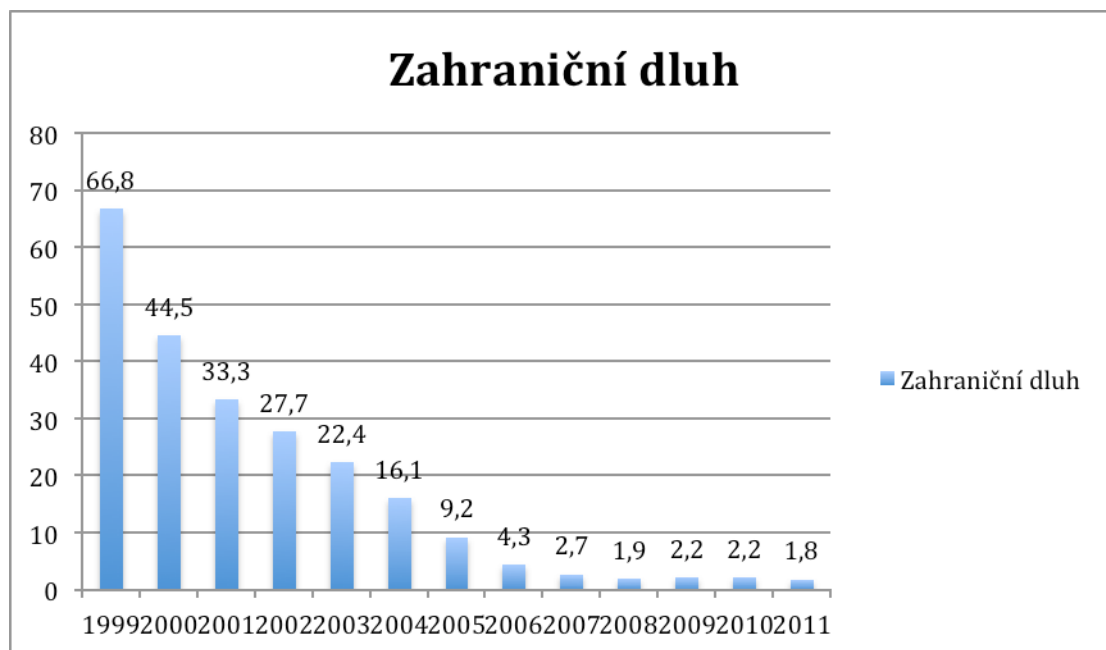
Údaje Institutu energetické strategie Ruska prokazují, že sektor generuje 25 % HDP. Do ruské energetiky plyne až 28 % z celkového objemu investic. Vzhledem k tomu, že fosilní paliva jsou z Ruska vyvážena v obrovském objemu, není překvapivé, že až 68 % devizových příjmů státu pochází z exportu plynu, ropy a ropných produktů. Podniky energetického sektoru jsou také významnými daňovými poplatníky: generují až 48 % daňových a celních plateb (Institut energetičeskoj strategii, 2010). Mezi nejvýznamnějšími plátcí daní je například Gazprom, který sice v krizovém roce 2009 zaplatil „jen“ 523,2 mld. rublů (kolem 18,8 mld. dolarů), ale ještě v roce 2008 se jednalo o částku 685,8 mld. rublů (kolem 24,6 mld. dolarů) (Gazprom, 2011b). Lukoil v roce 2010 zaplatil státu na daních přes 30 mld. dolarů (Lukoil, n.d.). Podle předpokladů v roce 2011 ropný a plynový sektor zajistil 46 % příjmové složky státního rozpočtu. (Butrin, 2010)

Energetický sektor Ruska má také sociálně-ekonomický význam. Interní ceny plynu jsou v Rusku podstatně nižší než tržní. V 90. letech byla cena pro domácnosti dokonce nižší než výdaje na jeho těžbu a transport, takže vnitrostátní obchodní činnost Gazpromu zdaleka nebyla výdělečná. Momentálně ceny plynu pro spotřebitele v pravidelných časových intervalech již několik let rostou, pořád ale nejsou řízeny tržními podmínkami, ale státem.

6.1. Stabilizační fond

Zásluha za ekonomický vzestup Ruska, který započal v roce 1998, je často připisována tehdejší stoupající ceně ropy. Přesto nelze zapomínat, že se Rusko tenkrát také vzpamatovalo z ekonomické recese, která (s malou přestávkou v roce 1997) nepřetržitě sužovala zemi. Tento „komponent obnovy“ („recovery component“) z recese jednoznačně sehrál svou roli v ekonomickém rozkvětu státu. Pro vývoj ekonomiky byla důležitá také devalvace rublu a propracovaná monetární politika tehdejšího ministra financí Alekseje Kudrina. Příjmy z exportu fosilních paliv byly z velké části nasměrovány do speciálně vytvořeného Stabilizačního fondu. Příjmy z exportu ropy a plynu také napomohly státu zredukovat rozsáhlý zahraniční dluh na pouhé 4 % HDP již v roce 2007. (Hanson, 2009, stránky 25–26)

Graf č. 2. Zahraniční dluh Ruska (v % HDP)

Zdroj: Heinrich & Pleines, 2012

Stabilizační fond, vytvořený 1. 1. 2004 nejenom, že zachránil Rusko od inflace na začátku 21. století, ale významně se podílel na udržení celého hospodářství během nedávné finanční krize. Klíčovým úkolem tohoto fondu bylo vyrovnávat federální rozpočet v případě poklesu ceny ropy (vláda určovala základní cenu za barel URALSu pro každý rozpočtový rok). Mezi další příčiny vzniku fondu patří zajištění stability ekonomického vývoje, zdržení nadbytečné likvidity, snížení inflačního tlaku a omezení vlivu kolísání světových tržních cen surovin na ruské hospodářství. Fond byl naplňován z exportních cel a daní z těžby ropy v případě, že aktuální cena převyšovala vládou stanovenou základní cenu. Předpokládalo se také, že jakmile objem fondu překročí 500 mld. rublů, přebytek může být využit pro jiné cíle než stabilizaci rozpočtu. K překročení 500miliardového limitu došlo již v roce 2005, proto byly finanční prostředky nasměřovány na pokrytí dluhu Ruska MMF, Pařížskému klubu a na snížení interních dluhů. Zajímavostí Stabilizačního fondu bylo to, že nebyl, na rozdíl od federálního rozpočtu, řízen parlamentem (Dumou), ale přímo vládou (MFRF, 2011b). Tím pádem si tehdejší prezident Putin zajistil další trumf: jakékoliv výdaje ze Stabilizačního fondu byly připisovány na účet vlády, a tímto způsobem zajistily příjmy z exportu ropy a plynu

Putinovi a jeho týmu obrovskou popularitu, když například zaplatily dlouho očekávané penze seniorům. V roce 2008 byly finanční prostředky Stabilizačního fondu ve výši 157 mld. dolarů převedeny na účet Rezervního fondu a Fondu národního blahobytu. Rezervní fond de facto převzal roli Stabilizačního fondu s tím, že jeho příjmy byly doplněny o daně z těžby zemního plynu a plynového kondenzátu a také o cla z exportu zemního plynu a ropných produktů. Avšak ne veškeré zmíněné zdroje financí jsou nasměrovány do Rezervního fondu, 3,7 % HDP (předpokládaného pro rozpočtový rok) se automaticky posílá do federálního rozpočtu. Zbytek se posílá do Rezervního fondu, a jakmile se objem peněz ve fondu rovná 10 % HDP státu, jsou další příjmy přesměrovány do Fondu národního blahobytu. Od 1. ledna 2010 s platností do 1. ledna 2014 však budou veškeré příjmy z exportu a těžby fosilních paliv putovat rovnou do federálního rozpočtu. (MFRF, 2011a) Tento krok má zajistit vládě dostatek finančních prostředků pro překonání krize.

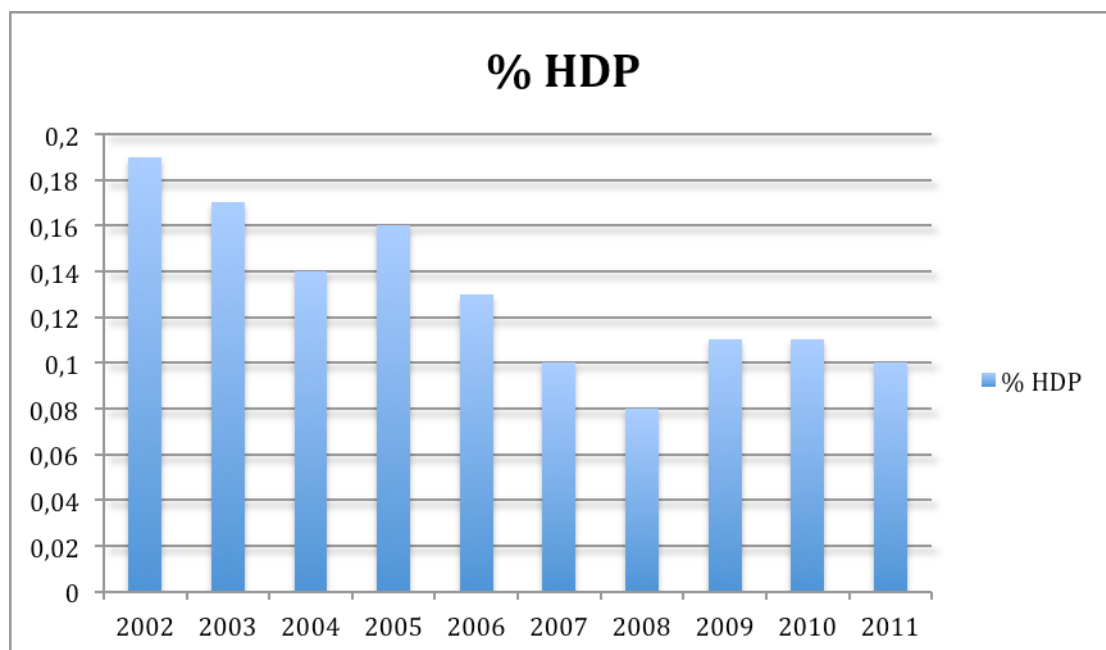
Pro ilustraci uvádím, že ke dni 30. prosince 2008 dosahovala maximální zafixovaná hodnota na účtech Rezervního fondu a Fondu národního blahobytu 63,9 mld. dolarů a 33,9 mld. dolarů. Počínaje rokem 2009 stát z těchto fondů intenzivně čerpal pro stabilizaci ekonomické situace v zemi, takže částky na účtech fondů postupně klesaly. Nejaktuálnější údaje o pohybech v těchto dvou fondech poukazují na to, že Rezervní fond 1. 7. 2013 disponoval skoro 85 mld. dolarů, Fond národního blahobytu měl na účtu ke stejnému datu skoro 87 mld. dolarů. (MFRF, 2013a; MFRF, 2013b)

6.2. Vztah mezi cenou zdrojů energie a ruským rozpočtem

Cena ropy je pro formování ruského rozpočtu principiálně důležitým údajem. Například v roce 2010 Kreml nabídl nový vzorec pro rozpočet na rok 2011, který by ve výdajové složce počítal s cenou za barel URALSu 70 dolarů, a v příjmové složce s cenou 75 dolarů. Tím pádem tento neoficiální třetí suverénní fond bude nahrazovat vládou vyčerpaný Rezervní fond. Proč byla vytvořena další cesta pro akumulaci příjmů z exportu? Samozřejmě jedním z důvodů je zmíněná změna nasměrování veškerých příjmů z fosilních paliv přímo do rozpočtu bez naplnění fondů. Ruský deník Kommersant spekuluje o možném druhém důvodu: na rozdíl od Rezervního fondu nebo Fondu národního blahobytu nebude předpokládaných 9 miliard dolarů podléhat striktním legislativním normám a vláda je může použít ve vlastním zájmu. To se obzvláště hodí v době očekávaných prezidentských voleb a voleb do parlamentu v letech 2011–2013 (viz Butrin, 2010).

Jak již bylo zmíněno, každoroční výhled rozpočtu počítá s cenou ropy na světových trzích. Pro rok 2012 tak ruská vláda počítá s cenou 100 dolarů za barel, pro 2013 – 97 dolarů a v roce 2014 – 101 dolarů. Přesnou odpověď na výzkumnou otázku do jaké míry je ruský státní rozpočet závislý na příjmech z exportu ropy, ropných produktů a plynu lze dohledat v analýze odborníků z Institutu energetické strategie Ruska Belogorjeva, Stepanova a Chomutova, kteří zkoumají závislost ruské státní pokladny na ceně ropy. V roce 2011 se v případě změny ročního průměru ceny ropy o 1 dolar ruský rozpočet zvětšoval nebo zmenšoval o 56 mld. rublů. V přepočtu na HDP, změna ceny ropy o 1 dolar vyvolávala propad nebo zvýšení HDP o 0,10 % . Citlivost příjmů rozpočtu v přepočtu na peněžní hodnotu se velice mění v závislosti na úrovni cen ropy. Důvodem je zpětná závislost ruského rublu na ceně suroviny. Nižší cena ropy znamená větší citlivost rozpočtu (v přepočtu na peněžní hodnotu). (Belogorjev, Stepanov, & Chomutov, 2012)

Graf č. 3. Vývoj citlivosti příjmové složky ruského rozpočtu na cenu URALS (v % HDP)

Zdroj: Belogorjev, Stepanov, & Chomutov, 2012

Alternativní výpočty provázanosti ruského HDP a ceny ropy uvádí BOFIT (Bank of Finland Institute for Economies in Transition): stoupání ceny ropy o 10 dolarů vyvolá 2% růst ruského HDP. (Ollus, 2007) Podle jiné metodologie výpočtu provedené Gaddy a Ickesem vyvolá pokles ceny ropy o 10 dolarů propad ruského HDP o 3 %. Rautava přichází s mírně

odlišnými přepočty – elasticita mezi ruským HDP a cenou ropy činí 0,24: jinými slovy dlouhodobé zvýšení ceny ropy o 10 dolarů vyvolá zvýšení HDP o 2,4 %. (Guriev & Tsyvinski, 2010, str. 19) Nehledě na mírné rozdíly v přepočtech, odborná literatura se shoduje na tom, že existuje přímý vztah mezi cenou barelu ropy a příjmovou složkou ruského státního rozpočtu.

6.3. Závislost ekonomiky na energetice

Globální finanční krize odhalila celou hloubku závislosti ruské ekonomiky na exportu fosilních paliv. Propad ceny ropy ze 137 dolarů v červenci 2008 na 30 dolarů za barel za pouhých 6 měsíců (viz The Tititodorancea, 2011) se stal opravdovou zkouškou pro ruský rozpočet, jenž počítal s cenou 70 dolarů za barel. Export fosilních paliv zaručuje státu kolem 40 % příjmové složky federálního rozpočtu. Pokles poptávky po ropě a plynu na světových trzích během finanční krize spolu s drastickým poklesem cen paliva hrál nezanedbatelnou roli ve snížení objemu ruského exportu ze 471,6 mld. dolarů v roce 2008 na 295,6 mld. dolarů v roce 2009.²² Ruské HDP se propadlo o celých 8 %. V porovnání s největšími ekonomikami světa bylo ruské hospodářství zasaženo finanční krizi nejvíce a podíl propadu ceny ropy na poklesu HDP je nepopíratelný. (Guriev & Tsyvinski, 2010, stránky 17-20)

Během finanční krize se stát zaručoval věřitelům především za těžební a industriální podniky a tímto způsobem chránil strategicky důležitá odvětví poskytující navíc miliony pracovních míst. Po finanční krizi Rusko, uvědomujíc si negativní důsledky, které měla krize na hlavního tahouna ekonomiky – energetiku, oznámilo svůj záměr aktivně se podílet na post-krizové obnově: stát zajistí energetickým podnikům nutné zdroje pro modernizaci a stavbu energetické infrastruktury, zaručí se za ně během realizace dlouhodobých investičních projektů a dokonce zajistí finančně-ekonomickou podporu klíčovým energetickým kolosům. (Energetická strategie Ruska 2030, n.d.)

6.4. Energetický sektor a průmysl

Energetika, její vývoj a ceny energetických zdrojů mají přímý dopad na průmyslové podniky. Ruský průmysl se z větší části opírá o zastaralé stroje, které jsou navíc energeticky neefektivní. Nízké ceny energií tím pádem průmyslu pomáhají stát se relativně

²² Srovnej s CIA (n.d.).

konkurenceschopným. Ruské energetické bohatství pomocí nízké ceny na vnitřním trhu do jisté míry subvencuje průmysl. Samozřejmě, čím více je odvětví energeticky náročné, jako například metalurgie, tím více je odkázáno na příznivé ceny energií. V důsledku toho se ale toto subvencování průmyslu společnosti vymstilo nedostatečnou modernizací, obrovským plýtváním energetickými zdroji a nízkou kvalitou produkce. Ruské průmyslové výrobky jsou tak z větší části levnějším substitutem importovaného kvalitního zboží a jsou relativně konkurenceschopné hlavně díky své nízké ceně. Úroveň konkurenceschopnosti ruských výrobků na světových trzích je většinou poměrně nízká. Hlavními vývozními artikly Ruska jsou ropa, plyn a kov, které společně tvoří 80 % obchodovatelného exportu (viz Hanson, 2009, str. 29).

Jako Damoklův meč nad Ruskem visí hrozba tzv. Holandské nemoci (Dutch disease): rostoucí export surovin ovlivňuje kurz rublu, který stoupáním zvyšuje ceny ruských výrobků. Hodnota rublu se zvýšila o 80 % v období 1999–2008, což nadhodnocovalo cenu výrobků ruského agrárního a průmyslového sektoru na zahraničních a interních trzích. (Rutland, 2009, str. 175) I přesto, že inflace stále zůstává na relativně vysokých hodnotách, velký a rostoucí podíl průmyslu na HDP (17 % v roce 2003, 20,7 % v roce 2006) vede analytiku investiční banky Troika Dialog k přesvědčení, že Rusko Holandskou nemocí netrpí (Rutland, 2009, str. 186; Troika Dialog, 2008).

Vláda si je vědoma rizik rostoucích příjmů z exportu fosilních paliv, a proto pomocí fiskální a monetární politiky, jinými slovy pomocí Stabilizačního fondu, Rezervního fondu a Fondu národního blahobytu, docela úspěšně bojuje proti inflaci. Moskva se v této otázce řídila spíše norskou zkušeností než politikou Nigérie nebo Venezuely, a proto má větší šanci na úspěch. O plánech bojovat s příznaky Holandské nemoci vypovídá i text Energetické strategie 2030. Dokument si za cíl vytyčil snížení podílu investic, které směřují do energetiky; transformaci struktury hospodářství s důrazem na méně energeticky náročná odvětví a na inovace; snížení podílu energetického sektoru na HDP a exportu minimálně 1,7x, atd. (Energetická strategie 2030, stránky 15-17).

Energetické podniky se podílejí na formování ruské ekonomiky nejen jako dodavatelé, ale i jako zákazníci. Energetická společnost se totiž musí obracet na velký počet subdodavatelů během práce nad novým projektem, modernizace zařízení, řešení logistických problémů atd. Tím pádem průmyslové podniky (strojírenské, chemické, metalurgické aj.) jsou spolu se stavebními a logistickými firmami do jisté míry závislé na zakázkách ruských energetických kolosů. Kromě toho energetické společnosti rozšiřují svá vlastnická práva i

na další sektory hospodářství: Gazprom vlastní banku (Gazprombank), mediální společnost (Gazprom-Media), leteckou společnost (Gazpromavia) atd., Rosněft má 84,67% podíl v bance Vserossijskij bank razvitija regionov (který vlastní 75 % akcií další banky Dalněvostočnyj bank); ITERA vlastní developerskou společnost Itera-Invest-Stroj atd.

6.5. Geograficko-sociální faktory energetického průmyslu v Rusku

Vliv energetických podniků se šíří nejen jednotlivými sektory hospodářství, ale i napříč regiony. Již od 60. let minulého století, kdy bylo objeveno bohatství východní Sibíře a Dálného východu, nesou těžební oblasti Ruska břímě surovinových kolonií. Fakticky jediným rychle se rozvíjícím průmyslem v těchto regionech byl a vlastně zůstává těžební průmysl. S tím je spojen i fakt, že Dálný východ a východní Sibiř se již léta potýkají s demografickými problémy: v letech 1989–2002 počet obyvatel poklesl o 16 %, zalidnění je 2,1 obyvatel/km² a nedostatek pracovní (zejména kvalifikované) síly je kompenzován většinou nelegální imigrací. Přesto, že platy v těžebních regionech jsou nadprůměrné, životní úroveň je tam nižší kvůli vysokým cenám zboží a služby. (Poussenkova, 2009, str. 136)

Jelikož přírodní zdroje mají sklon vyskytovat se velice nerovnoměrně (a také logicky nerespektují administrativní hranice jednotlivých regionů), zajišťuje v Rusku 5 na fosilní paliva nejbohatších regionů více než polovinu státních příjmů z přírodních zdrojů. V těchto regionech přitom bydlí jenom 6 % obyvatel státu, a proto je logické, že drtivá většina příjmů směřuje do federálního rozpočtu (v roce 2006 se jednalo o 96 % příjmů z fosilních zdrojů). (International Monetary Fund. Fiscal Affairs Department, 2007, str. 27) Úkolem vlády je tedy rovnoměrné a maximálně spravedlivé rozdělení příjmů mezi veškeré obyvatele, mezi veškeré regiony a veškeré obce. Obyvatelé Moskvy, Petrohradu a dalších velkoměst totiž profitují nesrovnatelně více z hospodářského růstu státu než odlehlé a málo osídlené obce kvůli centralizaci vlády a finančních příjmů v Rusku. V důsledku nabírá tempo urbanizace a přesídlování do západní evropské části státu.

Geograficky vzdálené a od evropské části Ruska izolované oblasti Dálného východu a východní Sibíře, které mimochodem představují 60 % teritoria státu, se dočkaly zvláštní pozornosti vlády: vývoj těchto regionů byl hlavní prioritou druhého volebního období prezidenta Putina (léta 2004-2008). Pro dosažení tohoto ambiciózního cíle byla zahájena spolupráce mezi regionální administrativou a soukromými společnostmi. Asi nejúspěšnějším těžebním regionem je v současnosti Chanty-Mansijský autonomní region, který například

v žebříčku investičního potenciálu regionů 2008–2009 obsadil úctyhodnou šestou příčku (z 83). Vedení regionu dokázalo úspěšně transformovat příjmy z fosilních paliv do finančního sektoru a do sportovně-kulturního vývoje Chanty-Mansijska.²³ Starost o zmíněné regiony neskončila s druhým volebním obdobím Putina. Gazprom má zvláštní Východní program, který je zacílený na plynofikaci regionů (stávající úroveň plynofikace Dálného východu a východní Sibiře je 7 %, ruský průměr činí 62 %), výzkum nových nalezišť a případný export do Číny a jiných asijských spotřebitelských států (Gazprom 2011a).

6.6. Role zájmových skupin v sektoru energetiky Ruska

Ambicí následující podkapitoly, vzhledem k omezenému rozsahu disertační práce a jejím mírně odlišným cílům, pochopitelně nemůže být komplexní analýza soupeření jednotlivých zájmových skupin v ruské energetice. Cílem je pouze poukázat na existenci takového soupeření a na určité zvláštnosti ruského ekonomického prostředí.

V současnosti probíhá v ruském energetickém sektoru soupeření zájmových skupin napojených na konkurující si politické síly. Konkurence z politické sféry se tedy přelévá i na sféru ekonomickou. Na politické scéně Ruska lze v období 2000-2010 pozorovat tři významné zájmové skupiny, které odborníci většinou nazývají „právníky z Petrohradu“ (anebo „liberalové“ anebo „pitěrci“) „silovíci“ a „Rodina“.²⁴ Politická elita patřící mezi spolupracovníky bývalého prezidenta Borise Jelcina z tzv. „Rodiny“, mezi kterými lze jmenovat například Aleksandra Vološina a Michaila Kosjanova, podniká především ve finančním sektoru. V energetice mezi sebou soupeří de facto jen liberálnější skupina právníků z Petrohradu a konzervativnější skupina ze silových složek – KGB a FSB, přičemž plynový sektor je obecně pod vlivem právníků z Petrohradu a ropný pod vlivem silovíků. Dmitrij Medvěděv, Alexej Kudrin, German Gref, Dmitrij Kozak a další se řadí mezi členy liberálnější skupiny technokratů. Za konzervativnější skupinu lze považovat „silovíci“, do jejich řad patří především Igor Sečín, Nikolaj Patrušev, Vladimir Ustinov, Viktor Ivanov a další. Vladimir Putin – bývalý pracovník KGB původem z Petrohradu hraje roli rozhodčího a v závislosti na situaci se přiklání k té nebo jiné straně. (Kroutikhin, 2008; Tsygankov,

²³ Srovnej stránky administrativy Chantij-Mansijskeho regionu. (n.d.). Dostupné z: <http://www.admhmao.ru/index.htm>.

²⁴ Blíže k začátkům formulování zájmových skupin v ruské energetice se lze dočíst v analýze A. Duleby „Rusko na začátku Putinovy éry: příchod k moci a první měsíce vlády“. (Duleba, 2000)

2010; Holmes, 2009) Soupeření mezi liberály z Petrohradu a silovíky z Moskvy se v energetickém sektoru projevuje jako soupeření Gazpromu a Rosněftu. Rivalita mezi společnostmi se odehrává na vnitrostátní scéně: jedná se většinou o soupeření o licence na naleziště. Přestože Gazprom je především těžař plynu a Rosněft těžař ropy, oba podniky usilují o rozšíření pole své působnosti.

Známým případem soupeření mezi dvěma státními národními šampiony je soupeření o vlastnictví plynového pole Kovykta ve Východní Sibiři. Rosněft, přestože je společností podnikající především v ropném průmyslu, plánoval pomocí této akvizice diverzifikovat své aktivity. Igor Sečín, který v čele Rosněftu o nákup Kovykty osobně usiloval, také doufal, že tímto krokem zruší monopol Gazpromu na potrubní export plynu z Ruska. Gazprom ale nakonec aukci vyhrál a získal právo Kovyktu rozpracovávat. (Geropoulos, 2011)

Ke konfliktu mezi skupinou silovíků a právníků z Petrohradu došlo i v době vystřídání Putina Medvěděvem na pozici prezidenta v roce 2008, kdy se Medvěděv razantně postavil proti úmyslu sjednotit do jednoho gigantického monopolu Rosněft, Surgutněftgaz a Transněft. (Kroutikhin, 2008, str. 32) Nejaktuálnějším příkladem rivality mezi státními kolosy je soupeření o licence na naleziště v Arktice (blíže například Melnikov & Solodnikova, 2013).

Pochopitelně nejsou zájmy ruských producentů ropy a plynu vždy protichůdné. Na samém začátku prvního funkčního období prezidenta Putina v roce 2000 se exportéři spojili v odporu proti nařízení prezidenta, jež pro ně nebylo výhodné. Putin se totiž chystal zavázat všechny ruské exportéry, včetně vývozců ropy a plynu, k tomu, aby počínaje 1. únorem 2000 předávali 100 % svých zisků v tvrdé měně ruské státní Centrální bance. Několik dní po vyhlášení nařízení zažádali vlivní podnikatelé o schůzku s Putinem, na které nakonec přinutili prezidenta změnit názor na nutnost zavedení takového opatření. (Duleba, 2000)

Co se týče prosazování zájmů zájmových skupin ze sektoru energetiky na domácí scéně; producenti mají pochopitelně zájem o růst cen plynu, které jsou státem regulované. Vláda je nucená vyhledávat kompromis mezi zájmy Gazpromu a zájmy velkoodběratelů plynu, pro které vyústí prodražení plynu ve zvýšení výdajů. Producenti elektřiny a tepla jsou největší skupinou odběratelů plynu od společnosti Gazprom s podílem 32,5 %. Dalšími významnými spotřebiteli plynu v Rusku jsou metalurgické a agrochemické podniky. (Soderbergh, Jacobsson, & Aleklett, 2010, str. 7829) Zdražení plynu se promítne i

do zdražení tepla a elektřiny. Výrazné zvýšení nákladů na provoz domácností by mohlo negativně ovlivnit nálady veřejnosti a tudíž i popularitu vlády. Jako kompromisní řešení ruská vláda zvyšuje ceny centralizovaně, v určitých časových obdobích a jak bude poukázáno dále, s ohledem na vlastní zájmy mimo předvolební období. Producenti ropy a plynu v Rusku tedy soupeří nejen mezi sebou, ale i s dalšími zájmovými skupinami z řad průmyslníků, a také s určitými politickými zájmy stávající vlády.

Situace zájmových skupin z energetického sektoru v zahraničí má odlišný charakter. Cíle a záměry Energetické strategie 2020 a Energetické strategie 2030 počítají s hájením zájmů ruských energetických kolosů v zahraničí. Vláda je podle oficiálních prohlášení odhodlaná maximálně vyhovět požadavkům svých exportujících společností a podpořit jejich expanzi v zahraničí. Konec konců, nehledě na to, že evropští odběratelé mají pouze 30% podíl z celkového exportu Gazpromu, přinášejí společnosti až 60 % její zisků. (Soderbergh, Jacobsson, & Aleklett, 2010, str. 7829) Současné politické elity v Rusku se činnost svých energetických kolosů v zahraničí snaží podporovat jak z čistě ekonomických důvodů, tak i z geopolitických. Politické delegace jsou často doprovázené čelními představiteli energetických kolosů, státní podpora je vidět i během jednání a podpisů smluv mezi zahraničními partnery a ruskými podniky. Jak ale ukazuje praxe, politické zájmy zůstávají nadřazené zájmům ekonomickým. V případě, kdy je zapotřebí politického nátlaku a jako nástroj se vybírá například přerušení dodávek, finanční ztráty ani pošramocení pověsti dodavatele nejsou brány v potaz.

7. Politický význam energetického sektoru pro Rusko

Jakékoliv surovinové bohatství státu vždy do určité míry určuje jeho historický vývoj. Můžeme se jen dohadovat, jak by dopadla průmyslová revoluce ve Velké Británii, nebýt nezanedbatelných zásob uhlí, nebo jak by vypadala sociální politika Norska, nebýt rozsáhlých nalezišť fosilních paliv a efektivně využitého potenciálu v hydroenergetice. Velké zásoby surovin do jisté míry předurčují chod hospodářství; stávají se faktorem pro určení komparativní výhody státu a jeho začlenění do mezinárodní dělby práce.

Předchozí kapitola ukázala vliv energetiky na ruskou ekonomiku a poukázala zejména na závislost ruského rozpočtu na příjmech z exportu energetických surovin. Jelikož je pro teoretické základy této disertační práce využívána premisa politické ekonomie, je nezbytné analyzovat rovněž způsob, jakým se ekonomický užitek z energetického bohatství státu přelévá do politické dimenze fungování Ruska. Tato kapitola nebude mít formu chronologického výkladu, pro účely této práce bude vhodnější prozkoumat vztah mezi politikou a energetikou v Rusku ve čtyřech analytických rovinách: individuální, regionální, státní a mezinárodní.

7.1. Personální provázanost politiky a energetiky

7.1.1. Okolnosti vzniku těsné propojenosti mezi politickými a ekonomickými elitami

Je třeba si uvědomit, že tradice těsné propojenosti ekonomiky a politiky se v Rusku zakořenila ještě za sovětských časů. Ředitelé velkých průmyslových podniků, zejména energetických, které byly považovány za strategické, vzhledem k významu exportu ropy a plynu pro sovětský rozpočet a zahraniční politiku v satelitech, byli de facto osobně zodpovědní politickému vedení za chod jim svěřených závodů, rafinérií nebo těžebních společností. Striktní kontrola fungování energetických společností byla logická, vzhledem k tomu, že až 62 % své tvrdé měny Sovětský svaz dostával z exportu fosilních paliv. (Victor Makarova, 2008, str. 10)

Od rozpadu Sovětského svazu se vztah mezi vládními strukturami a aktéry energetického sektoru výrazně proměnil. Na začátku 90. let stát plně a bezvýhradně řídil energetický sektor: určoval strategii vývoje a taktické kroky k jejímu naplnění; byl jediným investorem a zodpovídal za mobilizaci lidských zdrojů a těžbu přírodních zdrojů. Následoval

rychlý a neprůhledný privatizační proces, v jehož důsledku byly nejlukrativnější přírodní zdroje samostatného Ruska rozděleny mezi vládní činitele, tehdejší ředitele energetických podniků a jejich nejbližší příbuzenstvo. (Tkachenko, 2008, stránky 164-166; Sim, 2008, stránky 16-49; Tsygankov, 2010, str. 68)

V roce 1996 byla po tzv. „divoké privatizaci“ začátku devadesátých let započata druhá fáze privatizace. V odborné literatuře se lze často setkat s termínem „*loans-for shares*“ – „systém zástavních dražeb“, který označoval klíčový rys této fáze privatizace. Kontroverzní neoficiální dohoda mezi nejvyššími politickými představiteli státu a jejich spojenci z řad nejbohatších byznysmenů předpokládala poskytnutí úvěru ruské vládě výměnou za zástavu. Vláda dostávala úvěry od finančních holdingů a zastavovala podíly ve státních podnicích ropného, plynového, metalurgického a mediálního sektoru. Nesplacené pohledávky státu dovolily kreditorům vlády přivlastnit si část státního majetku, a to i přesto, že platná legislativa té doby privatizaci zakazovala. (Sim, 2008, stránky 16-49) Osobní konexe mezi oligarchy a jednotlivými představiteli vlády pak umožnily privatizaci majetku za zlomek jeho tržní ceny. Podobné ústupky samozřejmě předpokládaly určité protislužby: v roce 1996 ruští oligarchové, kteří měli pod kontrolou kromě surovinových podniků i mediální sektor, podpořili kandidaturu Jelcina v prezidentských volbách. (Ortung, 2009, str. 53; Brill Olcott, 2004, stránky 5-6; Tkachenko, 2008) Důsledkem této politiky vznikla těsná provázanost mezi politickými elitami a novými vlastníky energetických podniků. Klasickým příkladem je prezident a majitel největšího podílu úspěšné ropné společnosti Lukoil, Vagit Alekperov – náměstek ministra ropného a plynového průmyslu v době rozpadu Sovětského svazu. Alekperov navíc dosud zaměstnává ve správní radě Lukoilu bývalé politické činitele.

7.1.2. Personální kontrola energetického sektoru

Vladimír Putin – pravděpodobně nejmocnější politický činitel v moderním Rusku - dlouhodobě usiloval o osobní kontrolu strategicky důležitého sektoru energetiky. Právě takto lze vysvětlit zřízení zvláštní Komise pro otázky palivo-energetického komplexu, obnovy surovinového bohatství a zvýšení energetické efektivity, podřízené vládě, a to v roce 2008, kdy se Putin stal premiérem. Poté, co byl Putin v roce 2012 opětovně zvolen prezidentem, byla založena zvláštní komise podřízená prezidentovi, která má na starosti strategie vývoje palivo-energetického komplexu a otázky ekologické bezpečnosti. Předsedou této komise je prezident Putin, náměstkem pak Igor Sečín. Oficiální prohlášení o založení obou komisí poskytují informace o cílech nových struktur. Zajímavé je to, že tyto cíle jsou de facto

identické – sledují koordinaci prací výkonných orgánů vlády na všech úrovních. Poté, co vznikla „prezidentská“ komise v roce 2012, ta první „premiérská“ nezanikla. V současnosti obě komise fakticky sledují stejné cíle; dá se však předpokládat, že novější orgán, který řídí prezident Putin, bude mít v praxi rozsáhlejší kompetence.

Pochopitelně však nelze rozsáhlý energetický sektor Ruska udržet pod stoprocentní kontrolou pouze z prezidentského křesla. Tento úkol byl svěřen také nejbližším kolegům Putina, dlouhodobým spolupracovníkům a často rovněž osobním přátelům. Postupem času od své inaugurace v roce 2000 dosazoval Putin své lidi, kterým mohl důvěřovat, na klíčové pozice nejen v energetickém sektoru, ale i v bezpečnostních složkách, finančním sektoru atd. (Sakwa, 2008, stránky 78-80; Goldman, 2008, stránky 139-142, 192-198; Rutland, 2009, str. 180; Brill Olcott, 2004, str. 4, Fredholm, 2005, stránky 9-10)

Za jednoho z nejvlivnějších mužů současného Ruska je považován Igor Sečín. Profesor portugalštiny a francouzštiny byl pravděpodobně součástí zpravodajských složek Sovětského svazu v Africe. S Putinem se Sečín seznámil v roce 1990 a od té doby fakticky nepřetržitě pracoval pod jeho vedením; na začátku 90. let v Petrohradě v kanceláři primátora a poté v administrativě prezidenta v Moskvě. Sečín se aktivně podílel na ekonomických událostech ve státě a několikrát zapříčinil odložení vládní diskuse o reformě Gazpromu v roce 2003. Právě Sečín byl hybnou silou vyhlášení insolvence Jukosu a začlenění klíčových aktiv podniků Chodorkovského do portfolia Rosněftu. V době prvních dvou prezidentských období Putina byl Sečín náměstkem šéfa administrativy prezidenta. V letech 2008-2012 se stal místopředsedou v Putinově vládě. Od roku 2004 je Sečín (s výjimkou roku 2011, kdy prezident Medvěděv rozhodl o omezení účasti vládních představitelů v řízení strategických podniků) prezidentem Rosněftu; v letech 2008-2011 byl navíc rovněž prezidentem elektroenergetického gigantu Inter-RAO. Významnou roli sehrál Sečín během nedávného pohlcení TNK-BP, jedné z největších soukromých ropných společností v Rusku, státním Rosněftem. Navíc byl od jejího vzniku v roce 2008 také ve vedení vládní komise pro energetický sektor a od roku 2012 se stal náměstkem Putina v prezidentské komisi pro energetický sektor. Tento pravděpodobně nejbližší spolupracovník Putina, přezdívaný Šedý kardinál, Darth Vader, „nejděsivější člověk na světě“, je důležitou spojkou mezi politickou scénou a energetickým sektorem. Podle uniklých amerických diplomatických informací Putina a Sečina pojí nejen přátelství a společná minulost v KGB, ale i blíže nespecifikované ekonomické zájmy. (Harding, 2012)

Minulost v tajných službách s prezidentem spojuje i dalšího Putina kolegu a osobního přítele Nikolaje Tokareva. V 80. letech Putin a Tokarev působili ve stejné jednotce sovětských zpravodajských služeb v Drážďanech. Tokarev, na rozdíl od Sečina, je alespoň povoláním vhodný k výkonu řídicích funkcí v energetických kolosech – je absolventem technického institutu, elektroenergetického oboru. V minulosti Tokarev řídil společnost Zarubežněft, která exportovala ruskou ropy. Od roku 2007 až do současnosti je pak Tokarev prezidentem monopolního přepravce ropy v Rusku – Transněftu. (Orttung, 2009)

Současný předseda parlamentu a bývalý šéf prezidentovy administrativy, Sergej Naryškin, studoval podle různých zdrojů společně s Putinem v Krasnoznamennom institutu KGB.²⁵ Později oba budoucí politikové pracovali v kanceláři primátora Petrohradu. Od roku 2004 pak Naryškin působil v administrativě prezidenta a na různých pozicích ve vládě. Naryškin je v současnosti prezidentem správních rad dvou televizních stanic a je ve správní radě Rosněftu. (Gosudarstvennaja Duma, n.d.)

Střídáním politických funkcí s řídicími pozicemi v energetických podnicích je známý také bývalý prezident federace a současný premiér Dmitrij Medvěděv. Na rozdíl od výše jmenovaných státníků Medvěděv nepatří do klanu „siloviků“ – politických činitelů pocházejících ze struktur KGB nebo FSB; nejsou známy žádné informace o jeho aktivitách ve zpravodajských službách. S Putinem se seznámil prostřednictvím budoucího primátora Petrohradu Anatolije Sobianina. Na pozvání Putina se Medvěděv odstěhoval z Petrohradu do Moskvy, kde dostal pozici v prezidentově administrativě. Již od roku 2000 začal Medvěděv zasedat také ve správní radě Gazpromu, kde působil jako prezident v letech 2000-2001 a 2002-2008. (Rossijskaja Gazeta, 2012)

Viktor Christenko dlouhodobě působí na různých pozicích v ruské vládě a na rozdíl od ostatních nejbližších spolupracovníků Putina nepochází z Petrohradu. V sektoru energetiky získal pozici předsedy správní rady Transněftu. (RBC, 2013)

Podobně je rovněž Sergej Sobjanin, současný primátor Moskvy a bývalý šéf administrativy prezidenta, od roku 2006 prezidentem správní rady ruského výrobce jaderného paliva TVEL. (TVEL, 2008)

Toto je pouze stručný výčet nejdůvěrnějších kolegů Putina, kteří kromě svých politických funkcí obsadili také klíčové rozhodující pozice v nejdůležitějších energetických podnicích státu. Angažování *bývalých* politických činitelů v ekonomické sféře na klíčových pozicích není výjimečné ani na Západě, viz například kariérní cesta Gerharda Schrödera nebo

²⁵ Podrobněji informační portál mediální společnosti RT russiapedia.rt.com.

Mirka Topolánka. Stejně tak není neobvyklé celkové vystřídání politických elit po změně lídra státu. Bývalí prezidenti USA, George W. Bush a Bill Clinton, také po své inauguraci rozhodli o zaměstnání bývalých spolupracovníků ze svých států v prezidentské administrativě či na dalších klíčových pozicích.

Rozdíl mezi Ruskem a Západem však spočívá v tom, že v Rusku členové vlády a prezidentské administrativy *současně* obsazují místa ve správních a výkonných radách ekonomických subjektů. Tak například Igor Sečín několik let pracoval v administrativě prezidenta Ruské federace a zároveň byl prezidentem Rosněftu. Evidentně díky obrovskému vypětí sil dokázal vykonávat dvě zaměstnání s plným pracovním úvazkem najednou. Kombinace veřejné moci a funkce v energetickém podniku není na Západě obecně přípustná; v putinovském Rusku, jak ukazuje tento případ, je otázka střetu zájmů evidentně ignorována. Zajímavé je, že již v době před prezidentským postem Putina vstupovali významní podnikatelé na politickou scénu. Nejznámějším případem je obsazení pozice guvernéra Čukotské oblasti vlastníkem Sibněftu, Romanem Abramovičem. Představitelé vrcholného managementu TNK, Norilsk Nikelu nebo Jukosu se také zapojili do politického dění, aby dokázali efektivně hájit své zájmy. Po inauguraci Putina v roce 2000 byl vstup významných podnikatelů na politickou scénu ztížen postojem prezidenta v této otázce.

Propojenost politické scény a energetiky pomocí jednotlivců má své nevyhnutelné důsledky. Ortung poukazuje na to, že místo toho, aby energetické bohatství státu zvyšovalo obecný blahobyt veřejnosti, zůstává díky netransparentním schémátům a mechanismům jeho podstatná část pod kontrolou úzkého kola politických elit. (Ortung, 2009, str. 64)²⁶ Politické elity si navíc zajišťují prostředky pro své volební kampaně také s pomocí zisků z energetického sektoru. Tímto vlastně energetické podniky přispívají k udržení stávajícího politického režimu v Rusku.

7.2. Vliv energetických společností na politiku Ruska

7.2.1. Role národních šampionů

Vladimír Putin je jako nejvlivnější politický činitel v Rusku z velké části tvůrcem současných sociálně-politických struktur v zemi a hybnou silou změn v politice a ekonomice státu.

²⁶ Objektivní důkaz neprůhlednosti a zkorumpovanosti Ruska představují například žebříčky Transparency International. V roce 2012 se Rusko ocitlo na 133. pozici z celkových 174. (Transparency International). O korupci v Rusku viz také Sakwa, 2008, stránky 165-167.

Z těchto důvodů je vhodné hledat vysvětlení jednotlivých politik současného Ruska v prezidentově mluveném a psaném slovu. Také Putinova disertační práce věnuje velkou pozornost nejúspěšnějším podnikům státu a jejich roli ve státní zahraniční politice. Cílem je přimět národní šampiony angažovat se v zájmu státu, a to i kdyby tyto kroky nebyly v souladu s jejich obchodními zájmy.²⁷

Maximalizace zisku – hybná síla ekonomických subjektů v tržní ekonomice, musí ustoupit před *raison d'état*. Na domácí scéně by to znamenalo například udržení nízkých cen energie formou subvence. V zahraničí by mohl národní šampion přispět k odříznutí dodávek energie pro ty státy, které nepodporují ruský zahraničněpolitický kurz. Podobná loajalita vůči politickým zájmům Kremlu přitom nemusí být udržována ani většinovým podílem státu ve vlastnické struktuře národního šampiona. Podle Putina se pomocí nutné dávky řízení a nátlaku může i soukromý podnik chovat jako národní šampion. Pokud by se náhodou národní šampion rozhodl nerespektovat zájmy státu, má vláda přistoupit k nátlakovým prostředkům typu daňových kontrol, zasílání inspekci požární ochrany apod. V případě národních šampionů ze sektoru energetiky je kontrola a nátlak ještě jednodušší, vzhledem k tomu, že pro transport a export svých komodit potřebují plynovody a ropovody, které jsou ve státním vlastnictví. Odříznutím od infrastruktury by energetické podniky přišly o příjmy z prodeje surovin. (Goldman, 2008, stránky 98-99; Brill Olcott, 2004, str. 19)

21. století bylo svědkem aplikace Putinových teoretických úvah v praxi. Národní šampioni s většinovým státním podílem, Gazprom a Rosněft, sladí své aktivity v zahraničí se zahraničněpolitickými ambicemi vlády. Soukromý Lukoil, nehledě na svou relativní nezávislost na státu, také vždy bere ohledy na zájmy Ruska ve světě a v závislosti na tom koordinuje svou investiční politiku v zahraničí. TNK-BP, jež se od svého vzniku spoléhala na 50% podíl BP jako na pojistku proti nátlaku ruské vlády, nakonec po řadě konfliktů s Kremlem (viz například případ s nalezištěm Kovykta v Irkutské oblasti) podlehl a v době psaní této práce zaniká. Podobně také „díky neposlušnosti“ vládní politice zanikly společnosti Jukos a Sibněft. Ruští národní šampioni si jsou po zkušenostech s neoblomnou vládní administrativou plně vědomi svých úkolů a své role jak na domácí scéně, tak i v zahraničí. Mohou se tak na jednu stranu spolehnout na mocnou státní podporu svých investičních projektů ve světě, na efektivní lobbying na nejvyšší úrovni a také na případnou finanční

²⁷ K doplnění odpovědi na výzkumnou otázku o souladu nebo spíše kontradikci zájmů energetických podniků a státu, Putin předpokládá přísnou hierarchii zájmů, kde ty státní jsou vždy nadřazené ekonomickým zájmům energetických společností.

zajištěnost svých projektů. Na druhou stranu ale vždy musí brát ohled na zahraničněpolitické zájmy ruské vlády.

7.2.2. Vztah mezi Kremlem a energetickými společnostmi

Vliv politických činitelů na energetické podniky je nepopíratelný a projevuje se také v samotném formování prostředí, v němž podniky fungují – daňová zátěž, exportní cla, vydávání licencí na těžbu, sociální a ekologické požadavky, podpora zahraničních investic do hospodářství aj. V posledních letech nepříznivá konjunktura světového trhu s ropou a zvláště s plynem významně ztížila rozhodování ruských podniků o těžbě na nových ložiscích a daňové úlevy se staly fakticky *conditio sine qua non* pro jednotlivé projekty, což poskytuje Kremlu nepopíratelnou moc nad energetickými společnostmi. Rusko podporuje aktivity svých jak státních, tak i soukromých energetických kolosů, protože považuje odvětví energetiky za svou komparativní výhodu na mezinárodní scéně. Jakékoliv investiční aktivity ruských energetických podniků v bývalých sovětských republikách (tzv. „blízkém zahraničí“) a v evropských státech jsou vnímány politickým vedením velice pozitivně. Nově jsou v hledáčku politického a ekonomického zájmu Moskvy také rychle se rozvíjející ekonomiky Asie. Proto není překvapivé, že se ruské energetické podniky – Gazprom, Lukoil, TNK-BP – začínají při hledání nových investičních aktivit obracet na východ. V politických kruzích Ruska koluje přesvědčení o tom, že masivní investování do třetích zemí zaručeně zvýší míru ruského politického vlivu v nich. Proto mohou energetické podniky, které patří k nejbohatším v Rusku, sehrát významnou roli ve znovuzískání rozhodující pozice Moskvy v politickém dění v regionu. (Tkachenko, 2008, str. 166)

Ruský stát se zároveň pod vedením Putina aktivně brání politickému vlivu energetických podniků.²⁸ Politická moc subjektu však roste ruku v ruce s jeho ekonomickou silou. Proto je z hlediska centrální vlády vhodné mít ekonomicky úspěšné energetické podniky pod kontrolou. V době Jelcinova prezidentského období měly vztahy mezi ekonomickou a politickou elitou státu neformální charakter. Putin však rozhodl o institucionalizaci těchto vztahů a inicioval vznik Rady podnikatelů v roce 2000. Rada podnikatelů se ve spojení s o rok později založeným Svazem průmyslníků a podnikatelů stala

²⁸ Současná politická elita není samozřejmě zainteresována v utužování konkurence na politické scéně Ruska. Proto brzy po své inauguraci Putin pozval do Kremlu ekonomickou elitu státu a nechal se slyšet, že jejich majetek, získaný třeba i nelegální cestou, jim bude ponechán pouze v případě, že oligarchové zůstanou mimo politiku. (Stent, 2009, str. 215)

klíčovým nástrojem komunikace mezi Kremlem a ekonomickou elitou. (Gaman-Golutvina, 2009, str. 159)

Jak již bylo zmíněno v kapitole o sektoru energetiky, stát si ponechal kontrolu nad transportem surovin v zemi pomocí ropovodů, plynovodů, přístavů a železnice.²⁹ Proto jsou, s výjimkou vlastníků soukromých mořských přístavů, energetické podniky odkázány na státní Transněft', Transněftěprodukt a Gazprom, chtějí-li exportovat suroviny. Ropa je jednodušeji transportovatelná komodita, plyn však většinou putuje od producenta ke spotřebiteli prostřednictvím plynovodů; proto si producenti plynu musí vždy se vstupem svého plynu do potrubí zajistit souhlas Gazpromu, a to dokonce, i když se plyn spotřebovává vnitrostátně. Existují sice také soukromé plynovody; jejich počet, délka a kapacity jsou však poměrně omezené. Jako příklad lze uvést plynovod Shell v rámci projektu Sachalin 2 a plynovod patřící k projektu Kovykta (dříve pod kontrolou TNK-BP, teď Gazpromu). Jsou to dva soukromé tzv. "magistralnye" plynovody – větší kapacity a délky. Energetické podniky mají k dispozici také soukromá potrubí omezeného lokálního významu. Na otázku, zda je vlastně možné v Rusku postavit soukromý exportní ropovod, narazil svého času Michail Chodorkovskij. Majitel Jukosu ve spojení s dalšími ropnými producenty (Lukoilem, Sibněftem, TNK a Rosněftem) v roce 2002 navrhl projekt ropovodu z těžebního regionu Timan-Pečora do přístavu v Murmansku. Vláda určitou dobu debatovala, zda lze odebrat Transněftu jeho monopol, a nakonec se usnesla, že pro soukromé magistralní ropovody není v Rusku místo. Zákon o vlastnictví ropovodů a plynovodů v Rusku se připravuje od roku 1999. Podle současného znění návrhu zákona (číslo 99045329-2, „O magistralnom truboprovodnom transporte“) sice může být soukromý kapitál v ropovodech a plynovodech přítomen, ale jedině v podřízeném stavu: podíl státu na plynovodu nesmí klesnout pod 50 % + 1 hlas, na ropovodu pak pod 75 %. (Agenstvo neftjanoj informacii, 2007) Jak je vidět, stát i nadále plánuje ponechat si monopol na transport strategických surovin, avšak lobbistický tlak ze strany producentů a pravděpodobně i uvědomění si toho, jak velké finanční břímě představuje podobný monopol, nutí vládu již přes deset let pokračovat v jednáních se zájmovými skupinami a hledat kompromis.

²⁹ Zajímavé je to, že přestože ruská energetická infrastruktura je v ruských zdrojích popisována jako rozsáhlá a unikátní, není zdaleka dostačující. Například ve Spojených státech, jejichž území je skoro dvakrát menší než ruské, je 4x více ropovodů a 2x více plynovodů. (Chow, 2004) Rusko si je evidentně vědomo nedostatku infrastruktury a nepřetržitě buduje nové ropovody a plynovody.

Infrastruktura však pojí státní struktury s energetickými podniky nejen v otázce stávajících projektů ale i perspektivních. Závislost ruského státu na pobaltských zemích, pomocí jejichž přístavů a železničních sítí byla exportována ruská ropa, byla vyřešena společným úsilím producentů a politické elity. Baltický ropovodní systém (BPS 1) byl postaven výhradně díky zvláštní dani, uvalené na energetické podniky, bez zatížení federálního rozpočtu. V důsledku toho byla překonána závislost ruských exportérů na pobaltských státech; tři bývalé sovětské republiky ztratily dodatečný zdroj příjmů ve formě tranzitních poplatků a nakonec také svůj vyděračský potenciál. Jednalo se o učebnicový příklad vzájemně výhodné spolupráce ekonomického sektoru a politických elit: producenti diverzifikovali cesty exportu a vláda se zase zbavila závislosti na svých sousedech.

Přestože pomocí závislosti ropných producentů na státních transportních sítích soustřeďuje ruská vláda ve svých rukou významnou moc nad tímto sektorem, naznačuje současné dění v Rusku, že Kreml má zájem o ještě větší koncentraci moci. Zahraničními aktivitami energetické společnosti, směrem její investiční politiky, výběrem strategických partnerů pro spolupráci na ruském území a v zahraničí je možné jednodušeji manipulovat, pokud se jedná o společnost s většinovým státním podílem. Proto se po nástupu prezidenta Putina do čela státu mění státní politika vůči energetickým podnikům a je zřejmý růst podílu státu na ropném a plynovém sektoru.

7.2.3. Vliv národních šampionů na vnitrostátní dění

Je třeba mít na zřeteli, že energetické podniky v Rusku vlastní také multimediální společnosti: vydavatelství, televizní programy či zpravodajské internetové portály. Vedení těchto podniků spolu s nezanedbatelnými finančními rezervami, kterými disponují, může mít ohromný vliv na formování veřejného mínění. Tento potenciál energetických kolosů byl již minimálně jednou použit v průběhu prezidentských voleb v roce 1996.

Pravděpodobně nejlepší příklad propojenosti sociálně-politického života a energetického podniku představuje Gazprom. Do seznamu Gazpromu podřízených podniků, které nepatří do plynového ani do ropného a elektroenergetického sektoru, kam se aktivity státního monopolu v posledním desetiletí rozšířily, lze uvést telekomunikační společnosti, masmédia, obchodní společnosti, společnosti zabývající se bankovními a pojišťovacími službami, zemědělstvím, hotelnictvím i zdravotnictvím. V mediálním portfoliu Gazpromu jsou dva z nejpopulárnějších a nejrozšířenějších informačních portálů s dlouhou tradicí v Rusku – Izvestija a Komsomolskaja pravda (Victor Makarova, 2008, str. 35); kromě toho

rovněž televizní stanice NTV, dříve hlásající opoziční názory, rádio Echo Moskvy a internetový portál www.gazeta.ru. Nehledě na fakt, že tato média občas vyjadřují svůj nesouhlas s politikou Kremlu, Gazprom může vždy využít svého vlastnického postavení k ovlivnění obsahu mediálních zpráv. (Orttung, 2009, str. 60) Vzhledem k tomu, jaký vliv má tisk na formování veřejného mínění, je potenciál Gazpromu a nad ním stojícího Kremlu obrovský.

7.2.4. Vliv energetických podniků v regionech

Ropná společnost je často největším zaměstnavatelem a největším plátcem daní do regionálního rozpočtu. Politický potenciál těžařů je logickým důsledkem jejich ekonomického významu. Navíc de facto všechny větší ropné společnosti Ruska mají vlastní sociální programy, kterým věnují i zvláštní odkaz na svých elektronických stránkách s názvem „sociální odpovědnost“. Tyto programy mají kromě podpory vlastních zaměstnanců a členů jejich rodin také velmi široké spektrum podpory veřejnosti. Do sociálních programů patří nejčastěji: oprava a výstavba sportovních středisek, podpora a organizace sportovních soutěží, oprava a stavba infrastruktury ve městech a na vesnicích (cesty, osvětlení, parky atd.), finanční podpora dětských domovů, nemocnic, kulturních objektů atd. Surgutněftgaz dokonce podporuje tradiční řemesla a způsob živobytí nepočetného etnika *chanty*, na jejichž území společnost těží, a to tím, že jim poskytuje transport (lodě, motory a také sněhové skútry), platí za střední a vysoké školy jejich děti, zajišťuje zdravotní péči v nemocnicích a lázních. V důsledku těchto aktivit ropné podniky pochopitelně generují sociální podporu širokých mas v regionu, a proto jsou rovněž schopné ovlivňovat rozhodovací procesy v místních radách a úřadech.

Účinkování ropných podniků v jednotlivých regionech Ruska může mít dopad na vztahy Moskvy se sousedními zeměmi. Na začátku roku 2001 požádal Putin na osobním setkání s vedením největších ropných podniků v Kremlu o zintenzivnění jejich aktivit na jihu státu, na šelfu Kaspického moře, v Kazachstánu a Ázerbájdžánu. V té době byla centrální vláda v těchto regionech skloňována hlavně v souvislosti s vedením války v Čečensku, a proto právě ekonomické aktivity mohly zlepšit obraz Kremlu v očích místních obyvatel. Následně Putin dokonce navštívil jednu z těžebních plošin Lukoilu v Kaspickém moři. (Tkachenko, 2008, str. 184; Poussenkova, 2010, stránky 104-105) Další příklad regionálních energetických projektů s mezinárodním dopadem se týká Kaliningradské oblasti. Tato exkláva je nejzápadnější částí Ruska, navíc hraničící se členy Severoatlantické aliance – Polskem a

Litvou. Kaliningradská oblast leží na pobřeží Baltského moře a je základnou baltické flotily Ruska. Již od sovětských časů je region klíčovým pro zajištění vojenské bezpečnosti státu; strategický význam ruské exklávy skoro v srdci Evropy rozhodně bude jen stoupat vzhledem k rostoucím vojensko-politickým ambicím Ruska. V roce 2004 začal Lukoil těžit ropu v nalezišti Kravtsovskoje na šelfu Kaliningradské oblasti. Naleziště je na ruské poměry relativně malé, pomocí stávajících technologií lze vytěžit jen 9,1 mil. t suroviny. Projekt má nicméně zahraničněpolitický význam. Prezident Putin osobně deklaroval ruský zájem na úspěšném průběhu projektu. Z hlediska ruských geopolitických zájmů je totiž nesmírně důležité zamávat ruskou vlajkou v takovém regionu, jako je Baltské moře. Zvláště v poslední době, kdy klidná 90. léta následovala celá řada konfliktů a nepřátelských politických deklarací mezi Ruskem a jeho západními sousedy – Polskem, Litvou, Lotyšskem a Estonskem. Pomocí těžebního projektu Lukoilu má tak Rusko možnost připomenout svou fyzickou přítomnost v regionu. (Tkachenko, 2008, str. 182) Hájit své zájmy v tomto regionu by Rusku mohla napomoci rovněž nová jaderná elektrárna, která se jako první v Rusku staví na „zelené louce“ (ostatní projekty byly započaty ještě za sovětských časů). Baltská elektrárna bude mít dva bloky, jejichž kapacita umožní export elektřiny do zahraničí.

Uvedené příklady poukazují na to, jak mohou aktivity ropných společností změnit náladu veřejnosti a tudíž i politiku v regionech Ruska. Ekonomická moc, kterou energetické podniky generují, se zakládá na objemu jejich kapitálu, placení daní a dalších příspěvků určených k blahobytu společnosti, poskytování zaměstnání a nakonec také na strategickém významu energie pro každodenní běh hospodářství. Tato ekonomická moc je schopna odpoutat pozornost od politických konfliktů, nebo naopak upozornit na politické zájmy v příhraničních regionech. Proto nelze podceňovat sílu energetické lobby v Rusku.

7.3. Vztah mezi energetickou sférou a domácí politikou v Rusku

7.3.1. Sociální politika státu

Sektor energetiky se stal nenahraditelným zdrojem příjmů pro ruský státní rozpočet. Mezi úkoly vlády patří nejen organizovat sběr daní do státní pokladny ale i mnohem populárnější rozdávání částí příjmů ve formě sociálních dávek. Objem sociálních výplat celkem logicky stoupal v době růstu příjmové složky rozpočtu. Zvedání důchodů nebo stipendií si politické elity připisovaly na svůj účet a získávaly tak politickou popularitu. Bylo by sice omylem

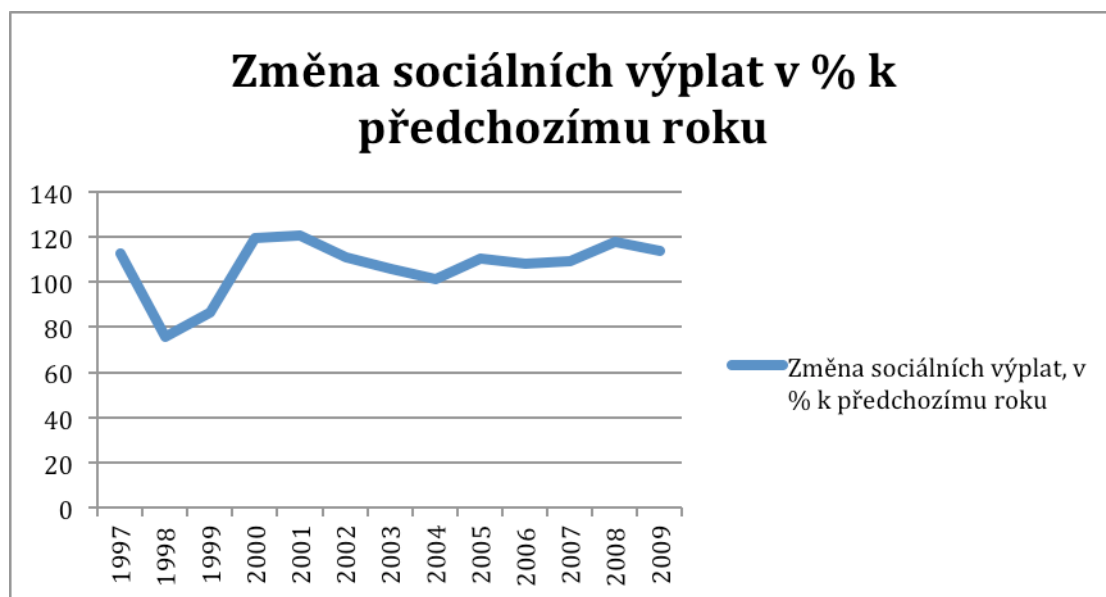
tvrdit, že jediné příjmy z energetického sektoru naplňovaly ruský rozpočet, jeho vklad však, jak ukázala předchozí kapitola, byl a zůstává velice důležitý. Do jisté míry právě příjmy z exportu fosilních paliv dovolily současným politickým lídrům významně zvýšit výdaje na sociální politiku. Došlo ke zvýšení životní úrovně nejnižších vrstev obyvatelstva, důchod se stal přiměřeným životnímu minimu, což je vzhledem ke stárnoucímu obyvatelstvu Ruska velmi podstatné. Příjmy z exportu fosilních paliv tak v konečném důsledku zajistily současné vládě loajalitu velké části elektorátu. Zde je namístě poukázat, jak rostl objem sociálních výdajů ruského státního rozpočtu.

Tabulka č. 1. Celkový objem sociálních dávek v letech 1997-2009

Rok	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Sociální dávky v mld. rublů	245,5	237,7	381,7	551,1	808,3	1041,8	1253,4	1407,4	1755,6	2080,4	2477,7	3333,3	4247,7
Podíl sociálních dávek na HDP	10,5	9,0	7,9	7,5	8,9	9,6	9,5	8,3	8,1	7,7	7,5	8,0	10,9
Podíl soc. dávek na peněžitých příjmech obyv.	14,8	13,4	13,1	13,8	15,2	15,3	14,1	12,8	12,7	12,0	11,6	13,2	14,9

Zdroj: Rosstat (Federalnaja služba gosudarstvennoj statistiki, 2010)

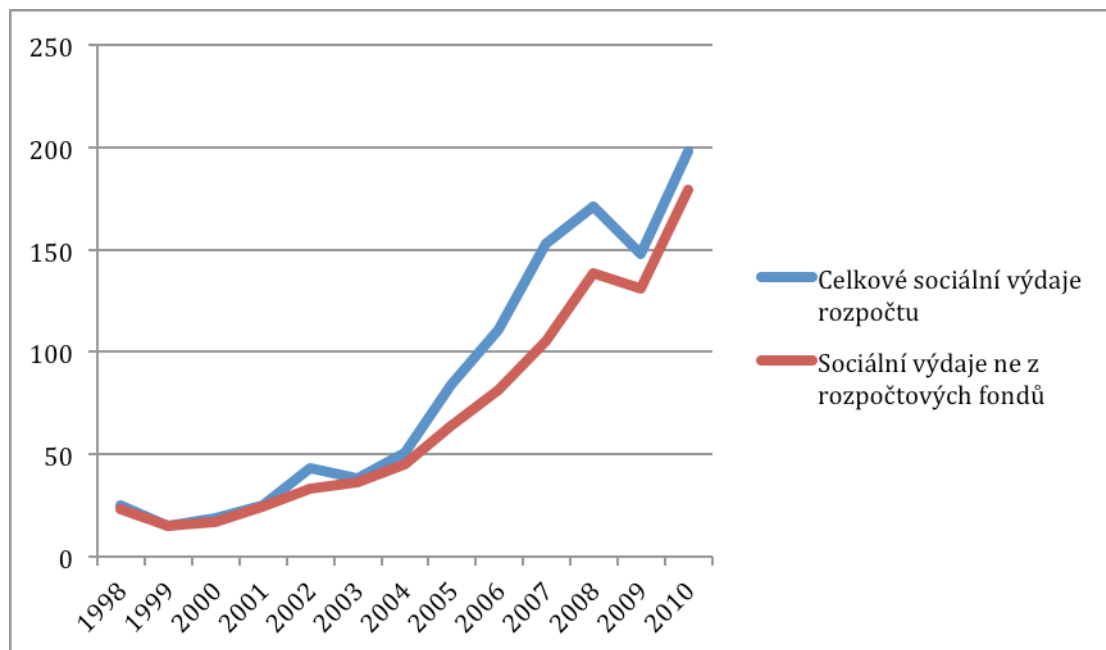
Graf č. 4. Růst sociálních výplat v letech 1997-2009

*přepočteno na index spotřebitelských cen.

Zdroj: Rosstat (Federalnaja služba gosudarstvennoj statistiki, 2010)

Graf č. 5. Státní výdaje na sociální politiku, v mld. dolarů

Zdroj: (Heinrich & Pleines, 2012)

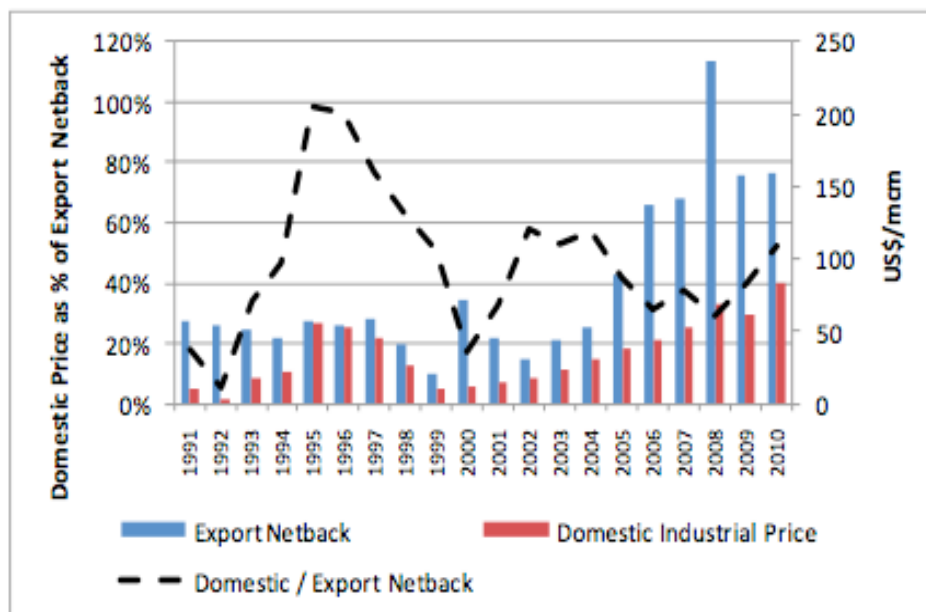
Grafy a tabulka ukazují, že výdaje na sociální politiku permanentně rostly, a to průměrným tempem 12 % ročně. Jedinou výjimkou bylo období let 1998 – 1999, kdy Rusko zápasilo s ekonomickou krizí. Naplnění ruského státního rozpočtu příjmy z vývozu ropy a plynu dovolilo vládě manipulovat s většími částkami a věnovat tak na sociální politiku více finančních prostředků. Přitom procentuální růst sociálních výplat nelze vysvětlit politickou orientací úřadující vlády, jelikož politická strana Jediné Rusko patří spíše do pravého křídla politického spektra.

7.3.2. Cena plynu

Zvláštní pozornost zasluhuje manipulace Kremlu s cenou plynu. Trh s ropou a ropnými produkty je již dávno liberalizován, ceny ropy a ropných produktů ale nemají ani zdaleka tak velký potenciál ovlivňovat veřejné mínění jako cena plynu.³⁰ Plyn je klíčovým zdrojem pro výrobu elektřiny a tepla, a proto je jeho cena pro domácnosti podstatná. Ceny plynu ve 21. století postupně rostly v souladu s vládními nařízeními; tento růst však byl významně snížen na konci Putinova druhého volebního období v letech 2004 – 2008. Tehdejší politické elity se pokusily zajistit si přízeň voličů pomocí ceny klíčového energetického prvku hospodářství. Manipulace s cenou plynu se opakovala i před prezidentskými volbami v roce 2012, kdy bylo na konci roku 2011 oznámeno, že až do půlky léta 2012 (samotné volby se konaly v březnu) bude růst cen plynu a elektřiny pozastaven.

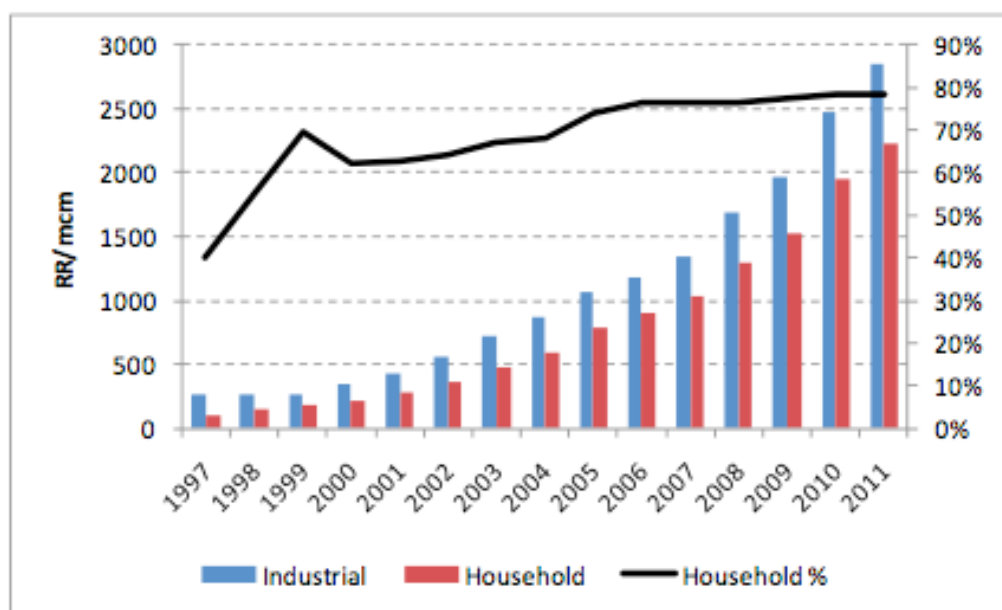
³⁰ Výše ceny ropy a zemního plynu jsou ruskou veřejností tradičně vnímány odlišně. Důvodem je, že plyn byl společně s elektřinou (která je v Rusku z velké většiny produkována právě z plynu) v Sovětském svazu vnímán jako sociální statek, kterým se komunistická vláda zavázala zabezpečit obyvatelstvo. Ropa byla v Sovětském svazu především surovinou pro výrobu pohonných hmot pro automobily. Jelikož osobní transport představoval v té době luxus, vysoká cena benzínu a nafty byla pro širokou veřejnost samozřejmostí, patřící k nadstandardní životní úrovni.

Obrázek č. 1. Exportní cena plynu vs. cena pro velkoodběratele v Rusku

Zdroj: (Henderson, 2011)

Obrázek č. 2. Cena plynu pro velkoodběratele vs. domácnosti v Rusku

Zdroj: (Henderson, 2011)

Předchozí grafy poukazují na znatelný rozdíl mezi cenou plynu pro interní ruský trh a cenou, za kterou Rusko svůj plyn vyváží. Samotný fakt, že Gazprom ztrácí ročně na domácím trhu 300 – 400 mil. dolarů a přesto prodává v Rusku více než polovinu své produkce, svědčí o tom, že společnost se neřídí principem maximalizace finančního zisku, ale spíše zájmy politických činitelů. (Victor Makarova, 2008, str. 41) Přestože minoritní vlastníci Gazpromu mohou s takovými praktikami projevovat nespokojenost, stát díky svému většinovému podílu plně podřizuje ekonomické zájmy podniku svým politickým zájmům.

Nízké domácí ceny fosilních paliv jsou vnímány jako nástroj stimulace hospodářství a potlačení chudoby ve vícero státech exportujících ropu a plyn. Cena exportovaných surovin se výrazně odlišuje od ceny, kterou platí spotřebitelé na interním trhu. Nechtěnými důsledky této politiky jsou však právě neefektivní spotřeba, zvýšená úroveň emisí a velká zátěž pro státní rozpočet. (World Economic Forum, 2012) Politická ekonomie má potenciál vysvětlit vzájemný vliv státu a trhu v otázce formulace domácí ceny plynu v Rusku. Jedním z cílů ruského státu je dosažení sociálního blahobytu jeho obyvatel pomocí snížení jejich životních nákladů právě díky nízké ceně plynu. Nízké ceny vstupních surovin jsou také konkurenční výhodou ruských průmyslníků, kteří mohou následně nabídnout levnější zboží. Stát snížením nákladů pro své výrobce a jejich zvýhodněním před konkurenty usiluje o zvětšení své ekonomické moci. Vládní regulace ceny plynu však deformuje mechanismy trhu, které by jinak nedovolily nekonkurenceschopným podnikům nadále podnikat. Tržní cena plynu by také přiměla ruské domácnosti k mnohem šetrnějšímu zacházení se surovinou. Soupeření cílů trhu a cílů státu nakonec v případě Ruska vyhrává politická elita, která si sice v souladu s tržní logikou stanovila za cíl liberalizovat ceny plynu, avšak časově odkládá nástup tržních cen a v předvolebním období zmrazuje růst cen kompletně. V důsledku toho se nízká domácí cena plynu stává efektivním nástrojem udržení volebních preferencí na straně stávajících politických elit v současném Rusku. Zachovávání nízké ceny plynu pro ruské spotřebitele se daří díky příjmům z exportu. Nerentabilita prodeje plynu na domácím trhu je Gazpromu kompenzována výnosným exportem; nezávislí producenti plynu, jejichž možnosti vývozu suroviny jsou omezené, vydělávají na jiných artiklech, většinou ropě. Zkrátka, příjmy z exportu plynu subvencují nízkou domácí cenu plynu, zvyšují tím sociální blahobyt veřejnosti a zaručují současným politickým elitám volební hlasy. Tím pádem lze kladně odpovědět na výzkumnou otázku, jestli hraje export energie důležitou roli pro stabilitu současného politického režimu v Rusku. Důležitým nástrojem udržení současného politického

režimu se staly subvencované ceny plynu (a z něj produkované elektřiny a tepla) a rostoucí sociální dávky – finanční zdroj pro tyto nástroje představuje výnosný export ropy a plynu.

7.3.3. Vztah mezi energetickým bohatstvím a charakterem politického režimu

Přínosnou poznámku o vztahu mezi ruským energetickým bohatstvím a politickým systémem přináší známý odborník na energetiku Robert Ortung. Ruský nedemokratický systém sice není důsledkem fosilního bohatství státu, avšak příjmy z exportu energie podporují stávající režim. Rostoucí ceny ropy se během prezidentství Putina v letech 2000 – 2008 postaraly o to, že životní úroveň obyvatele státu stoupala a dovolila vládě bezbolestně omezit politické svobody vydobyté v 90. letech. (Ortung, 2009)

Myšlenka o vztahu mezi fosilním bohatstvím a politickou scénou poprvé zazněla již v roce 1970 v práci Husseina Mahdaviho, který předpokládal, že vláda, jež se může opřít o rozsáhlé příjmy z exportu surovin, není nucena přistoupit ke zvyšování daní pro rozšíření svých služeb. Úroveň nezávislosti, které se tato vláda díky dané rentě těší, je často nedostupná pro ostatní státy. Podobné podmínky nicméně nepodněcují formování funkčního administrativního tělesa pro sběr daní; následně se tak stát-rentiér může dostat do situace, kdy nebude mít institucionální potenciál pro plnění úkolů vyžadujících organizační kapacity. Z politického hlediska má vláda státu-rentiéra sice větší moc vůči zájmovým skupinám a opozičním hnutím, zároveň však je tím více závislá na příjmech z exportu surovin. (Mahdavi, 1970) Současné Rusko nelze jednoznačně začlenit do řady klasických států-rentiérů, nebo států trpících Holandskou nemocí, minimálně kvůli velkému podílu sektoru služeb a průmyslu na celkovém HDP. Stát disponuje relativně funkčním administrativním aparátem, který je schopen efektivně se postarat jak o sběr daní, tak i o distribuci státních financí. Pro Rusko však jednoznačně platí teze o větší moci státu vůči zájmovým skupinám a opozičním hnutím.

Heinrich a Pleines se v případě post-sovětských států vůči tezi Mahdaviho vymezují: opravdovou hrozbou pro post-sovětské státy není slabý administrativní aparát, ale klientelismus. Relativní stabilita politického režimu za vlády Putina podnítila vznik rozsáhlé sítě elit, zakládající se na oligarších, představitelích silových struktur a vládním aparátu. Právě tento systém klientelismu má potenciál podpořit slabou vládu. Motivaci k případné podpoře vlády představuje možnost prosazování svých vlastních zájmů. (Heinrich & Pleines, 2012) Klientelismus, na který současné politické elity vynaložily (a z hlediska zajištění veřejného blahobytu promrhaly) těžko spočitatelné, ale rozhodně ne malé částky, de facto zaručuje přetrvání statu quo na politické scéně země. Podstatná část ruských oligarchů pochází

ze sektoru energetiky. Ekonomické elity Ruska, přestože disponují na vládu určitým vlivem, stále zůstávají ve vztazích s politickými elitami v podřízené pozici.

7.4. Zahraničněpolitická dimenze ruské energetiky

Vztah mezi ruskou energetickou mocí a jejími zahraničněpolitickými kroky je již dlouhodobě v hledáčku odborníků na energetickou bezpečnost. Mezi autory, kteří se podrobně tématem zabývají, lze zahrnout například Marshalla I. Goldmana, Pavla K. Baeva, Petera Rutlanda, Angelu E. Stent, Roberta W. Orttunga, R. Newnhama, Indru Overland a další. Vzhledem k rozsahu vnější politiky Ruska nelze v této podkapitole uchopit veškeré aspekty vlivů energetických zájmů, které na ni působí. Proto dojde v následujícím textu k prokázání propojenosti zahraničněpolitických zájmů Ruska a jeho energetické politiky pomocí několika konkrétních příkladů.

7.4.1. Legislativní základ ruské energetické politiky

V prvních zahraničněpolitických strategiích nezávislého Ruska chyběly explicitní zmínky o významu energetických zdrojů a jejich exportu pro vnější politiku státu. K postupné změně vztahu mezi energetickou politikou a zahraniční politikou státu dochází po nástupu Vladimíra Putina do čela státu v roce 2000. Nový prezident mezi své priority zařadil ekonomickou modernizaci hospodářství, která se promítla i do vnější politiky. Při zachování geopolitické orientace státu³¹ nastala změna v používaných nástrojích: místo dříve aplikovaných bezpečnostních hrozeb a politického nátlaku nastoupila pragmatická politika „nového realismu“.³² Rusko začalo aktivněji využívat své ekonomické výhody v zahraničněpolitických vztazích, a proto si energetika, která si zachovala svoji silnou pozici i přes ekonomickou krizi a restrukturalizaci, vybojovala výsadní postavení mezi instrumenty ruských diplomatů. (Kuchyňková & Leshchenko, 2012, stránky 230-233) Podle slov samotného Putina je energetika v současnosti nejdůležitější hybnou silou světového ekonomického rozvoje. Dnešní a budoucí prosperita Ruska je, podle současného ruského prezidenta, přímo závislá na pozici, kterou Rusko obsadí v kontextu globálních energetických vztahů. (Putin, 2005)

³¹ Přínosné poznámky o cílech ruské zahraniční politiky poskytuje ruský odborník na geopolitiku Dmitri Trenin. Po neúspěšných pokusech integrovat se se Západem v 90. letech se Rusko vrací k politice nezávislé mocnosti. Mezi nové cíle Ruska patří jemná dominance v tzv. „blízkém zahraničí“; nezávislost a rovnost se světovými mocenskými centry – Čínou, EU, USA a angažování ve světovém multipolárním systému. (Trenin, 2010)

³² Více k pojmu „nového realismu“ v zahraniční politice Ruska viz například Sakwa, 2008, stránky 268-270.

Význam energetické moci Ruska pro jeho zahraničněpolitické vztahy je patrný i z bezpečnostních doktrín či koncepčních dokumentů 21. století.

V odborných kruzích často diskutovaná Energetická strategie Ruska z roku 2003 pravděpodobně nejotevřeněji zahrnuje energetiku mezi nástroje vnější politiky. Již první odstavec dokumentu poukazuje na to, že nezanedbatelné zásoby ruských energetických surovin jsou instrumentem vnitřní a vnější politiky státu. Dále se uvádí, že samotná role Ruska na světových energetických trzích ve velké míře určuje geopolitický vliv země. (Ministerstvo energetiky RF, 2003) V roce 2009 následovala Energetická strategie Ruska do roku 2030, která již o něco zmírnila význam energetického exportu pro dosažení ruských národních zájmů ve světě. Surovinové bohatství bude především stimulovat ekonomický vývoj a zlepšit životní úroveň obyvatel; přesto ani význam energetického exportu pro pozici státu v mezinárodním systému není opomíjen. (Ministerstvo energetiky RF, 2009) Ruská bezpečnostní doktrína z roku 2009 jmenuje energetickou bezpečnost jako jednu z klíčových cílů národní bezpečnosti. Jako první způsob, kterým má být energetická bezpečnost dosažena, je označeno zajištění stability poptávky dostatečného množství surovin standardní kvality. (Sovet bezpečnosti Rossijskoj federacii, 2009) Porovnáme-li tuto bezpečnostní doktrínu s předchozím dokumentem – Koncepcí národní bezpečnosti z roku 1997 (revidována v roce 2000), objevíme evidentní nárůst významu energetických témat ve vnímání státní bezpečnosti. (Sovet bezpečnosti Rossijskoj federacii, 2000) Zmíněné a další koncepční dokumenty spolu s prohlášeními čelních představitelů vlády po nástupu Putina na prezidentský post eliminují veškerou nejistotu ohledně významu energetiky pro putinovské Rusko a jeho zahraniční působení.

V praxi se změna nástrojů zahraniční politiky projevila hlavně ve vztazích s klíčovými importéry a tranzitéry ruských energetických surovin. Do oblasti největšího vlivu Ruska spadají hlavně jeho sousedé, v minulosti republiky Sovětského svazu, jejichž energetické sítě jsou těsně propojené s ruskými. (Goldman, 2008, stránky 152-154) Nicméně nejen státy bezprostředně hraničící s Ruskem jsou těžce závislé na ruských surovinách. Před plynovou krizí v roce 2009 mělo Rusko 100% podíl na dodávkách plynu na Slovensku, v Bulharsku, Moldávii a Makedonii (FYROM). Případy přerušení dodávek energetických surovin sice nebyly ničím výjimečným ještě před rokem 2000, avšak se změnou energetických a bezpečnostních strategií Ruska po inauguraci Putina již bylo možné tyto incidenty interpretovat v souvislosti s proměnami v nástrojích vnější politiky Ruska.

7.4.2. Export energie jako nástroj zahraniční politiky – pozice Ruska

Fórum států exportujících plyn (Gas Exporting Countries Forum – GECF) je často zmiňováno v souvislosti s vnímáním energetického bohatství jako nástroje v zahraničněpolitických vztazích. Samozřejmě, kdyby GECF měl na trh s plynem podobný vliv jako OPEC na trh s ropou, Rusko jako dominantní hráč v organizaci (vzhledem k největším zásobám suroviny) by pravděpodobně zvýšilo svůj zahraničněpolitický vliv. Ale přestože členové jak GECF tak i OPEC sdílejí společný cíl – koordinaci svých politik pro získání optimální ceny za svou produkci; plyn a ropa jako komodity mají celou řadu geologických a komerčních zvláštností, které neumožňují stejně efektivní spolupráci mezi exportéry plynu jako mezi exportéry ropy. (Bahgat, 2011, stránky 175-194; Goldman, 2008, stránky 164-168) Rusko není členem OPEC, který efektivně prosazuje své zájmy. Účast na heterogenním GECF alespoň prozatím neposiluje politické postavení Ruska v mezinárodním systému.

Přestože Rusko nespolupracuje s ostatními exportéry plynu k nátlaku na odběratele, v odborné literatuře je možné se setkat s přesvědčením, že Rusko používá své energetické zdroje jako nástroj zahraniční politiky. Slovy Johna Lougha z britského think-tanku Chatham House, energie je pilířem ruské zahraniční politiky a esenciálním zdrojem ruské politické moci a mezinárodní prestiže. Rusko vděčí za své stávající postavení v mezinárodním systému právě své schopnosti těžit a dodávat energie. (Lough, 2011, stránky 2-3) Anita Orbanová vysvětluje ruskou pozici v mezinárodních energetických vztazích přes prisma národních zájmů. Zahraniční expanze ruských energetických kolosů je vnímána jako nástroj posilující vliv Ruska ve státě nebo regionu bez použití síly v klasické formě. (Orbanova, 2010, str. 41)

Zajímavou diskusi o možnosti Ruska použít exportu energetických surovin jako koercitivního prostředku v zahraniční politice rozpoutal Andreas Goldthau. Ve svém populárním článku v Policy Review Goldthau vyvrací dvě hypotézy. První zní „Rusko má energetickou zbraň“. Goldthau poukazuje na liberalizaci trhu s ropou v Rusku a relativně malý podíl státu na ropném průmyslu, a proto tvrdí, že Kreml energetickou zbraní nedisponuje. (Goldthau, 2008, stránky 54-56) Vůči tomuto argumentu bych se nicméně chtěla vymezit. Ruská vláda již několik let úspěšně zvětšuje svůj podíl na produkci plynu a ropy ve státě. Jakým způsobem a jakým tempem bylo uvedeno v předchozích částech práce. Momentálně (začátek roku 2013) se pod přímou kontrolou ruské vlády nachází přes 50 % těžby ropy a kolem 80 % těžby plynu. Kromě toho, jak již bylo v textu uvedeno, má stát de facto monopol na transport uhlovodíků. Navíc se vliv státu na energetické podniky projevuje i během aukcí o nová ložiska, ve formulování exportních režimů, daňových režimů

a výjimek z nich atd. Otázkou, jestli má ruský stát pod kontrolou svoje energetické zdroje, se zabývá německý odborník K. Smith Stegen, a přichází k závěru, že Rusko pod vedením Putina nejenže konsolidovalo svoji moc nad těžbou a exportem ropy a plynu, ale dokonce se pokusilo (i když spíše neúspěšně) obnovit svoji kontrolu nad zásobami bývalých sovětských republik. (Smith Stegen, 2011, str.6507-6508)

Použití plynu jako energetické zbraně podle Goldthaua brání způsob transportování suroviny. Většina plynu je stále transportována prostřednictvím plynovodů, a proto de facto neexistuje světový trh plynu, ale spíše regionální trhy. Zastavení dodávek ruského plynu do Evropy bude vyžadovat výstavbu nových plynovodů ve východním směru. (Goldthau, 2008, str. 56) Je třeba však mít na vědomí, že Rusko usiluje o kontrolu transportu surovin i mimo vlastní území: tranzitní státy prodávaly svou infrastrukturu Rusku za dluhy, které nemohly dodavateli splatit. Příklady, kdy potrubí přecházelo do vlastnictví Ruska, lze najít v Bělorusku nebo Moldově.

Goldthau však nezkoumá možnost využití krátkodobého přerušení dodávek jako energetické zbraně. Přitom, jak ukázala praxe, má takovýto krok potenciál ovlivnit politickou situaci v dotyčné zemi. Orttung a Overland krátkodobé zastavení přímo zařazují do seznamu zahraničněpolitických nástrojů Ruska. (Orttung & Overland, 2010) Vývoj na trzích s plynem v posledních letech navíc naznačuje, že obchod s plynem začne být již v dohledné době také flexibilním, a to díky LNG technologiím. Smith Stegen upozorňuje zejména na to, že přerušení dodávek surovin lze často omluvit přírodními katastrofami, sabotážemi nebo technickými problémy. Politický podtext přerušení dodávky lze prokázat načasováním přerušení a jeho rozsahem. Rozdíly v zacházení s jednotlivými odběrateli (například nepodloženě velké rozdíly v ceně) poskytují větší jistotu v politických motivech konfliktu. (Smith Stegen, 2011, str. 6509)

Plynové krize mezi Ruskem a Ukrajinou v letech 2006 a 2009 měly jednoznačně vliv na následující politický vývoj v Kyjevě. Roli „politického pozadí“ konfliktu v roce 2006 sehrála nespokojenost Moskvy s nově vytvořenou „oranžovou“ vládou v Kyjevě, která otevřeně hlásala zájem o vstup do euro-atlantických mezinárodních institucí. Přerušení dodávek plynu mělo samozřejmě i celou řadu ekonomických důvodů. Jestli bylo záměrem Ruska pomocí energetického konfliktu destabilizovat prozápadní vládní koalici nebo ne, je možné jenom spekulovat; faktem ale zůstává, že volby do parlamentu, které se konaly na Ukrajině tři měsíce poté, vyhrála Strana regionu, známá svým mnohem loajálnějším postojem vůči Rusku.

Podobná situace nastala rovněž na konci roku 2008, kdy začínal další konflikt o dodávky plynu. Krize byla zapříčiněna nejen finančně-ekonomickými nesrovnalostmi ve vztazích mezi Gazpromem a Naftohazem ale i politickým antagonismem mezi sousedy. Za prvé, Ukrajina podpořila Gruzii v rusko-gruzínské válce v létě 2008. Za druhé, obnovení „oranžové koalice“ v roce 2007 vyústilo v aktivnější zapojení Ukrajiny do jednání s NATO a EU. Za třetí, přestože Rusko usilovalo s Ukrajinou o společný vstup do WTO, Ukrajina se nakonec rozhodla nečekat na svého souseda a stala se 152. členem organizace v květnu 2008. Zmiňovaný komplex politických a ekonomických sporů mezi Ruskem a Ukrajinou pak stál za dvoutýdenním přerušením dodávek plynu do Evropy.

Goldthau ale uvádí i druhý argument, vyvracející hypotézu o tom, že Rusko energetickou zbraní disponuje, který se týká strany poptávky. EU, která je ze třetiny závislá na ruském plynu, si do jisté míry zajišťuje silnou pozici pomocí plynovodů na úkor schopnosti Kremlu s exportem energií manipulovat, neboť nevyužívání plynovodů vede ke ztrátám. (Goldthau, 2008, str. 56)³³

Je těžké oponovat premise, že infrastruktura hraje významnou roli v energetickém obchodu a tudíž i ve strategiích energetické bezpečnosti importérů a exportérů. Vzhledem k tomu, že ložiska ropy a plynu v Rusku se v drtivě většině nacházejí ve vnitrozemí, daleko od mořských přístavů, je export v mnohém závislý na bezchybné práci systému ropovodů a plynovodů. Výstavba produktovodů předpokládá vynaložení nezanedbatelných finančních prostředků, a proto se počítá s dlouhodobými obchodními vztahy s odběrateli a tranzitéry suroviny. Stabilita zahraničněpolitických vztahů mezi Ruskem a jeho odběrateli a Ruskem a případnými tranzitéry suroviny je klíčovou podmínkou úspěchu projektu. Proto nelze jednoznačně tvrdit, že Rusko může jednoduše a beztréstně manipulovat svým exportem za účelem sledování politických cílů. Podobně tak se ani evropští spotřebitelé, kteří investovali do infrastruktury nezanedbatelné částky, nemohou bez ekonomicky podložených argumentů vzdát dovozu ruského plynu a ropy. Jak Rusko, tak i jeho odběratelé jsou zainteresováni ve stabilitě dodávek energetických surovin. Přesto má ruská vláda, vzhledem k vlastnickým poměrům v energetickém sektoru, možnost použít svou moc přerušit dodávky jako nátlakový prostředek v zahraniční politice.

Přesvědčení o tom, že zvýšení ceny surovin pro státy SNS jde ruku v ruce s ruskými zahraničněpolitickými cíli (potrestat země usilující o odpoutání se od ruského politického

³³ Goldthau sice uvádí i dlouhodobé kontrakty jako pojistku pro obě strany, vývoj na trhu v posledních letech však ukazuje na jejich klesající význam.

vlivu a o integraci s euro-atlantickými strukturami) Goldthau označuje jako druhý mýtus. (Goldthau, 2008, stránky 56-58) Nepopírám ekonomickou rentabilitu zvýšení cen, které před energetickými konflikty často zdaleka nebyly v souladu s cenami tržními, politický aspekt konfliktu však podle mého úsudku také vždy hrál svou roli.

Pro ilustraci bych uvedla příklad z rusko-běloruských vztahů v oblasti energetiky. De facto ukázkovým příkladem použití energetického bohatství jako politické zbraně byly premisy rusko-běloruských jednání o ceně plynu v roce 2008. V prosinci 2008 se v ruském populárním deníku Kommersant vyskytla zpráva o tom, že Rusko přistoupí na běloruskou žádost o zachování ceny plynu v případě splnění dvou podmínek. Moskva po Minsku vyžadovala uznání nezávislosti Jižní Osetie a Abcházie a předání kontrolního balíku akcií Beltransgazu. (Solovjev, 2008)

Souhrnně je tedy možno konstatovat, že se export ruské ropy a plynu pochopitelně řídí tržními mechanismy; přesto je nepopíratelná schopnost Kremlu ho z politických důvodů v případě potřeby ovlivnit. Spory však vyvolává efektivita zahraniční politiky s použitím energetické zbraně, z hlediska dosažení žádoucího výsledku. (Smith Stegen, 2011, str.6510)

Využití exportního potenciálu Moskvy jako nástroje zahraniční politiky se logicky zadrhává o finanční a ekonomické zájmy komerčních společností – producentů. Ruské energetické podniky z exportu ropy a plynu pochopitelně profitují a stabilita obchodních vztahů se spotřebiteli je pro ně klíčová. K přerušení dodávek plynu, které jsou plně v režii státního Gazpromu, se Kreml uchyluje ve vztazích se sousedy relativně často. Neekonomická rozhodnutí Gazpromu mají původ ve specifickém typu řízení energetického monopolu. V porovnání se západními standardy je Gazprom neúměrně více zodpovědný před politickými činiteli, než před svými menšinovými akcionáři.³⁴

Pozice energetických společností Ruska je v situacích, kdy se stát pokouší využít své “energetické zbraně“ v zahraniční politice, poměrně komplikována. Zastavení nebo omezení dodávek energetických surovin z hlediska ekonomického a finančního pochopitelně není v jejich zájmu. Na druhou stranu však jsou národní šampioni v mnohém závislí na ruské vládě a proto je spolupráce s ní velice důležitá. Rozpor ekonomických a politických zájmů se však neomezuje pouze na konflikt mezi vládou a energetickými podniky. Jak upozorňují Lauren Goodrich a Marc Lanthemann, politický zájem použít export energetických surovin

³⁴ Přerušení dodávek ropy je jevem méně frekventovaným, navíc rovněž nesrovnatelně méně citelným, vzhledem k flexibilitě dodávek ropy, diverzifikaci dodavatelů a povinným strategickým rezervám zemí EIA.³⁴ Energetické konflikty mezi Ruskem a importéry ropy a plynu jsou již dopodrobna analyzovány řadou odborníků, například Stevenem Woehrelem (Woehrel, 2009), Randallem Newnhamem (Newnham, 2008) nebo Robertem L.Larssonem (Larsson, 2006).

jako nátlakový prostředek v mezinárodních vztazích je v přímé kontradikci ke státnímu zájmu zajistit finanční a ekonomickou stabilitu hospodářství. Pro použití energetického exportu jako nátlakového prostředku na mezinárodní scéně musí Rusko být schopné zvyšovat a snižovat ceny suroviny a vyhrožovat přerušением dodávek, což je zároveň klatbou pro státní rozpočet závislý na příjmech z exportu energetických surovin. (Goodrich & Lanthemann, 2013)

Politická ekonomie poukazuje na dichotomii mechanismů fungování státu a trhu a poskytuje vodítka k zodpovězení výzkumné otázky, jestli je politika Ruska v otázce exportu energetických zdrojů v souladu s jeho ekonomickými zájmy a se zájmy jednotlivých energetických společností. Stát a trh mají odlišné hodnoty, stanovují si odlišné cíle a užívají k jejich dosažení odlišných nástrojů. Ekonomičtí aktéři na trhu sledují vlastní soukromé zájmy. Zájmem Gazpromu nebo Lukoilu je především maximalizovat své zisky. Ruská vláda, vynucující přerušení dodávek surovin do zahraničí v případě potřeby prosadit *raison d'état*, destabilizuje obchodní vztahy mezi ruskými producenty a zahraničními importéry a ohrožuje budoucnost obchodní výměny pošramocením pověsti ruských vývozců surovin. Politické zájmy jsou tedy v kontradikci k zájmům ekonomických subjektů, konkrétně ruských energetických společností.

Ruský stát také vystupuje v roli ekonomického subjektu trhu, který má rovněž zájem o dosažení maximálního objemu příjmů do státního rozpočtu. V podmínkách liberální ekonomiky s fungujícím daňovým režimem je v ekonomickém zájmu Ruska stimulovat vývoj energetického sektoru. Ekonomické zájmy ruského státu (maximalizace příjmů do rozpočtu) jsou však z hlediska exportu energetických surovin v kontradikci s politickými zájmy, které předpokládají možnost použití exportu energetických surovin jako nástroje zahraniční politiky. Po předložených argumentech lze odpovědět na výzkumnou otázku, *jestli je politika Ruska v otázce vývozu energetických surovin konzistentní, jsou zájmy státu kompatibilní se zájmy energetických podniků?* Ruské zahraničněpolitické ambice používat export energie jako nátlakového prostředku nejenže jsou v kontradikci se zájmy energetických podniků, ale jsou i v rozporu s ekonomickými zájmy státu. Přitom, jak poukázala předchozí kapitola, závislost ruského rozpočtu na příjmech z exportu energetických surovin činí 40 %. Prosperita energetického sektoru v Rusku má nezanedbatelný vliv na hospodářství celkem, výnosný energetický export poskytuje finanční zdroje pro udržení sociálního blahobytu v zemi a s tím i popularitu politických elit. Je třeba navíc brát v potaz i to, že vnímání Ruska jako energetické velmoci na mezinárodní scéně imponuje pocitům obyvatel, kteří si přejí být občany velkého a

silného státu. Energetická diplomacie, konflikty o dodávky a použití exportu jako zbraně v mezinárodních vztazích evokují v občanech Ruska vzpomínky na dobu existence Sovětského svazu, soupeření s USA, a hlavně na velmocenskou pozici jejich země. Proto tento zahraničněpolitický faktor doplňuje politickou a ekonomickou závislost současného Ruska na příjmech z vývozu energií. Výše uvedené argumenty tedy dovolují odpovědět na otázku, *jestli Rusko patří mezi státy závislé na exportu energetických surovin*, kladně.

Fosilní bohatství a stoupání poptávky po energiích se staly základem dlouhodobého stabilního růstu ruské ekonomiky. Díky promyšlené politice vlády dokázalo Rusko naakumulovat finanční prostředky, které nakonec zbavily stát dluhů a také významně přispěly ke stabilizaci ekonomiky během globální finanční krize. Nehledě na to, že Rusko trpí jednotlivými symptomy Holandské nemoci, nelze ho také zařadit mezi klasické petrostáty. Důvody je třeba hledat hlavně v diverzifikovaném hospodářství a politice státu namířené na minimalizaci vlivu příjmů z exportu energetických surovin na měnovou stabilitu Ruska. Samotný podíl finančních zisků z vývozu ropy, ropných produktů a plynu na hospodářském růstu Ruska byl ve 21. století nezanedbatelný. Ekonomická stabilita měla pochopitelně příznivý vliv na úroveň spokojenosti obyvatel Ruska s politikou vlády. Permanentně rostoucí životní úroveň Rusů se projevila ve stabilitě volebních preferencí: politická strana Jednotné Rusko v čele s Vladimírem Putinem zůstávala nejpopulárnější a nejoblíbenější na ruské politické scéně. Pro pevné ukotvení svého úspěchu si stávající politické elity chtějí pochopitelně udržet svůj vliv v klíčovém sektoru ekonomiky – v energetice – a proto osobně obsazují klíčové řídicí pozice ve státních energetických gigantech, tak aby měly finanční příjmy z exportu fosilních paliv pevně ve svých rukou.

Ani soukromé energetické podniky však nejsou plně nezávislé na politické vůli Kremlu a často plní roli národních šampionů v interních a zahraničněpolitických událostech. Jazykem politické ekonomie politické elity používají veřejných prostředků společnosti (petrodolarů) ve vlastním soukromém zájmu (pro udržení vlastní pozice v žebříčku popularity), namísto zvyšování obecného blahobytu. Nová politická ekonomie počítá s relativně rovnoměrným vzájemným vlivem ekonomických subjektů a politických elit. V podmínkách ruského energetického sektoru, kde je podíl státu na těžbě plynu a ropy většinový, se nedá mluvit o vyrovnanosti vzájemné interakce ekonomické a politické sféry. Politické elity mají nesrovnatelně větší vliv na energetické podniky, než energetické podniky na politickou elitu, na což poukázala i kapitola o energetickém sektoru Ruska. Těžiště vlivu

na pomyslných vahách medzi vlivem ekonomických subjektů a politických činitelů v energetickém sektoru Ruska je jednoznačně na straně politických elit.

8. Vztah mezi energetickou náročností ekonomiky a exportní strategií

Ruska

Následující kapitola se bude zabývat vztahem mezi dvěma proměnnými: energetickou náročností ruské ekonomiky a exportní strategií státu. Energetická náročnost bude prozkoumána z hlediska historického vývoje v období 2000 až 2010. Exportní strategie Ruska budou probírané ve dvou dimenzích: legislativní a praktické. Ambicí celé kapitoly je vyvrátit výchozí předpoklad o tom, že energetická efektivita, jejíž potenciál ve zvětšení objemu exportu je nezanedbatelný, se stane naprostou prioritou vlády v sektoru energetiky, což se projeví v reálně prováděné politice.

8.1. Energetická efektivita ve strategiích RF³⁵

Energetická strategie 2020 vymezuje čtyři skupiny priorit, z nichž se tři tak či onak dotýkají otázky energetické efektivity ve státě:

1. Zajištění obyvatelstva a hospodářství energetickými zdroji za dostupné, ale zároveň energetickou efektivitu podněcující ceny;
2. Snížení výdajů na výrobu a utilizaci energetických zdrojů pomocí racionalizace jejich spotřeby; širší využití technologií a strojů s malou spotřebou energie; omezení ztrát během těžby, přepracování a transportování energetických zdrojů;
3. Zvýšení efektivity využití potenciálu energetického sektoru;
4. Minimalizace ekologického dopadu energetického sektoru. (Ministerstvo energetiky RF, 2003, str. 2)

³⁵ Pro úplnost informací o energetických strategiích Ruska je třeba uvést, že ruská vláda od rozpadu Sovětského svazu vydala celou řadu dokumentů, poskytujících náhled na budoucí vývoj energetiky ve státě. V roce 1992 byla vydána Koncepce energetické politiky v nových ekonomických podmínkách s prognózou vývoje do roku 2010. Cílem dokumentu bylo zajistit energetickou bezpečnost a nezávislost státu a podpořit ambice exportovat energetické suroviny. Zmíněna byla i nutnost rozvíjet těžební základnu státu, zvýšit energetickou efektivitu a vyvíjet obnovitelné zdroje energie. V roce 1994 ministerstvo paliv a energetiky zveřejnilo dokument Energetická strategie Ruska, který byl později prosazován celou vládou Ruska. Nehledě na to, že energetická politika Ruska byla podpořena uvedenými dokumenty, za první státní energetickou strategii Ruska Michael Fredholm označuje až dokument z roku 1995 s názvem O klíčových směrech energetické politiky a restrukturalizaci sektoru paliv a energetiky Ruské federace na období do roku 2010. Tato první strategie byla podepsána prezidentem Jelcinem, a tudíž nezůstala interním dokumentem pro sjednocení aktivit ministerstev, ale oficiálním prohlášením o budoucím vývoji energetiky Ruska. Předchůdcem Energetické strategie z roku 2003 byl pracovní dokument Klíčové opatření Ruské energetické strategie do roku 2020, který byl revidován prezidentem Putinem během roku 2000, kdy čerstvě nastoupil do své funkce. (Fredholm, 2005)

Zmíněné priority jsou částečně zachovány také v Energetické strategii 2030, pouze jsou formulované stručněji. Mezi státní priority patří: energetická bezpečnost, energetická efektivita ekonomiky, rozpočtová efektivita energetiky a ekologická bezpečnost energetiky. (Ministerstvo energetiky RF, 2009, str. 11) Energetická efektivita sice zůstává prioritou v dokumentu z roku 2009, ale již nedostává tolik prostoru, co dříve. Důraz je kladen na vnější energetickou politiku a vnitřní problém s vysokou spotřebou ustupuje do pozadí.

Energetická strategie 2030 zahrnuje zvýšení energetické efektivity mezi výzvy vnitrostátního rozvoje. Podle tohoto dokumentu by Rusko mělo zvýšit energetickou efektivitu a snížit spotřebu na úroveň států s analogickými přírodně-klimatickými podmínkami. Jako příklady jsou uvedeny Kanada a státy Skandinávie. (Ministerstvo energetiky RF, 2009, str. 4) Je to úctyhodný cíl, vezmeme-li v úvahu, že v současnosti činí energetická náročnost kanadského HDP jen 60 % ruské energetické náročnosti. Zavádějícím dojmem však působí to, že není určen žádný časový horizont k dosažení daného cíle. Ani Energetická strategie 2020 však nebyla málo ambiciózní v nastavení cílů v otázce zvýšení energetické efektivity. Strukturální reformy hospodářství spolu s úsporami, kterých by se dosáhlo pomocí technologické modernizace, měly stát za snížením spotřeby v roce 2020 o více než 50 %. (Karppoo, 2005)

Na základě výše uvedeného lze odpovědět na výzkumnou otázku, *jestli je energetická efektivita důležitou součástí státních energetických strategií Ruska*. Ano, téma energetické efektivity státu zaujímá důležitou pozici v seznamu státních priorit, je jí věnováno poměrně hodně prostoru v dokumentech, a i přestože novější strategie vyčleňují o něco více prostoru vnější energetické politice, lze konstatovat, že energetická efektivita je mezi prvotními cíli ruské energetické strategie již dlouhodobě.

Je však třeba věnovat pozornost nejen tomu, jestli je energetická efektivita součástí psané strategie, ale i tomu, jestli jsou vytyčené cíle implementovány; jestli je vládní politika konzistentní s vládními, v oficiálních dokumentech uvedenými prioritami.

8.2. Programy implementace energetických strategií a jejich financování

Jelikož Energetické strategie Ruska pouze určují státní priority a směr vývoje energetiky, byly úkolem sestavení konkrétních organizačních kroků pověřeny dva státní plány: Akční plán „Energeticky efektivní ekonomika“ na periodu 2002-2005 (rusky Federalnaja celevaja

programma „Energoeffektivnaja ekonomika“ na 2002-2005 gody i na perspektivu do 2010 goda), se strategickým výhledem do roku 2010 a Akční plán Ruské federace „Úspory energie a zvýšení energetické efektivity na období do roku 2020“ (rusky Gosudarstvennaja programma RF „Energosberezhenije i povyšeniye energetičeskoj effektivnosti na period do 2020 goda“). Tyto programy jsou de facto nástroji implementace cílů, uvedených ve státních energetických strategiích. Akční plán „Energeticky efektivní ekonomika“ začal být implementován od roku 2002 a jeho úkoly měly být naplněny do roku 2010. Činnost Státního plánu Ruské federace „Úspory energie a zvýšení energetické efektivity na období do roku 2020“ byla zahájena v roce 2011.

Součástí akčního plánu „Energeticky efektivní ekonomika“ byly další 3 podprogramy: Energetická efektivita palivo-energetického sektoru, Bezpečnost a rozvoj jaderné energetiky a Energetická efektivita ve spotřebě. Samotný federální program počítal s velice velkorysým rozpočtem – 7004 mld. RUB. Podle provedených přepočtů však v roce 2012 činil rozpočet federálního programu necelých 14 mld. RUB za 4 roky. (Departament gosudarstvennyh celevyh programm i kapitalnyh vloženij Minekonomrazvitija Rossii) Podle odborníků ale ani takový objem financí státní rozpočet na projekty energetické efektivity nevyčlenil (o čemž bude pojednáno dále). Dokument určoval obsah, etapy a způsoby implementace energetické politiky v závislosti na možných scénářích sociálně-ekonomického vývoje Ruska. Plán „Energeticky efektivní ekonomiky“ byl připraven dva roky před přijetím Energetické strategie do roku 2020; přesto byly cíle a priority v obou dokumentech konzistentní, jelikož klíčové premisy Energetické strategie 2020 byly odsouhlaseny vládou ještě v roce 2000. (Ministerstvo energetiky RF, 2001)

Akční plán „Úspory energie a zvýšení energetické efektivity na období do roku 2020“ byl přijat v roce 2010 a jeho nejdůležitějším cílem je naplánování opatření pro snížení energetické náročnosti ruského hospodářství o 40 %. Zároveň jsou stanoveny také minimální hranice pro naplnění tohoto úkolu: energetická náročnost HDP má být snížena minimálně o 7,4 % do roku 2015 a o 13,5 % do roku 2020. (Ministerstvo energetiky RF, 2010) Připravit Akční plán ministerstvu napomohlo několik organizací a výzkumných institutů: Agentura pro prognózování bilancí v elektroenergetice, Institut energetické strategie, Centrum energeticky šetrných technologií republiky Tatarstán, laboratoř Energetická iniciativa a Centrum výzkumu rozpočtu. Centrum pro efektivní spotřebu energie (rusky - Centr po effektivnomu ispolzovaniju energii – CENEF) se zabývá kontrolou implementace Akčního plánu.

8.3. Vládní politika v otázce energetické efektivity

8.3.1. Legislativní základ ruské energetické efektivity

Ruská vláda si je už dlouho vědoma problému energetické efektivity. Již od 90. let 20. století se Rusko snažilo snížit spotřebu energií ve státě, a pro tento účel vytvářelo legislativní rámec. V té době však ruská vláda zápasila s mnohem palčivějšími otázkami, a proto nebyla energetická efektivita hospodářství a úspory energie středem pozornosti; otázkou energetické efektivity se legislativa zabývala spíše okrajově. (European Commission, 2009) Například nařízení o úsporách energie z roku 1996 mělo pouze nezávazný charakter, a proto ani se nepředpokládalo, že významně zasáhne do politiky v oblasti energetiky. (Malmendier, 2011, str. 178; Murašov, 2009, str. 40)

Aktivnější pozici vůči problému zaujal až prezident D. Medvěděv. V roce 2008 Medvěděv ve svém nařízení určil jako cíle snížení energetické intenzity o 40 % v období mezi léty 2007 a 2020, a také se zavázal finančně podpořit projekty využití energie obnovitelných zdrojů. (Medvěděv, 2008) O rok později byl přijat zákon o šetření energie a zvýšení energetické efektivity (dále zákon č. 261), podle něhož se bude uplatňovat omezení prodeje inkandescenčních žárovek; elektrické spotřebiče budou mít povinně nálepkou s informacemi o spotřebě energie a budou zavedeny nové standardy pro výstavbu nových budov. Zákon rovněž nařizoval, že do roku 2011 budou zavedeny měřiče vody, elektřiny a tepla v residenčním sektoru, podniky v energeticky náročných odvětvích budou muset provádět audity, jejichž cílem bude najít cesty šetření energie atd.³⁶ V témže roce byla přijata také Energetická strategie Ruska do roku 2030, která uvádí, že mezi strategické cíle státní energetické politiky patří maximálně racionální využití energetických zdrojů. K dosažení energetické efektivity je důležité vzbudit zájem odběratelů o úspornější chování. Autoři Energetické strategie 2030 zhodnotili potenciál energetických úspor fakticky ve všech sektorech ekonomiky. Například v residenčním sektoru lze podle Energetické strategie 2030 ušetřit 18-19 % aktuální energetické spotřeby, což neodpovídá výsledkům zahraničních analýz (viz výše). I tak je ale přiznání ruské vlády, že existuje potenciál ušetřit energii a vymezení konkrétních čísel prvním krokem ke změnám.

Energetická strategie 2030 pouze obecně ukázala na způsoby, kterými bude vláda snižovat energetickou intenzitu: 1. Vytvořením vhodného ekonomického prostředí

³⁶ Plné znění zákona č. 261 FZ z 23. 11. 2009 lze najít na stránkách ministerstva ekonomického rozvoje Ruské federace na <http://www.economy.gov.ru/minec/documents/doc1259754338763>.

(komplexní legislativní základ, trh energetických služeb, liberalizace cen); 2. Formováním systémů přísných standardů a norem, které budou pomocí fiskálních nástrojů (pokuty za nedodržení a daňové úlevy v případě investování do energetické efektivity) motivovat spotřebitele k úsporám; 3. Podporou strategických iniciativ (rozpracování státních a regionálních programů energetické efektivity, vývoj energetických auditů, státní podpora vývoje technologií, monitorování spotřeby, provedení informační kampaně atd.). (Ministerstvo energetiky RF, 2009, stránky 16-17)

Zmíněná legislativa by zdaleka nebyla dostačující, a to z několika důvodů. Za prvé, podle zákona č. 261 a Energetické strategie 2030 by měla na dodržování nových požadavků a limitů dohlížet regionální administrativa. Jak již ale bylo zmíněno, místním orgánům chybí odborná způsobilost, financování a hlavně autorita. Za druhé, zmíněné legislativní akty stanovily pouze cíle a priority, ale neuváděly konkrétní způsob jejich implementace. Za třetí, ruský byrokratický aparát má pověst poměrně pomalého a líného tělesa, a proto přijetí legislativních opatření zdaleka neznamena definitivní úspěch.

Během let 2009-2011 byla nicméně přijata řada podpůrných legislativních aktů, které mají usnadnit realizaci zákona č. 261. Například bylo schváleno nařízení o požadavcích energetické efektivity vůči zboží a službám nakoupeným nebo prováděným jako státní zakázka. Další nařízení objasnilo pravomoci místních státních orgánů v otázce implementace nové legislativy o energetické efektivitě, další akty rovněž určily konkrétní metody sběru a ukládání dat o vývoji energetické efektivity v jednotlivých regionech atd.

Významným mezníkem formování legislativní základny pro snížení energetické intenzity Ruska se stalo přijetí státního programu Úspora energií a zvýšení energetické efektivity v období do roku 2020. V tomto státním programu se vláda zavázala finančně podporovat regionální programy na zlepšení energetické efektivity a poskytovat soukromým podnikům státní garance pro půjčky na realizaci projektů v oblasti energetické efektivity.³⁷

Podle Safonova a Charapa je zviditelnění problému ruské energetické intenzity ryze zásluhou prezidenta Medvěděva, který učinil ze zvýšení energetické efektivity neoddělitelnou součást své strategie modernizace ekonomiky a jednu z priorit vlády. Přesto ale nelze veškerou zásluhu připisovat Medvěděvovi, řekla bych spíše, že Rusko šlo již dlouho k určitým krokům ve směru snížení energetické intenzity. Rok 2008 byl například tehdejším premiérem V. Zubkovem vyhlášen jako rok energetické efektivity (Kommersant, 2008); státu

³⁷ Plné znění dokumentu Státního programu lze najít na stránkách vlády Ruské federace na <http://government.ru/gov/results/13912/>.

však chyběl impulz k reálným změnám. Jako podnět nakonec posloužila krize. Podle mého názoru právě světová finanční krize ukázala slabiny ruského hospodářství a jako jedno z řešení se nabízelo zefektivnění využití klíčového přírodního bohatství Ruska – energetických zdrojů. V důsledku toho nastartoval Medvěděv a jeho tým boj za snížení energetické intenzity. Přesto ale neznamenají nová nařízení a dekrety automatický pokrok, alespoň ne v případě Ruska.

Úspěšností ruské legislativy zaměřené na energetickou efektivitu se zabývala Charlene Caprio na velvyslanectví USA v Moskvě. Po důsledné analýze Caprio určuje 5 problematických oblastí, v nichž si ruská legislativa zaslouží kritiku. Ke kritickým komentářům Caprio se připojují další odborníci, jejichž názory budou následující výčet doplňovat:

1. Legislativa je příliš úzce zaměřená. Opomíjen například zůstává sektor transportu, přičemž podle Bašmakova právě sektor transportu v posledních letech navyšuje spotřebu nejrychlejším tempem. (Bašmakov & Myšák, 2012) Finanční pobídky, které vláda nabízí konečným spotřebitelům a podnikatelům, nejsou dostačující k tomu, aby ovlivnily jejich chování. Například vlády Velké Británie, USA, Číny a dalších států motivují své občany k nákupu elektromobilů subvencováním až třetiny celkové hodnoty auta. Účinnost legislativních aktů by byla vyšší, kdyby ruská vláda převzala větší podíl na vyžadovaných investicích.

2. Legislativa je matoucí a neúplná. Na jednu stranu již teď velký počet legislativních aktů zahlcuje úředníky a brání implementaci předepsaných norem. Na druhou stranu není legislativa kompletní a je zapotřebí dodatečných zákonů, jako například standardů pro nové stavby aj. Klíčovým nedostatkem legislativy je podle Malmendiera to, že je zaměřena jen na efektivitu spotřeby energie, a přitom se nedostatečně věnuje efektivitě produkce, transportu a distribuci energie. (Malmendier, 2011, str. 180-181)

3. Legislativa není plnohodnotně implementována a právo dodržováno. Lhůty stanovené legislativními akty nejsou dodržovány. (Litvak & Javorskij, 2011; Bezrukih, 2011)

4. Korupce podkopává záměry legislativy. Tak například společnosti, které musí podle zákona podstupovat energetický audit, mohou za úplatek dostat certifikát o provedení prověrky, aniž by skutečný audit proběhl. V důsledku toho se snižuje důvěryhodnost výzkumu energetické efektivity v Rusku. Další část podniků, které energetický audit opravdu podstoupí, jej vnímá jen jako formalitu, kterou splní proto, aby nedostala pokutu. Veškerá

doporučení z auditu pak podniky nemají zájem implementovat; nejméně motivované jsou pak podniky se státním vlastnictvím (více například Vasiljeva, 2012; Loe & Ladehaug, 2012).

5. Správce bytových domů a vlastníci bytů spolu nespolupracují. Vlastníci obvykle nedůvěřují netransparentním organizacím a vyúčtováním správců a necítí odpovědnost za společně využívané prostory a proto se jeví jako poměrně komplikovaný úkol prosadit jakékoliv změny v rezidenčním sektoru. (Caprio, 2012)

Další kritiku legislativního základu politiky energetické efektivity v Rusku lze najít v článku německého odborníka Malmendiera, který poukazuje na fakt, že na rozdíl od evropského práva nespojuje ruská legislativa dosažení výsledku ve snížení energetické náročnosti s environmentálními otázkami. S odkazem na přístup EU je Malmendier přesvědčen, že k implementaci specifických nařízení v Rusku by přispělo navázání na požadavky Kjótského protokolu na snížení emisí, jehož signatářem bylo i Rusko.³⁸ Velice účinné je podle Malmendiera i to, že implementace politiky energetické efektivity je v EU těsně propojena se zvětšením podílu obnovitelných zdrojů energií v celkovém energetickém mixu. EU například subvencuje výstavbu nízkoenergetických budov při splnění podmínky, že obnovitelné zdroje energie budou mít většinový podíl na spotřebě této budovy. (Malmendier, 2011, str. 179, 188)

8.3.2. Mezinárodní spolupráce ve sféře energetické efektivity

Jelikož jsou pro snížení energetické intenzity ekonomiky často nezbytné moderní technologie, jež Rusko postrádá, obrací se stát v této otázce na své zahraniční partnery. Energetický dialog Rusko-EU je inter alia také jednou z platforem pro spolupráci ve sféře energetické efektivity.³⁹

Za podobným účelem byla v roce 2009 založena také Rusko-americká komise pro energetiku a životní prostředí. Mezioborová pracovní komise pro energetickou efektivitu a životní prostředí je vedena ministry energetiky Ruska a Spojených států. Klíčovými cíli komise jsou stimulace ekonomického růstu, snížení emisí CO₂ pomocí použití nejmodernějších technologií a mobilizace finančních zdrojů pro projekty. (Bureau of European and Eurasian Affairs, 2012)

³⁸ Rusko však již na druhý protokol Kjótského protokolu v roce 2012 nepřistoupilo, a tudíž motivace Moskvy naplňovat jakékoliv mezinárodní standardy snížení emisí bude ještě nižší.

³⁹ Mezi realizované projekty Energetického Dialogu patří například zjištění efektivity a finanční hodnoty potřebných investic do výroby a distribuce elektřiny v Astrachaňské oblasti, do průmyslu v oblasti Kaliningradské a rezidenčního sektoru v Archangelské oblasti. Podrobněji například Tarradellas Espuny, 2009, stránky 6-18.

Rusko se stalo v roce 2009 signatářem Mezinárodního partnerství pro spolupráci v oblasti energetické účinnosti (The International Partnership for Energy Efficiency Cooperation - IPEEC), které je de facto doplňujícím nástrojem ke konvenci OSN o změně klimatu. Tato spolupráce se opírá o zkušenosti mezinárodních organizací, finanční instituce a vědecko-výzkumná centra. (Ministerstvo energetiky Ruské federace, 2010)

Mezi perspektivní mezinárodní projekty, zaměřené na energetickou efektivitu, patří rusko-německá energetická agentura RUDEA, vytvořená v dubnu 2009. Cíle agentury zahrnují implementaci politiky racionálního využití energetických zdrojů, zavedení inovačních technologií do procesu produkce, zpracování, distribuci a využití energie, zvýšení exportního potenciálu energetického sektoru Ruska aj.⁴⁰

Důležitým dlouhotrvajícím (2005-2010) programem, zaměřeným na ruskou energetickou intenzitu, byl projekt Mezinárodní finanční korporace (International Financial Corporation – IFC), v rámci kterého byly ruské banky pobízeny k financování návrhů určených ke zvýšení energetické efektivity. Příjemci 92 mil. dolarů investic se staly ruské soukromé společnosti. V důsledku implementace programu se objem emisí CO₂ vypouštěných ročně snížil o 1 950 100 tun. (Davydova, 2009)

Mezi nejnovější mezinárodní projekty zvýšení energetické efektivity v Rusku patří spolupráce nastolená mezi Ruskými železnicemi a EBRD. Cílem projektu, který se rozběhl v listopadu 2012 a potrvá do roku 2016, je výměna současných systémů osvětlení za energeticky efektivní LED osvětlení, zavedení dohledu nad spotřebou, výměna zastaralého zařízení za nové a výkonnější. Důsledkem bude i snížení emisí CO₂ o 0,5 mil. tun ročně. Podrobněji se o dalších projektech zvýšení energetické efektivity, do kterých se zapojuje EBRD lze dočíst na jejích stránkách. (EBRD, 2013)

8.3.3. Implementace politiky energetické efektivity v Rusku

Posoudit úspěšnost politiky energetické efektivity lze pouze s ohledem na reálně uskutečněné kroky. Implementace legislativních aktů a samotný organizační mechanismus politiky energetické efektivity poukazuje na skutečný postoj ruské vlády vůči nutnosti snižovat energetickou náročnost státu.

Energetická efektivita v Rusku se potýká s organizačními a koordinačními nedostatky dlouhodobě. Jakékoliv pokusy o zavedení opatření pro energetickou efektivitu z 90. let byly

⁴⁰ Podrobněji oficiální portál agentury na rudea-energy.com.

opuštěny na začátku roku 2002, kdy započala reorganizace ve vládě a administraci prezidenta v souvislosti s nástupem Putina do čela exekutivní moci.⁴¹

Koordinací politiky energetické efektivity v Rusku se momentálně nezabývá jedna konkrétní agentura, ale hned několik vládních struktur. Mezi státní orgány, které se energetické efektivitě věnují, patří prezidentská Komise modernizace a technologického rozvoje ruské ekonomiky, vládní Komise palivového a energetického sektoru a další komise, ministerstvo energetiky, ministerstvo ekonomického rozvoje a také regionální orgány. Úkolem zvýšení povědomí veřejnosti o energetické efektivitě byla pověřená Ruská energetická agentura. Agentura vznikla v roce 2009 a zaměřuje se rovněž na dohlížení nad implementací státní strategie energetické efektivity. Kromě toho provozuje v jednotlivých městech a regionech Ruska svou činnost celkem 75 center energetické efektivity. Některé z nich jsou financovány z regionálních rozpočtů, další jsou soukromé. Částečně tyto agentury vznikaly s podporou evropského financování v 90. letech; projekty EU byly z drtivé většiny zaměřené na zdokonalování distribuce tepla a rovněž zvyšování energetické efektivity v rezidenčním sektoru a veřejných budovách. (European Commission, 2009)

Pro ilustraci zde uvedu několik příkladů agentur a organizací, jež mají na starosti zvyšování energetické efektivity v Rusku. Nezisková organizace MAEN vznikla v roce 2005 jako dobrovolné sdružení podnikatelů, kteří se rozhodli pro (v té době ještě nepovinný) energetický audit a pravidelný monitoring spotřeby. Centrum pro energetickou efektivitu (CENEF) je agenturou, mezi jejíž cíle patří rozpracování celostátní a regionální politiky, programů a legislativy, zaměřených na zvýšení energetické efektivity a také pomoc během reformování systému zásobování residenčního sektoru teplem a elektřinou. Vypracování programu pro zvýšení energetické efektivity je úkolem celé řady dalších soukromých organizací: Centra pro energetickou politiku, AkademEnergioServisu, Institutu energetické politiky, RusDem, ESCO Negawatt, Rus Esco, 3E, Energo Servis a také regionálních organizací.

Vláda rovněž začala s programem zásobování vlastníků bytových jednotek a nekomerčních prostor měřiči použité vody, elektřiny, plynu a tepla. Byl nastartován proces sběru informací o ztrátách energetických zdrojů během jejich distribuce na základě dat z měřících přístrojů. (Ministerstvo energetiky RF, 2011) Faktem ale je, že v roce 2009 bylo

⁴¹ Nehledě na to, že Putin vykonával funkce prezidenta již od začátku roku 2000, tým předchozího prezidenta Jelcina nebyl hned vystřídán.

měřiči tepla vybaveno při neoptimističtějších přepočtech jen 40 % budov, přičemž podle zákona by do roku 2011 měly tyto přístroje kontrolovat spotřebu ve všech budovách v zemi. Jinými slovy, za dva roky mělo být nainstalováno více měřičů než za předchozích 20 let. Autoři legislativního aktu se jednoznačně přepočítali s časovými lhůtami jeho implementace. (Nikitin, 2009) Navíc se instalace měřičů stala dalším zdrojem příjmů pro zkorumpovanou byrokracii Ruska: například v Moskvě nakonec měřiče pro spotřebitele stály třikrát víc, než je jejich tržní cena. (OECD, 2011, str. 135)

Dalším praktickým krokem, který Rusko podniklo, bylo zajištění školení tzv. energoauditorů, jejichž úkolem je kontrola efektivního využití energií. (Ministerstvo energetiky RF, 2011) Jak je vidět z předchozích odstavců, účel energetického auditu v Rusku ale stále není naplňován.

Nejdůležitějším krokem směrem k energetické efektivitě, který vláda Ruska v posledních letech podnikla, je navýšení ceny energií. Přestože byl růst ceny státem přísně kontrolován a zdaleka není dostačující, i tak měl příznivý efekt na energetickou efektivitu. Nízká cena elektřiny a plynu je mezi klíčovými důvody nízké energetické efektivity ruského hospodářství, a proto má její růst podstatný vliv na situaci. Podle OECD však nebylo stoupání ceny energií důsledkem promyšlené vládní politiky s cílem snížit energetickou náročnost Ruska, ale úspěchem energetických kolosů, které si vybojovaly vyšší ceny pro větší ziskovost. (OECD, 2011, str. 143)

Ruští zákonodárci tedy připravili legislativní základ pro zvýšení energetické efektivity ve státě. Tato legislativa však zdaleka není kompletní ani dokonalá. Horší je však to, že její implementace výrazně zaostává za předepsanými lhůtami a v některých případech ani nemůže být naplněna bez dalších nařízení. Tyto nedostatky pravděpodobně zapříčinilo podcenění spolupráce mezi legislativním a výkonným odvětvím státní moci během přípravy zákonů. Kromě toho Charap a Safonov upozorňují na zaměření legislativy na cíle a opomíjení prostředků a metod, kterými je třeba cílů dosáhnout. Kritizovaný je také způsob, jak přimět podnikatele k šetrnějšímu zacházení s energií: místo ekonomických stimulací aplikuje ruská vláda razantní zásahy do běhu hospodářství. Vysoká míra monopolizace v energetickém sektoru rovněž brání zavedení opatření pro energetickou efektivitu. (Charap & Safonov, 2010) Přes existenci desítek státních a soukromých organizací, zaměřených na zvýšení energetické efektivity, zatím nevzniklo akceschopné řízení jednotlivých aktivit pro zlepšení energetické efektivity v Rusku. Federální energetická inspekce byla vytvořena jako kontrolní orgán; Evropská Komise ale upozorňuje na to, že státní kontrola by neměla být jedinou manažerskou

metodou Ruska. Zároveň ale nejsou pravomoci inspekce dostačující k tomu, aby měly na provinilce odstrašující účinek. Nebyly vytvořeny ani vhodné podněty či motivační opatření. V důsledku toho nemá ruská politika pro energetickou efektivitu ani cukr, ani bič. Nedostatky jsou i v koordinaci politiky mezi federací, regiony a obcemi; cíle a úkoly v energetické efektivitě nebyly sjednocené. (European Commission, 2009, stránky 38-39) IEA spolu s OECD sestavily seznam 25 doporučení pro zvýšení energetické efektivity v různých sektorech pro vlády států G8. Rusko obsadilo po zhodnocení výsledků provedené práce poslední příčku podle počtu oblastí, ve kterých bylo dosaženo kompletní implementace doporučení, a první pozici podle počtu doporučení, které nebyly implementovány vůbec. Rusko například implementovalo doporučení ohledně energetické efektivity elektrických spotřebičů jen z 23 % a neimplementovalo ani jedno doporučení, které by se týkalo energetické náročnosti transportu. (OECD/IEA, 2010)

Zhodnocení ruské politiky v otázce energetické efektivity je v každém případě poměrně těžký úkol. Především chybí data a informace o dosažených výsledcích. Faktem je také to, že reálné změny byly zavedeny jen před několika málo lety. Podle IEA nebudou opatření, která jsou již v Rusku zavedená, dostačující pro snížení energetické náročnosti o 40 %, jak to nařizuje současná ruská legislativa. (OECD, 2011, str. 146) Již samotná Energetická strategie 2030 předvídá nárůst spotřeby energie v Rusku o 48 % mezi lety 2005 a 2030. Příčiny nízké energetické efektivity v Rusku, uvedené v kapitole s názvem Energetická efektivita v Rusku, nebyly překonány: financování politiky je nedostatečné, informovanost společnosti o problému zůstává minimální, implementace jakýchkoliv opatření naráží na všudypřítomnou byrokracii a korupci, ceny energií rostou příliš pomalým tempem a subvence nemotivují spotřebitele k úsporám atd.

8.4. Energetická efektivita Ruska v praxi

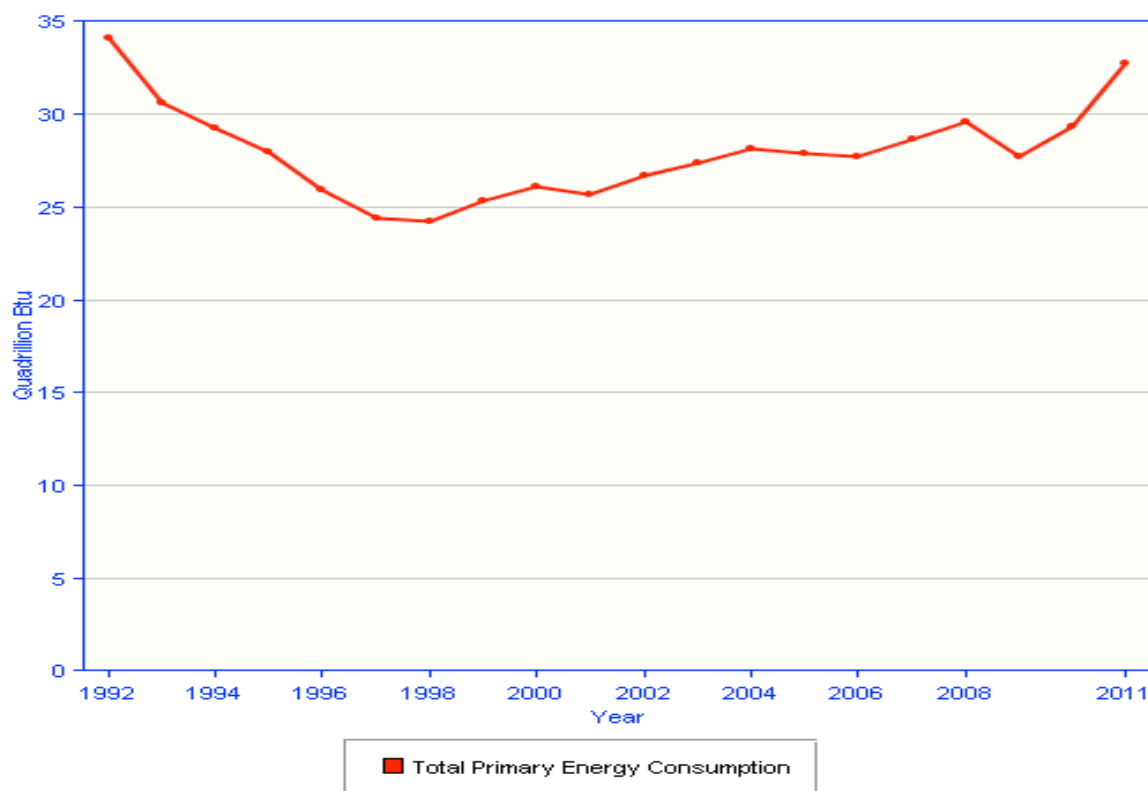
8.4.1. Spotřeba, vývoj HDP a energetické náročnosti Ruska v letech 2000-2010

Nejprve je nutno podotknout, že spotřeba ruského státu je poměrně velká – je třetí největší po USA a Číně. Přitom do desítky největších ekonomik Rusko vstoupilo jen v roce 2011 a obsadilo zde 9. příčku; USA a Čína seznamu vévodí, a to již dlouhodobě. Například v roce 2009 měla ruská spotřeba primární energie podíl 5,7 % na světové spotřebě. Rusko v tomto roce potřebovalo více energie než Jižní a Centrální Ameriky dohromady (5 %) a než celý africký kontinent (3,2 %). (Zhang, 2011, str. 2265)

Vývoj ruské spotřeby v čase ilustruje obrázek č. 3. Po razantním poklesu v průběhu 90. let začala spotřeba energie ve státě mírně stoupat, a to potom, co se hospodářství začalo vzpamatovávat z finanční krize roku 1998. Světová ekonomická krize se logicky také podepsala na spotřebě energie v Rusku v letech 2008-2009. Nicméně již rok 2010 byl charakterizován rychlým nárůstem v poptávce po energiích ve státě.

Výzkum odborníků ze společnosti ABB, která se zabývá energetickou efektivitou v praxi, s výpočty EIA souhlasí a trochu je upřesňuje: spotřeba v Rusku rostla relativně slabým tempem v průměru 0,6 % ročně v období 2000-2008 a pak se propadla o 10 % v roce 2009 v důsledku světové finanční krize. (ABB, 2011)

Obrázek č. 3. Spotřeba primární energie v Rusku

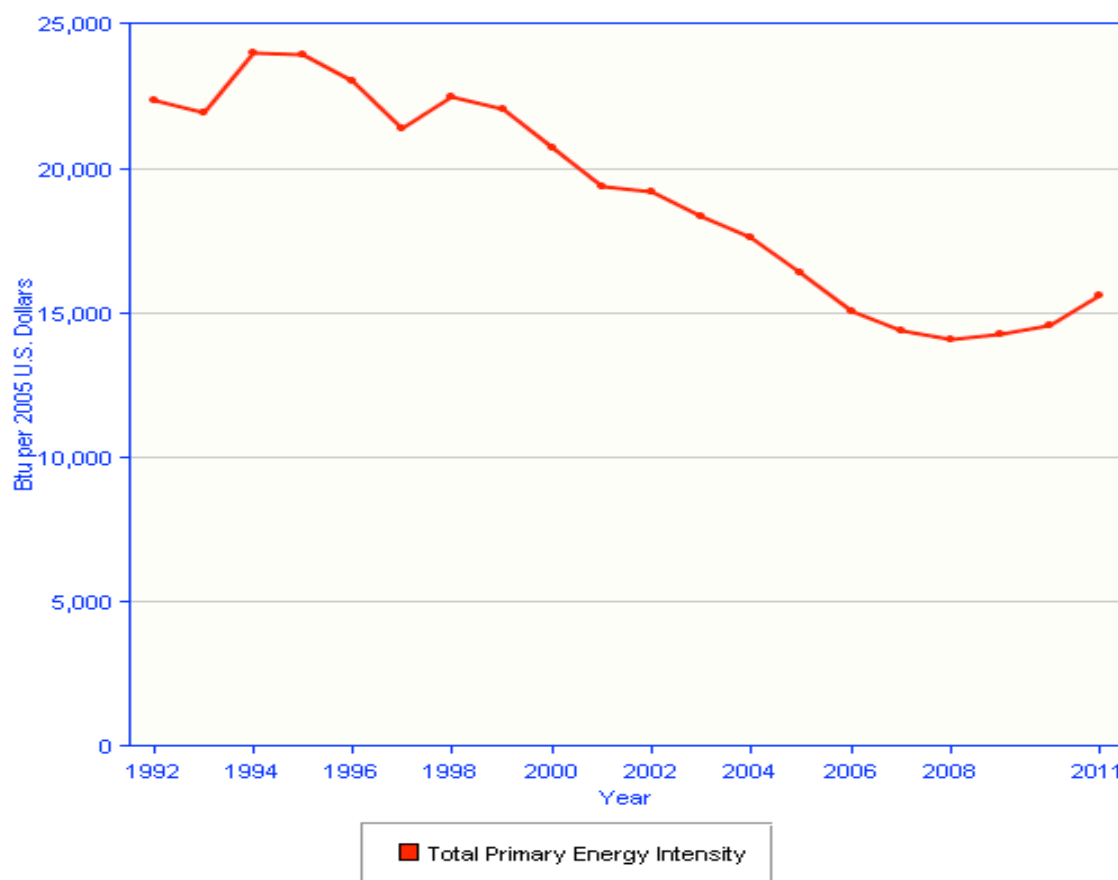

Zdroj: U.S. EIA, 2012

Obnovení ruského hospodářství po finanční krizi v roce 1998, kdy levný export společně s drahým importem začal stimulovat ruskou ekonomiku, napomohlo výrazně snížit energetickou náročnost. Rusko téměř dosáhlo odpoutání růstu HDP od energetické spotřeby. V letech 2000 až 2010 bylo tempo růstu ruského HDP výrazně rychlejší, než tempo růstu

ruské spotřeby energie. V důsledku toho energetická náročnost státu klesala. Konkrétní čísla a údaje z jednotlivých ruských a zahraničních analýz se liší, jelikož jsou v nich vybírána odlišná časová období. Podle analýzy IEA World Energy Outlook 2011 se v letech 2000 až 2009 zvýšilo HDP Ruska o 50 %, a zároveň spotřeba ruského hospodářství vzrostla pouze o 5 %, což svědčí o významném poklesu energetické náročnosti Ruska během zkoumané dekády. (IEA, 2011) Čínský odborník na korelační vztah mezi ekonomickým růstem a spotřebou energie Zhang spočítal, že v období 2001 až 2008 ruská spotřeba stoupala 1,4% tempem ročně, hospodářský růst přitom činil přes 26 % (za celé období). (Zhang, 2011, str. 2268) Společnost ABB zkoumala delší časový úsek a přišla se závěrem, že ruská energetická intenzita klesala o 3,9 % ročně v letech 1995-2009. (ABB, 2011) Skoro stejné závěry učinili ruští odborníci Bašmakov a Myšak: ve zkoumané dekádě 2000-2010 se energetická náročnost ruského HDP celkem snížila o 32 % a klesala průměrným tempem 3,8 % ročně. (Bašmakov & Myšak, 2012, stránky 53-59) Ruské výzkumné centrum CENEF také prozkoumalo delší období vývoje ruského hospodářství – léta 1998 až 2010. V tomto období podle CENEF HDP Ruska vzrostlo o 86 %, spotřeba primární energie ale pouze o 8 %. Obrovský rozdíl mezi tempem růstu spotřeby a tempem růstu ruského HDP zařadil Rusko mezi lídry snížení energetické náročnosti HDP ve světě. Uvedené údaje jednoznačně poukazují na trend prudkého poklesu energetické náročnosti ruské ekonomiky v období 2000-2010.

Obrázek č. 4. Energetická náročnost Ruska

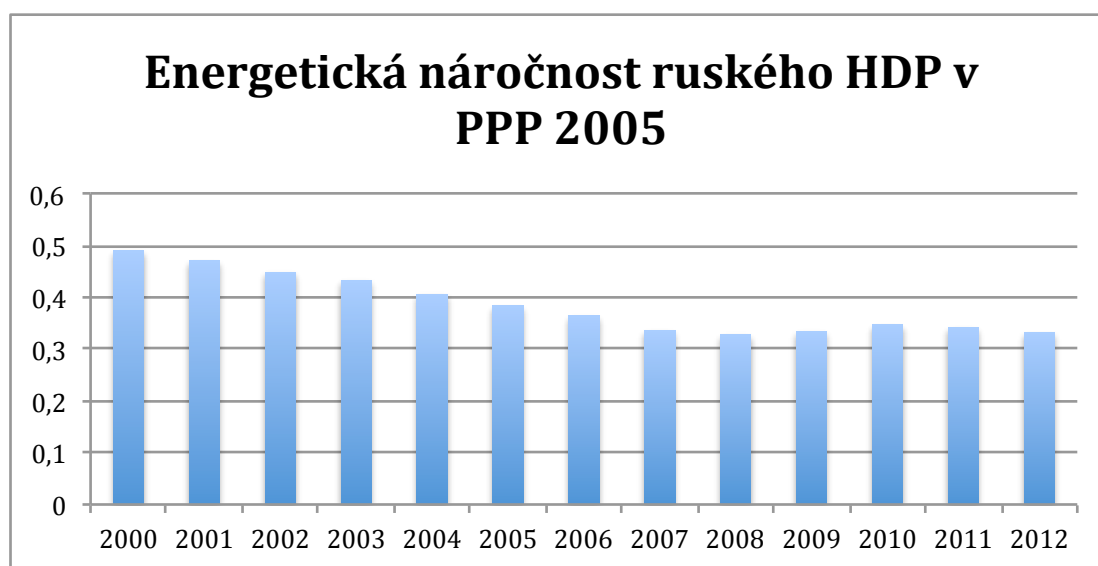
Zdroj: U.S. EIA, 2012

Přínosná je rovněž komparace úspěchu Ruska ve snížení své energetické náročnosti s pokrokem v jiných zemích. Rusko bylo v období 1990-2007 jednoznačným lídrem mezi státy G8 v tempu snižování energetické náročnosti. V průměru se podle IEA ruská energetická náročnost v tomto období snižovala o 2,5 % ročně. Navíc v letech 2000 až 2007 energetická náročnost Ruska klesala dokonce ještě rychlejším tempem – o 5,3 % ročně. (OECD/IEA, 2010, str. 4) Vezmeme-li v úvahu to, že tato studie nezahrnuje při výpočtu průměru léta ekonomické krize, kdy se energetická náročnost Ruska vyvíjela spíše negativně, přijdeme na to, že ruské a mezinárodní analýzy docházejí ke stejným hodnotám ve výzkumu ruské energetické náročnosti.

Jak je na obrázku č. 4 patrné, na vývoji ruského hospodářství a jeho energetické náročnosti se významně podepsala ekonomická krize v roce 2009. Energetická náročnost ruského HDP se zvýšila o 2,3 % v roce 2009 a snížila se o pouhých 0,2 % v roce 2010. (Bašmakov I. , 2011, str. 3) V roce 2011 energetická náročnost Ruska opět poklesla o 2,2 %;

podle výzkumu CENEF přispěl k tomuto pozitivnímu vývoji státní program zvýšení energetické efektivity. (CENEF, 2012) Výpočty Enerdata potvrzují výkyvy v pozitivní dynamice zvýšení energetické efektivity Ruska během finanční krize: propadla se jak spotřeba, tak i HDP státu. V roce 2010 činil koeficient energetické efektivity (celková spotřeba/HDP v paritě kupní síly - PPP) 0,349, v roce 2011 pak 0,343, což vypovídá o návratu k pozitivnímu trendu snižování energetické náročnosti ruského hospodářství. (Enerdata, 2013)

Graf č. 6. Energetická náročnost ruského HDP v PPP 2005

Zdroj: Enerdata, 2013

Doplňující údaje o energetické náročnosti ruského průmyslu a jejím vývoji je možné nalézt v analýze ABB, kde se uvádí, že energetická intenzita ruského průmyslu se v období 2000-2008 snižovala pozoruhodným 5,3% tempem ročně. Nicméně úspěch v dosažení efektivity v energeticky náročných odvětvích byl dost omezeného charakteru: spotřeba energie pro výrobu tuny oceli klesala o 2,5 % ročně, spotřeba energie na vyrobenou jednotku produkce v chemickém průmyslu klesala 1% tempem. V jednotlivých odvětvích průmyslu se energetická efektivita dokonce propadala o 3 až 26 % ročně. (ABB, 2011)

Snížení energetické náročnosti v letech 2000-2010 se pozitivně odrazilo na spotřebě Ruska, a tím pádem mělo vliv i na objem suroviny dostupné k exportu. Zde je na místě odpovědět na výzkumnou otázku, *jaký vliv má energetická efektivita na interní spotřebu surovin Ruska a na možnosti jejich vývozu*. Interní spotřeba státu je závislá na více faktorech,

nejen na energetické efektivitě hospodářství. Vztah mezi interní spotřebou a energetickou efektivitou byl vypočítán CENEFem, a to tak, že kdyby v dekadě 1998-2008 energetická efektivita Ruska zůstávala konstantní, interní spotřeba státu by byla v roce 2008 o 73 % vyšší než faktická úroveň spotřeby. Export Ruska by při takovémto scénáři klesl o celých 90 %. (Bašmakov & Myšák, 2012)

8.4.2. Podíl státu a státní politiky na změnách v energetické efektivitě

Do roku 2011 v Rusku neexistoval systém výpočtu zvýšení energetické efektivity a úspory energie. Neprováděla se rovněž analýza jednotlivých faktorů, které energetickou efektivitu ovlivňují. Ruská vláda nesledovala příčiny dynamiky energetické efektivity hospodářství. Podrobný výzkum byl poprvé proveden v roce 2011 CENEFem. Zpětně byly maximálně detailně prozkoumány veškeré faktory ovlivňující energetickou efektivitu státu. Komplexní a všezahrnující výzkum spotřeby energie, energetické efektivity a energetické náročnosti ruského hospodářství byl tedy započat před pouhými dvěma lety. Tento fakt vypovídá o zájmu, nebo spíše nezájmu ruského vedení o jakékoliv zhodnocení efektivity využití energetického bohatství státu.

Navíc, bez provedení regulérních výzkumů příslušnými odborníky vládní činitelé nemohli zjistit příčiny nízké energetické efektivity, a tudíž také formulovat svou politiku v souladu s opatřeními, nutnými pro překonání těchto příčin. Legislativa zaměřená na energetickou efektivitu se objevila až v letech 2008-2009; přitom se nemohla opřít o pevný výzkumný základ nebo o pravidelné statistické údaje. Vláda se pravděpodobně inspirovala zahraniční zkušeností s řešením otázek energetické efektivity a byla podnícena několika výzkumy ruské energetické efektivity, vytvořenými zahraničními odborníky. Analýzy sestavené zahraničními odborníky však postrádají komplexitu, zkoumají jen několik sektorů hospodářství, nemají přístup k autentickým údajům a hlavně nemohou být porovnávány s výzkumy opírajícími se o systematicky sbírané údaje – statistiku. Takováto statistika však v Rusku teprve vzniká. Proto není ani tolik překvapivé, že legislativní akty podepsané v posledních letech nejsou dokonalé, těžko se implementují a musí být stále doplňovány. Ruská legislativa se v otázce energetické náročnosti, která de facto začala být formulovaná v posledních letech, těžko může srovnávat s legislativou západních států, které se energetické efektivitě věnují dlouhodobě. Centrálně plánované hospodářství a zdánlivě neomezené zdroje energetických surovin nemotivovaly sovětské Rusko k efektivitě ve využití energií. Z toho důvodu nyní musí ruští zákonodárci vytvářet legislativu o energetické efektivitě od základů;

mohou se však opřít o zahraniční zkušenosti a inspirovat se příklady úspěšné politiky energetické efektivity v zahraničí.

Jak poměrně ironicky podotýká Bašmakov, po přijetí legislativy zaměřené na energetickou efektivitu v letech 2008-2009 energetická náročnost Ruska po dlouhé periodě klesání stoupla o 2,1 % v následujících letech (2008-2010). (Bašmakov I. , 2011, str. 3) Tento jev lze spíše vysvětlit globální ekonomickou krizí a jejím dopadem na ruské hospodářství, přesto poukazuje také na nedokonalost ruské politiky v otázce energetické efektivity, která selhala v období ekonomické nestability.

Nízký zájem o energetickou náročnost hospodářství je jádrem kritiky ruské vlády ze strany mezinárodního společenství. IEA upozorňuje na to, že důvody poklesu energetické náročnosti v Rusku nejsou objektivně dohledatelné, jelikož chybí údaje, verifikovatelná data pro jejich analýzu. Mezinárodní energetická agentura již dlouhodobě vytýká Rusku neexistenci komplexní databáze ukazatelů energetické efektivity. Systematický sběr dat o spotřebě energie a o efektivitě jejího využití je podle IEA prvořadým úkolem pro ruský statistický úřad. Neexistence statistických údajů ztěžuje autorům energetické politiky Ruska určení správných priorit a také sledování pokroku, jenž by jednotlivá opatření vyprovokoval. (OECD/IEA, 2010, stránky 4,17)

Další kritiku přístupu ruského politického vedení k otázce energetické efektivity lze najít v již zmíněné analýze světové energetiky World Energy Outlook z roku 2011. Tento zdroj uvádí, že v Rusku není přístup k zavádění politiky zvýšení energetické efektivity systematický. Opatření zvyšující energetickou efektivitu, která byla zavedena v bytovém komplexu a průmyslu, byla spíše důsledkem stoupající ceny plynu a elektřiny a nutností výměny vysloužilé techniky, než součástí státní energetické strategie. (IEA, 2011)

Ve studii OECD Economic Survey z roku 2011 se lze dočíst, že v případě, kdy se plýtvá v tak extrémním měřítku a kdy finanční zisky z omezení plýtvání jsou potenciálně obrovské, by klasická ekonomika předpokládala, že nutné změny přijdou samočinně a spontánně. A faktem je, že pozitivní změny byly aplikovány jako výsledek dobrovolných investic soukromých podniků do své energetické efektivity. Za situace, kdy jsou státem nastavené tržní podmínky nevhodné, však i tyto pozitivní změny mohou být příliš pomalé a bezvýznamné. (OECD, 2011) Zde tedy vstupuje na scénu politický faktor, kdy je vláda nedostatečně aktivní proto, aby prosadila energeticky efektivní opatření nebo alespoň nebránila tržním mechanismům snižovat energetickou náročnost státu. Subvencované ceny,

státem upravované tarify tepla a nedostatečná kontrola spotřeby výrazně zasahují do trhu a nemotivují spotřebitele k šetření.

Podle IEA se v letech 2002 až 2008 energetické efektivitě nedostávalo dost pozornosti ze strany vlády, přestože podle Energetické strategie 2003 byla jednou z klíčových priorit. Důkazem toho, že se apelované cíle ruské vlády nesetkávaly s aktivními kroky, je to, že za čtyři roky (2005-2009) Rusko splnilo své cíle ve snížení energetické náročnosti hospodářství, na kterých se společně domluvily státy Velké osmičky v roce 2005, jen z 10 %. (OECD/IEA, 2010)

Určitou vypovídací hodnotu o tom, jakou pozici zaujímá energetická efektivita v žebříčku vládních priorit, má informace o financování projektů energetické efektivity v Rusku. Akční plán „Úspory energie a zvýšení energetické efektivity na období do roku 2020“ počítá s rozpočtem o objemu 10 trilionů RUB, přičemž z federálního rozpočtu bude vyčleněno méně než 1 % zmíněné částky – 70 mln. RUB. Pro komparaci, na porovnatelný státní program geologického průzkumu kontinentálního šelfu s hodnotou 7 trilionu RUB bude z federálního rozpočtu věnováno více než 18 % – 1,3 trilionů RUB. (Gosudarstvennaja informacionnaja sistema, 2012) Výběr prioritních oblastí financovaných ruskou vládou, kdy na průzkum nových ložisek jsou věnovány podstatně vyšší částky z federálního rozpočtu, jasně znázorňuje to, že Rusko preferuje extenzivní charakter vývoje energetického sektoru, předpokládající zvýšení výzkumu a těžby surovin, než intenzivní, kdy efektivita využití zdrojů zaručuje zvýšení celkového objemu surovin, dostupných ke spotřebě a exportu.

V letech 2000 až 2008 bylo ze státního rozpočtu na podobné projekty uvolněno maximálně 50 mln. RUB/rok (v přepočtu kolem 1,6 mln. USD). K razantnímu skoku došlo v roce 2011, kdy jen na samotnou informační kampaň byl vynaložen více než desetinásobek toho, co se dříve utrácelo na veškeré projekty energetické efektivity ročně – 680 mln. RUB. Celkem bylo v roce 2011 na energetickou efektivitu věnováno ze státního rozpočtu 7 mld. RUB (228 mln. USD). (Bašmakov I. , 2011, str. 4)

Jistou představu o pozici energetické efektivity mezi prioritami ruského politického vedení poskytuje údaj o stabilitě energetických ztrát v období 2000-2010. Konečná spotřeba energie je rozdílem mezi primární spotřebou energie a ztrátami energie během její výroby, transportu, předání a distribuce. Podíl konečné spotřeby energie v roce 2010 činil 71,2 % z primární spotřeby, což znamená, že ztráty, ke kterým došlo, tvoří skoro 29 %. Během

dekády 2000-2010 byl podíl ztrát na primární spotřebě relativně stabilní a měnil se v úzkém rozmezí 30,3 % - 27,3 %. (Bašmakov & Myšak, 2012, str. 49) Takže přestože ztráty energie ve státě činily skoro třetinu spotřeby, vláda se otázce nevěnovala, nebo alespoň nevěnovala v dostatečné míře. Za celou dekádu se situace se ztrátami cenných energetických zdrojů fakticky nezměnila.

8.4.3. Příčiny snížení energetické náročnosti Ruska

Nehledě na to, že legislativa zaměřená na energetickou efektivitu nebyla dokonalá, ruské politické vedení zaujalo poměrně pasivní pozici v otázce její implementace, financování politiky rovněž nebylo dostačující; energetická náročnost HDP v letech 2000-2010 většinou klesala. Jak ukázala předchozí podkapitola, podíl státu na pozitivních změnách v dynamice vývoje energetické efektivity byl minimální. Příčiny poklesu ruské energetické náročnosti se staly předmětem analýz řady mezinárodních výzkumných center a ruských odborníků.

Stoupání ceny uhlovodíků je vnímáno jako klíčový důvod nominálního snížení energetické intenzity v Rusku jak ruskými autory, tak i mezinárodními agenturami. Posuzování důvodů poklesu energetické náročnosti ruské ekonomiky je ztíženo již zmíněným nedostatkem zdrojů, dat a informací. IEA, která se opírá o dostupné informace, přichází k závěru, že vzhledem k růstu ceny uhlovodíků na mezinárodních trzích v letech 2000-2007 a následujícímu růstu ruského HDP je dost možné, že snížení ruské energetické náročnosti je spíše výsledkem nominálního růstu HDP, než pokroku v důsledku zavedení konstruktivních opatření, zvyšujících energetickou efektivitu. (OECD/IEA, 2010, stránky 4,17) K podobným závěrům dochází také odborníci z ABB. Podle jejich reportu vedl stabilní růst ruského HDP v letech 1995-2009, zapříčiněný stoupajícími cenami energetických surovin, k signifikantnímu poklesu energetické intenzity. (ABB, 2011) Se svými zahraničními kolegy souhlasí i ruští odborníci. Autoři Energetické strategie 2030 přiznávají podíl růstu světových cen energetických surovin na nominálním snížení energetické intenzity hospodářství. (Ministerstvo energetiky RF, 2009, str. 15) Pozitivní výsledky ve vývoji energetické náročnosti tedy svědčí spíše o statistických nominálních změnách, než o skutečném pokroku. Pozitivní vývoj v ruské energetické efektivitě však nezůstal pouze na papíře.

Další významný faktor představují strukturální změny. Úspěchy státní politiky v otázce snížení energetické intenzity jsou připisovány optimalizaci vytiženosti stávajících průmyslových kapacit a aktivnímu vývoji terciárního sektoru. (Ministerstvo energetiky RF, 2009, str. 15) Podíl průmyslu se snížil ze 41 % v letech 1991-1999 na 37 % v letech 2000-

2008, podíl terciárního sektoru naopak vzrostl z 51 % v letech 1991-1999 na 58 % v letech 2000-2008. (Zhang, 2011, str. 2269) Takový významný posun se pochopitelně odrazil na celkové spotřebě státu, jelikož průmysl má největší podíl na spotřebě a těžký průmysl má pochopitelně nesrovnatelně větší spotřebu než průmysl lehký.

Strukturální změny přinášely v letech 2000-2009 úsporu 154 mil.t r.e. ročně a měly 2/3 podíl na snížení energetické intenzity ruského HDP. (OECD, 2011, stránky 136-137) V procentním vyjádření činí podíl strukturálních posunů na změně energetické náročnosti ruského hospodářství v letech 2000 až 2010 57 %. (Bašmakov & Myšak, 2012, stránky 54-57)

Pro komparaci a pochopení podílu strukturálních změn na dynamice vývoje energetické efektivity země je vhodné uvést, že pomocí cílených opatření, zaměřených na energetickou efektivitu, byla celková ruská spotřeba snížena pouze o 79 mil. t r.e. ročně. Jinými slovy, jen jedna třetina ušetřené energie byla výsledkem cílených změn uvnitř jednotlivých sektorů hospodářství. K těmto opatřením patří především změny využívaného zařízení – modernizace techniky stála za úsporou 64,5 mil.t r.e. Z toho, co OECD uznává jako opatření pro snížení energetické náročnosti, připadlo 82 % na výměnu starých strojů za modernější a výkonnější – jak na výrobních linkách, tak i v domácnostech. Zbylých 18 % vzniklo výsledkem úspor vyvolaných změnami počasí a cen energií, změnami velikosti ohříváných prostor v rezidenčním sektoru a změnami ve vytíženosti tepláren (které se stávají efektivnějšími, když se zvyšuje vytíženost). Zdokonalování technologií stálo za 10% snížení v energetické intenzitě ruského HDP v letech 2000-2009, což je průměrný ukazatel pro státy OECD. Znamená to ale, že Rusko během tohoto období sice drželo krok s rozvinutými státy, ale nedohánělo je. Takže i podle OECD byly klíčovým důvodem poklesu ruské energetické intenzity strukturální změny – změny ve strukturálním složení ruského HDP a mixu industriálních výrobků, které stát vyráběl. Technická modernizace byla vynucena zastaráním strojů a potřebou je vystřídat za novější zařízení. Nese na tom podíl i stoupaní ceny energií, které nutilo výrobce hledat cesty, jak snížit své náklady, a také mělo příznivý efekt na růst ruského HDP. Analýza však vyloženě zdůrazňuje ten fakt, že ani zvýšení ceny energií na světových trzích (které se zpožděním následovalo i postupné zvýšení interních cen v Rusku), ani modernizace technologií, ani strukturální změny nebyly důsledkem vládní politiky pro zvýšení energetické efektivity. (OECD, 2011, stránky 136-137)

Z hlediska přístupu k interním informacím je pro tuto práci velice důležitá analýza ruských odborníků z CENEFu. Výzkum Bašmakova a Myšaka z agentury CENEF je první komplexní technicko-ekonomickou studií ruské energetické náročnosti. Autoři měli přístup

k údajům, které nejsou veřejně přístupné, jelikož měli pravomoci vyžadovat informace přímo ze samotných ministerstev a administrativ. Proto na rozdíl od zahraničních badatelů měli Bašmakov a Myšak možnost posoudit nejen vnější faktory změny energetické efektivity, jakým je například růst ceny ropy, ale i interní faktory. Zároveň je nutno se kriticky zamyslet, jestli lze bezvýhradně důvěřovat údajům poskytnutým agenturou na státní zakázku, přestože podle údajů APERC je tato organizace soukromá a tudíž i nezávislá. (APERC, 2011) CENEF momentálně nemá konkurenci ve vypracovávání podobných analýz, ani kritiky, kteří by mohli jejich závěry konstruktivně zpochybnit, jelikož přístup k datům je omezen.

Podle CENEF měly rozhodující vliv na pozitivní dynamiku vývoje energetické náročnosti Ruska strukturální změny (viz výše). Zároveň autoři Bašmakov a Myšak podrobně zkoumají druhořadé příčiny snížení energetické náročnosti ekonomiky. Podíl zdokonalování technologií a zařízení na snížení energetické náročnosti státu byl 23 %. Zvýšení vytíženosti průmyslového zařízení stálo za snížením energetické náročnosti o 15 %. Ceny ovlivnily energetickou náročnost o 5 %. Podíl ostatních faktorů byl ve zkoumaném období zanedbatelný. (Bašmakov & Myšak, 2012, stránky 54-57)

Role strukturálních posunů v ekonomice zůstane ve snižování energetické náročnosti ruského hospodářství klíčovou i nadále. Podle odborníků Janovského, Baronu a Bušujeva, kteří připravovali podklady pro Energetickou strategii 2030, budou mít právě strukturální změny v ekonomice podíl 54 až 62 % na snížení energetické náročnosti ruského HDP v následujících letech. (Janovskij & Baron & Bušujev, 2010, str. 70)

Pro shrnutí příčin evoluce energetické náročnosti ruského hospodářství je třeba mít na zřeteli relativní objektivitu a nezájatost mezinárodních agentur a organizací, zároveň ale také jistá omezení v přístupu k informacím a datům. Výše zmínění ruští autoři naopak nedostatek interních informací kompenzují, jelikož měli přístup k detailním statistickým údajům sbíraným plošně po celém ruském území od roku 2011 a také k dalším nezveřejněným informacím. Před rokem 2011 statistické úřady sbíraly pouze určité skupiny údajů, data však nebyla sbírána plošně, nebyla strukturovaná ani podrobně analyzovaná a navíc nebyla zveřejněná pro případnou nezávislou analýzu. Proto má jejich zhodnocení CENEFem z odborného hlediska velký význam. Přesto se ale nelze jednoznačně spolehnout na objektivitu výsledků jimi přednesených vzhledem k jejich přímému napojení na státní struktury. Cenový faktor, nebo jinými slovy stoupání ceny uhlavodíků v periodě 2000-2010 (s výjimkou období finanční krize), které zvyšovalo ruské HDP a tím pádem nominálně zvyšovalo i energetickou efektivitu v Rusku, sehrálo významnou roli, přestože Bašmakov a

Myšak uvádí jeho podíl na snížení energetické náročnosti v Rusku pouze jako 5%. Nechuť ruských odborníků přiznat cenovému faktoru větší význam by se dal vysvětlit pasivní rolí ruské politiky a ekonomiky v takovémto scénáři, kdy se o energetickou náročnost zasloužily změny cenové hladiny ropy na světových trzích, ne samotné Rusko. Neméně podstatnou roli sehrál také strukturální faktor, na čemž se už shodují jak ruští odborníci Janovskij, Baron, Myšak, Bašmakov a autoři Energetické strategie 2030 tak i odborníci z mezinárodních agentur IEA, OECD a ABB. Změny struktury hospodářství, přechod od těžkého k lehkému průmyslu, zvýšení podílu terciárního sektoru a modernizace zapříčinily snížení spotřeby energie v Rusku a následně pozitivně ovlivnily i energetickou náročnost státu.

8.5. Strategie exportu uhlovodíků

Podíváme-li se na ruskou zahraniční politiku obecně s náhledem na celé období ruské samostatnosti, můžeme pozorovat, že ruské energetické zájmy kopírují ruské zahraničněpolitické cíle. Ještě v 90. letech byl mocenským centrem mezinárodního systému Západ a Rusko směřovalo svůj export západním směrem; Evropa byla klíčovým odbytištěm ruských energetických surovin, Severní Amerika se pak měla stát druhým významným trhem pro ruský plyn a ropu. 21. století se stalo svědkem mocenského vzestupu Asie. Čína a Indie se zařazují mezi největší spotřebitele energie ve světě. Na tyto změny reagují jak političtí činitelé navázáním těsnějších vztahů s východními sousedy Ruska, tak i producenti energie nabídkami spolupráce na nalezištích nebo návrhy dlouhodobých smluvních závazků. Je na místě uvést pár příkladů. V roce 2012 je nově postaven ropovod ESPO, který má ambice exportovat až 80 mt/r do Číny a dalších asijských spotřebitelských států. Přes nedořešenou otázku statusu Kurilských ostrovů pracují Rusko a Japonsko společně na několika nalezištích. Gazprom a Petrovietnam vytvořili společný podnik pro výzkum, těžbu a případný obchod s uhlovodíky z vietnamského šelfu. Spolupráce v oblasti energetiky mezi Ruskem a Indií zahrnuje projekt na Sachalinu a výstavbu jaderné elektrárny v indickém Kudankulamu.

Strategie exportu ropy, ropných produktů a plynu jsou součástí již dříve zmiňovaných ruských energetických strategií: Energetické strategie 2020 a Energetické strategie 2030. Účelem následující podkapitoly je porovnat státní energetické strategie v otázce exportní politiky. Exportní politika Ruské federace bude posuzována podle toho, jestli se zaměřuje k udržení statu quo nebo k expanzi. Udržení statu quo předpokládá zachování stávajícího objemu, skladby a směru exportu (jinými slovy zajištění své pozice na tradičních trzích).

Expanzivní exportní politika je charakterizována navýšením množství vyváženého, změnou nebo rozšířením sortimentu nebo pokusy o pronikání na nové trhy energetických produktů.

Exportní strategie Ruska v otázce vývozu energetických surovin je rozebrána ve zvláštní kapitole Energetické strategie 2020 s názvem Vnější energetická politika. Tato vnější energetická politika má tři skupiny cílů:

1. Zajištění ruských pozic na světovém energetickém trhu, maximálně efektivní využití exportních možností ruského energetického sektoru, růst konkurenceschopnosti produkce a služeb sektoru na světovém trhu;
2. Stanovení nediskriminačního režimu na světovém energetickém trhu, zajištění přístupu pro ruské energetické podniky na zahraniční energetické a finanční trhy a trhy energetických technologií;
3. Přilákání zahraničního kapitálu v rozumných mezích a při vzájemně výhodných podmínkách.

Kapitola Vnější energetická politika Energetické strategie 2030 z velké části opakuje cíle a priority svého předchůdce. Nicméně ve strategii z roku 2009, jak prokazují další části kapitoly, je kladen větší důraz na maximálně efektivní využití ruského potenciálu pro všestrannou integraci na světový energetický trh a zajištění maximálního profitu pro národní hospodářství.

Podle Michaela Fredholma používá Energetická strategie 2020 poměrně agresivní tón v otázkách zahraničního obchodu se sousedy. Tento odborník především upozorňuje na odhodlání vlády stavět diverzifikační projekty, které by omezily vliv tranzitních zemí. Energetika je vyloženě uvedena jako nástroj zahraniční politiky; pozoruhodné je to, že Energetická strategie 2020 používá jazyk vojenských strategií. Energetická strategie zaujímá poměrně ostražitý postoj vůči zahraničnímu kapitálu v sektoru energetiky, zejména co se týče vlastnictví mořských ropných terminálů. Celkově se Rusko podle Fredholma staví velice obezřetně k potřebě plné kontroly exportu energetických surovin ze svého území: výstavba infrastruktury, která eliminuje vliv tranzitních zemí, se stává prioritou číslo 1. Z tohoto důvodu je v případě, kdy se bez tranzitu přes sousední státy nelze obejít (zejména v případě plynovodů), z ruského úhlu pohledu nutno infrastrukturu maximálně efektivně kontrolovat. Reintegrace infrastruktury vystavěné většinou za sovětských časů pod ruskou kontrolou je

dalším důležitým cílem energetické strategie Ruska. (Fredholm, 2005, stránky 6-7) O tom, že ruská vláda přikládá v Energetické strategii 2020 exportu fosilních paliv strategický význam, jsou přesvědčeni i další odborníci Lauren Goodrich a Marc Lanthemann, kteří uvádí, že se energetická bezpečnost pro Rusko stala klíčovou součástí národní bezpečnosti. (Goodrich & Lanthemann, 2013)

Autoři Energetické strategie 2020 nastínili řadu úkolů pro naplnění uvedených cílů vnější energetické politiky Ruska, které jsou z drtivé většiny zopakovány také v Energetické strategii do roku 2030.

Ruská vláda by měla aktivně *podporovat angažování ruských podniků na zahraničních energetických a finančních trzích*, a následně maximálně profitovat z těchto aktivit. Upevnění pozic Ruska na světovém ropném a plynovém trhu pro maximální využití exportních kapacit ruské energetiky v následujících letech je pro stát strategicky důležitým krokem. V nejbližší budoucnosti zůstane export energetických surovin klíčovým faktorem vývoje národní ekonomiky. Význam exportu energií zůstane nezanedbatelným i pro ekonomickou a politickou pozici Ruska v mezinárodním systému. Proto by se ruské energetické podniky, jako ekonomičtí velvyslanci státu, neměly omezovat ruským teritoriem při průzkumu a těžbě uhlovodíků. Upevnění pozic ruských společností na zahraničních trzích by mělo jít ruku v ruce se snahou o spoluvlastnictví distribučních sítí a objektů energetické infrastruktury v těchto státech.

Energetická strategie 2030 navíc předpokládá import plynu a ropy ze středoasijských států-producentů. Tato strategie také vysloveně jmenuje třetí země, v nichž se budou ruské těžební společnosti aktivně podílet na produkci: Alžírsko, Irán, státy Střední Asie aj. (Ministerstvo energetiky RF, 2009, str. 53)

Energetická strategie 2020 klade důraz na to, že by Rusko mělo těžit ze své geografické polohy a *profitovat z transportu energetických surovin jako tranzitér*. Rusko projevuje zájem o rozsáhlou a dlouhodobou integraci surovin středoasijských států SNS do své energetické bilance, zejména se jedná o zemní plyn. Samotný dokument vysvětluje tento zájem pokusem ušetřit ložiska energetických surovin (zejména plynová, nacházející se na severu státu) pro budoucí generace. Import středoasijských surovin také vyřeší nutnost naléhavých a rozsáhlých investic do rozpracování nových ložisek. S postupem času totiž technologie klesají na ceně a v budoucnosti by těžba na těžko dostupných ložiscích mohla být

mnohem levnější. (Ministerstvo energetiky RF, 2003, str. 41) O čem se ale Energetická strategie přímo nezmiňuje, je to, že středoasijské suroviny se stávají přímým konkurentem ruského exportu, a proto je vyřazení Turkmenistánu, Kazachstánu a Uzbekistánu z mezinárodního obchodu s ropou a plynem strategickým zájmem Ruska.

Plán přeměnit Rusko na kontinentální koordinační středisko těžby, transportu a distribuce plynu našel odezvu také v Energetické strategii 2030. Stát bude konsolidovat kolem své plynovodní infrastruktury klíčové regionální producenty plynu (státy Střední Asie, Irán) a formovat evropský integrovaný plynovodní systém pro zajištění exportních a tranzitních toků mezi Evropou a Asií. Ruská infrastruktura se tím pádem stane mostem mezi evropskými spotřebiteli a asijskými producenty a Rusko klíčovým řídicím střediskem. (Ministerstvo energetiky RF, 2009, str. 55)

Energetická strategie 2020 zahrnuje mezi své priority *diverzifikaci struktury exportu*, zvětšení sortimentu ruského vývozu a zvýšení podílu zboží s vysokou přidanou hodnotou. Kromě tradiční přepravy plynu přes plynovody upozorňuje Energetická strategie 2020 na perspektivy vývoje trhu se zkapalněným plynem. Dokument předpokládal vstup Ruska na světový trh zkapalněného plynu v roce 2010 (Ministerstvo energetiky RF, 2003, str. 41); Rusko ve skutečnosti dokázalo vstoupit do klubu exportérů LNG dokonce dřív. Důraz na LNG je pak neoddělitelnou součástí strategického cíle posílení ruských exportních pozic na vnějších trzích, vyjádřeného i ve Strategii z roku 2009. Právě kombinace vývozu suroviny pomocí systému plynovodů a mořských exportních terminálů má posloužit jako impulz pro zvýšení efektivity exportu plynu, a zároveň diverzifikovat trhy. Cílem je vstoupit na trhy USA a států asijsko-pacifického regionu. Diverzifikace se dotkne nejen směru exportu, ale i jeho struktury – Rusko bude usilovat o zvýšení podílu ropných produktů, LNG, produkce chemického průmyslu a elektřiny na celkovém vývozu. (Ministerstvo energetiky RF, 2009, str. 10)

Diverzifikace odbytišť ruských energetických surovin je také jednou z priorit vnější energetické politiky Ruska. Velice perspektivním se pro ruské exportéry energetických zdrojů stává trh států tichooceánského pobřeží s permanentně rostoucí poptávkou. Zájem o rozšíření seznamu států – odběratelů ruských energetických surovin – o Čínu, Japonsko, Jižní Koreu, Indii a další asijské státy se zjevně projevuje v obou strategiích.

Podle Energetické strategie z roku 2003 by do roku 2020 mohlo Rusko navýšit svůj vývoz na tichooceánský trh na 275-280 mld. m³ plynu oproti 185 mld. m³ v roce 2002

(Ministerstvo energetiky RF, 2003, str. 41), přičemž export Ruska do těchto států by se neměl omezit ropou a plynem, ale bude rozšířen také na vývoz elektřiny, jaderných technologií a produktů jaderného cyklu.

V době napsání Energetické strategie 2020 se USA jevily jako perspektivní trh pro ruskou ropu a plyn. Na předpovědi dlouhodobého růstu ekonomiky USA se evidentně zakládalo i tvrzení, že by se USA mohly stát dlouhodobým odběratelem ruské ropné produkce a z dlouhodobého hlediska i odběratelem produktů ruského jaderného průmyslu. Strategie z roku 2003 se věnovala i možnosti exportu zkapalněného plynu do USA. (Ministerstvo energetiky RF, 2003, str. 43) Po tzv. "břidlicové revoluci" v USA plány exportu ruského LNG do Severní Ameriky pochopitelně přestaly být aktuálními. Podle Energetické strategie 2030 bude v důsledku diverzifikace směrů energetického exportu podíl východních trhů na celkovém exportu ropy a ropných produktů stoupat z 6 % v roce 2009 na 22-25 %, na exportu plynu pak z 0 % na 19-20 % v roce 2030. Nehledě na stoupající podíl východního směru v ruském energetickém exportu zůstanou energetické trhy Evropy a států SNS do roku 2030 pro ruský export klíčovými. Proto bude Rusko usilovat o minimalizaci tranzitních rizik a vývoj exportní infrastruktury. (Ministerstvo energetiky RF, 2009, str. 39) Podobně i předchozí strategie prohlašuje, že kromě pronikání na nové trhy má Rusko rovněž zájem o udržení pozic na tradičních trzích – v Evropě. Podle Energetické strategie 2020 v Evropě ještě existuje potenciál pro rozšíření odbytiště ruských energetických zdrojů. Spolupráce s evropskými státy se nemusí omezovat pouze na obchodování se surovinami. Rusko by mělo zájem o spolupráci na společných energetických projektech, o výměnu zkušeností v oblasti použití nejnovějších technologií, o spojení úsilí v otázce zvýšení energetické efektivity. (Ministerstvo energetiky RF, 2003, str. 42) Navíc by Rusko mělo aktivně spolupracovat s evropskými státy v otázce elektroenergetiky. Cílem je pro Rusko zajistit přístup na trh s elektřinou v Evropě. (Ministerstvo energetiky RF, 2003, str. 43)

Energetická strategie 2020 předpokládá *rozvoj infrastrukturních projektů* transportu ropy ve směru severo-baltickém (výstavba baltického transportního systému (BTS-2), kaspicko-černomořsko-středozemním (zvýšení kapacity ropovodu Atyrau-Samara a ropných terminálů Tuapse a Novorossijsk, dosažení maximální plánované kapacity Kaspického ropného konsorcia), centrálně-evropském (propojení ropovodu Družba s balkánským ropovodem Adria), východo-sibiřském (výstavba ropovodného systému Angarsk-Nachodka s přípojkou na Čínu v městě Daqing), dálně-východním (vytvoření optimálního systému transportu suroviny v rámci projektů Sachalin-1 a Sachalin-2). (Ministerstvo energetiky RF,

2003, stránky 54-55) Energetická strategie 2030 definuje jiné prioritní infrastrukturní projekty: výstavbu ropovodu Východní Sibiř – Tichý oceán (East Siberia Pacific Ocean - ESPO), výstavbu plynovodů Nord Stream a South Stream, výstavbu produktovodů Sever a Jih, výstavbu systému plynovodů z poloostrova Jamal a rovněž rozvoj přístavní infrastruktury pro vývoz tekutých uhlovodíků, a to včetně pobřeží severních moří (ropy, kondenzátu, LNG, aj.) (Ministerstvo energetiky RF, 2009, str. 39) Změny prioritních infrastrukturních projektů nejsou důsledkem proměny cílů strategií a destinací exportu, ale úspěšným dokončením stavby plynovodů a ropovodů, plánovaných v Energetické strategii 2020.

Vláda se v Energetické strategii 2020 rovněž zavázala podporovat projekty na přilákání *zahraničních investorů do Ruska*. Energetická strategie 2030 se staví otevřeněji k zahraničnímu kapitálu na ruském území. Jestli dokument z roku 2003 přístup na ruský energetický trh podmiňoval „rozumnou“ a vzájemně výhodnou spoluprací zahraničních investorů a ruské protistrany, tak Energetická strategie 2030 již opouští od podmínky „rozumnosti“ (racionality) a zmiňuje pouze vzájemnou výhodu. (Ministerstvo energetiky RF, 2009, str. 37; Ministerstvo energetiky RF, 2003, stránky 30-32)

Politika státu bude rovněž směřována k vytvoření *nových forem mezinárodní spolupráce* v energetice. Rusko se totiž jako významný producent podílí na celosvětovém zajištění energetické bezpečnosti. Rusko přitom není jen producentem, ale také jedním z největších spotřebitelů energetických surovin, a proto je jeho cílem zajistit spravedlivé ceny energií. Při sledování tohoto cíle bude Rusko vést dialog s ostatními státy-spotřebiteli a státy-producenty, účastnit se mezinárodních konferencí, spolupracovat s rozvinutými státy – státy-exportéry (jak nezávislými, tak i členy OPEC) a státy skupiny G8 a IEA. (Ministerstvo energetiky RF, 2003, stránky 30-32) Ještě větší důraz na mezinárodní spolupráci v zajištění energetické bezpečnosti klade Energetická strategie 2030. Dokument upozorňuje na nutnost vyrovnaní zájmů importérů, exportérů a tranzitérů energetických surovin v mezinárodních smlouvách. Přitom je kromě mezinárodních organizací a struktur, zmíněných v Energetické strategii 2020, nově přidáno i Fórum zemí vyvážejících plyn (GECF). (Ministerstvo energetiky RF, 2009, str. 37)

Pozornost je nově věnována exportu ruských technologií a služeb v sektoru energetiky a vývoji nových forem mezinárodní technologické spolupráce. Dalším novým aspektem ruské energetické politiky je snaha o účast Ruska v mezinárodní spolupráci pro vývoj energetiky

budoucnosti – hydroenergetiky, termojaderné energetiky, využití energie mořských přílivů aj. (Ministerstvo energetiky RF, 2009, str. 37)

Cíle nové energetické strategie se v otázce přítomnosti ruských producentů na mezinárodním energetickém trhu tedy jen málo liší od Energetické strategie 2020. Podle Energetické strategie 2030 Rusko zůstane i nadále klíčovým hráčem na světovém trhu uhlovodíků, bude aktivně participovat na vývoji trhu elektřiny a uhlí a také posílí své pozice ve světové jaderné energetice. Astrov podotýká, že strategie exportu ropy a strategie exportu plynu se od sebe mírně liší. Zvýšení těžby ropy by mělo kompenzovat rostoucí domácí poptávku, zvýšení těžby plynu by se ale mělo výrazně projevit na objemu exportu. (Astrov, 2010, str. 17) Ústředním principem angažování Ruska v zahraničí bude zachování vyrovnaných vztahů se stávajícími odběrateli a nastolení pevných vztahů na nových energetických trzích. Kromě exportu energetických surovin bude Rusko ve zkoumaném období klást zvláštní důraz na export produkce s vysokou přidanou hodnotou a stejně tak její výrobu za hranicemi státu na rafinériích a chemických továrnách s ruským vlastnictvím. Novinkou se stává ruský zájem o vstup na konkurenční světový trh výroby elektřiny z obnovitelných zdrojů. (Ministerstvo energetiky RF, 2009, str. 9)

Cíle energetické politiky Ruska jasně ukazují na charakter exportní strategie státu: stát bude usilovat o nové trhy, rozšíření počtu svých zákazníků, zvětšení objemu exportu a rozšíření sortimentu vývozních artiklů. Exportní strategie Ruska sestavené v roce 2003 a 2009 jsou výrazně expanzivní. Charakter Energetické strategie 2030 je ještě ambicióznější, než Energetické strategie 2020, což je možné vysvětlit důsledkem příznivé konjunktury na mezinárodních trzích s energiemi v letech 2003-2008 a dynamicky se vyvíjející ruskou ekonomikou.

K cílům a i samotnému charakteru Energetické strategie 2020 a Energetické strategie 2030 je třeba se stavět s jistou dávkou opatrnosti. Jak upozorňuje Larsson, podobné strategické koncepty jsou především politickými dokumenty a poskytují jen tu informaci, kterou chtějí poskytnout jejich autoři – tudíž vláda. (Larsson, 2006, str. 65) Předpovědi a zhodnocení budoucího vývoje energetického sektoru mohou ovlivnit rozhodování potenciálních investorů, a proto by přikrašlování budoucích úspěchů teoreticky mohlo být záměrem autorů strategií. Ambiciózní strategie předpokládá, že její autoři, reprezentující vládu a stát obecně, se mohou opřít o slušný a pevný základ. Země, která nedisponuje

dostatkem zdrojů pro naplnění určitých cílů, bude svoje cíle měnit a přizpůsobovat svým vlastním podmínkám a možnostem. Proto čím ambiciózněji bude znít ruská energetická strategie, tím více důvěry ve stabilitu a budoucí úspěšný rozvoj ruského energetického sektoru vzbudí v potenciálních investorech. Proto je třeba oficiální energetické strategie vnímat i s ohledem na tento cíl ruské vlády.

Klíčovou rolí politických strategií je vysvětlit stávající stav věcí a ukázat státní intence. Samotná existence psané energetické strategie poskytuje státní politice v této oblasti jistou předvídatelnost, delší časové úseky, na které jsou obě strategie zaměřené, také posilují kontinuitu a stabilitu energetické politiky Ruska. Podle Kroutikhina přesto ruským energetickým strategiím chybí komplexní a ucelený plán vývoje energetického sektoru nebo alespoň realistické zhodnocení státní ropné a plynové produkce. Kroutikhin přirovnává obě strategie k pouhému výčtu možných scénářů vývoje sektoru, kterým chybí seznam přesně specifikovaných priorit. Pro určení cílů energetické politiky by stát měl především zhodnotit své surovinové zásoby a možnosti produkce: odhady těžby plynu ve strategiích Gazpromu, Energetických strategiích a dalších zprávách ze státních institucí se mezi sebou liší v rozmezí 130 mld. m³ ročně nebo 15-20 % roční produkce plynu ve státě. (Kroutikhin, 2008, str. 29)⁴² Nesrovnalosti v předpovědích pochopitelně podkopávají důvěru v energetických strategiích vymezenou státní politiku v energetickém sektoru.

Problém ruských energetických strategií tkví rovněž v jejich rychlém zastarání, a to i přes to, že pracují s předpovědí pro delší časové úseky. Aktualita jednotlivých cílů energetických strategií Ruska se rychle ztrácí, a tím klesá i celkový význam dokumentů. Tak například v období po přijetí Energetické strategie 2020 ruské hospodářství rostlo velice rychlým tempem, a proto ruská energetika brzy překonala ve strategii uvedené cíle a potřebovala stanovení nových. Bylo potřeba stanovit nový harmonogram růstu těžby surovin, vývoje infrastruktury pro transport uhlovodíků, modernizace a výstavby nových elektráren atd. Zastarání energetické strategie totiž proměňuje energetický sektor z hnací síly ekonomického rozvoje v jeho brzdu. (Alaberdejev, 2009) Podle ruských odborníků Jakovleva a Baryševa by se těmto nedostatkům dalo zabránit, kdyby se autoři strategických dokumentů inspirovali zahraničními zkušenostmi plánování vývoje energetického sektoru. (Jakovlev & Baryševa, 2012)

⁴² Přesto, že byla Energetická strategie do roku 2030 přijata v roce 2009, již dříve byly veřejně dostupné předběžné verze dokumentu, a proto měl Kroutikhin možnost posoudit dokument ještě před oficiálním zveřejněním.

8.6. Exportní strategie Ruska a její vliv na mezinárodní obchod s energiemi

V této kapitole byl již prozkoumán význam energetické efektivity ve dvou dimenzích: v oficiálních dokumentech a v praxi. Obdobně je podle mého názoru vhodné analyzovat nejen exportní strategii naplánovanou ruským státem, ale i její praktickou implementaci. Cílem je především zjistit, jestli měla ruská exportní politika v letech 2000 až 2010 expanzivní charakter. Proto nemá následující text ambici detailního výzkumu veškerých činností ruských podniků na světových energetických trzích, ale zaměří se pouze na to, jestli Rusko usilovalo o diverzifikaci směrů exportu, o zvýšení počtu artiklů vyvážených státem a zvětšení množství exportovaných energetických surovin.

8.6.1. Diverzifikace směru exportu ruských surovin

Klíčovým trhem pro export ruských energetických surovin zůstávají po celé období evropské státy včetně Turecka a států SNS, kam směřuje přes 80 % ropného exportu a veškerý potrubní export plynu Ruska. (Closson, 2009; U.S. EIA, 2012)⁴³ Členské státy EU zůstávaly pro Rusko v období 2000 až 2010 nejlukrativnějšími odběrateli surovin: podíl EU na celkovém exportu ropy z Ruska činil 80 %, na exportu plynu z Ruska 70 %. (European Commission, 2013)

Dynamické tempo růstu asijských ekonomik doprovázené stoupající poptávkou po energiích nicméně vyprovokovalo posun ve strategii Gazpromu. Čína, Indie, Jižní Korea a Japonsko začínají hrát velkou roli v plánech společnosti na diverzifikaci směru exportu. Z těchto důvodů již není současná exportní strategie Gazpromu nacílena pouze na západní směr vývozu.⁴⁴ Podle analýzy ERI RAS a ACRF bude poptávka po plynu v Evropě nadále klesat a asijsí producenti budou hrát čím dál větší roli mezi světovými spotřebiteli plynu.⁴⁵

Ruský zkapalněný plyn začal do asijských států proudit v roce 2009, kdy Rusko dodalo menší množství zkapalněné suroviny Číně (0,25 mld. m³), Indii (0,67 mld. m³),

⁴³ S cílem institucionalizovat těsnou spolupráci mezi EU a Ruskem v sektoru energetiky byl roku 2000 založen Energetický dialog EU-Rusko. Tento nástroj mezinárodní spolupráce spíše nenaplnil očekávání obou stran kvůli „odlišnému ideovému vnímání energetické spolupráce mezi EU a Ruskem a rozdílnou institucionální logikou přístupu k ní“. (Tichý, 2010)

⁴⁴ Rusko exportuje menší množství plynu i do bývalých republik Sovětského svazu na Kavkazu a ve Střední Asii. Jedná se ale o zanedbatelné množství suroviny.

⁴⁵ V letech 2015-2030 bude Evropa pravděpodobně přesycená plynem, což způsobí pokles ceny suroviny v tomto regionu. Samotná poptávka po plynu v Evropě však bude zaznamenávat pomalý růst. Očekává se, že až třetinu svých potřeb bude Evropa v roce 2030 dostávat ve zkapalněné formě. Dynamický vývoj asijských producentů by se měl stát klíčovou motivací pro změnu orientace ruských producentů plynu. (ERI RAS; ACRF, 2013, stránky 47-49)

Japonsku (3,69 mld. m³), Jižní Koreji (1,35 mld. m³) a Taiwanu (0,24 mld. m³). (BP, 2010)⁴⁶ V porovnání s objemy plynu, který Rusko přes svou rozvinutou síť plynovodů dodává evropským spotřebitelům, však byly objemy LNG exportovaného do Asie zanedbatelné.

Co se týče diverzifikace odběratelů ropy, Rusko již dlouhodobě pracuje na zvětšení podílu asijských a severoamerických odběratelů ve svém ropném exportu: z toho důvodu patří nejen Čína, ale i Japonsko a USA mezi největší importéry ruské ropy a ropných produktů.

Mezi asijskými spotřebiteli ropy a plynu je pro Rusko pravděpodobně nejlukrativnějším trhem Čína. Přes geografickou blízkost, rostoucí spotřebu Číny a zájem Ruska diverzifikovat svůj export východním směrem však zůstává spolupráce mezi těmito dvěma státy v oblasti obchodování s uhlovodíky na nízké úrovni. Ropa do Číny začala proudit přes ropovod ESPO v roce 2010, menší množství ropy bylo do Číny dodáváno již předtím prostřednictvím železničního transportu.⁴⁷ Henrik Bergsager vymezuje tři příčiny nevyužití potenciálu rusko-čínské spolupráce ve sféře energetiky. Primární problém nalézá v politizaci energetického sektoru Ruska a převažujícím přesvědčení mezi čínskými představiteli, že Rusko využívá export energií jako nástroj zahraniční politiky. Za druhé, ve vztazích mezi Ruskem a Čínou panuje vzájemná nedůvěra. Rusko vnímá negativně permanentně rostoucí ekonomickou, politickou a vojenskou moc Číny. Pod ruskou kontrolou zůstává ropovod ESPO, který byl v rozporu se zájmy Číny postaven až k tichooceánskému pobřeží, namísto toho, aby končil na čínských hranicích. Touto multidimenzionální variantou ESPO si Moskva zaručila určitý vyjednávací potenciál: surovina může být dodávána nejen do Číny, ale i k dalším spotřebitelům. Třetím konfliktním bodem v rusko-čínské energetické spolupráci je určení ceny suroviny. Podle Číny by importované energetické suroviny měly především zohledňovat cenu nejpoužívanějšího zdroje energie ve státě – uhlí, zatímco Rusko usiluje o to, aby byly ceny energetické suroviny pro Čínu porovnatelné s cenami na evropském trhu. (Bergsager, 2012, str. 8)

V období 2000-2010 tedy minimálně 80 % ruské surové ropy a ropných produktů směřovalo na evropské trhy; až do roku 2009 byl veškerý ruský plyn vyvážen západním směrem. Vedení státu nicméně aktivně a úspěšně prosazovalo diverzifikaci směru exportu ruských surovin a ke konci zkoumané dekády dosáhlo významných úspěchů ve své diverzifikační politice.

⁴⁶ V roce 2010 činil export ruského LNG celkem 13,4 mld. m³ a plně v souladu s ruskou energetickou strategií stoupl na 14,4 v roce následujícím. (BP, 2012)

⁴⁷ Do roku 2004 dodávala ropu do Číny společnost Jukos, objemy dodávek činily přibližně 7,2 mil. tun ročně. V roce 2005 Rusko exportovalo do Číny 7,6 mil. tun, v letech 2006-2007 – 10 mil. tun ročně, v letech 2008-2009 – 11,5 mil. tun ročně. (Barnes, 2010)

8.6.2. Posílení ruských pozic na nových a tradičních trzích pomocí nové infrastruktury

Plně v souladu s Energetickými strategiemi z let 2003 a 2009 a pro podporu své politiky přeměrovat část svého exportu Rusko diverzifikovalo svou infrastrukturu. V letech 2000-2010 byly zprovozněny plynovody Jamal, Blue Stream, Nord Stream a rozběhl se projekt LNG na Sachalinu. Z ropných projektů byl v tomto období postaven Baltický ropovodní systém¹ (Baltic Pipeline System 1 – BPS 1) a Baltický ropovodní systém 2 (Baltic Pipeline System 2 – BPS 2), byl dokončen ropovod Kaspického ropného konsorcia Tengiz-Atyrau-Novorossijsk a ropovod Skovorodino-Daqing do Číny, který navazuje na první fázi ropovodu ESPO.

Četné ropné infrastrukturní projekty Ruska vyvolávají pochybnosti o jejich ekonomické racionalitě. Pokud jsou však jednotlivé diverzifikační projekty exportu ruské ropy analyzovány zvlášť, lze najít ekonomickou racionalitu v každém z nich. ESPO je sice velice drahým, ale pořád úspěšným pokusem prosadit se na novém lukrativním trhu, dosáhnout určitého podílu na rostoucích importech ropy Číny, Japonska, Jižní Koreji a dalších východoasijských „tygrů“. BTS-2 Rusku umožňuje manévrování v transportu suroviny západním směrem: nový systém ropovodů a ropný terminál dovolují Rusku vynechat z tranzitního řetězce zahraniční baltické přístavy Ventspils a Butinge; má také potenciál snížit tranzitní poplatky pro alternativní transportní cesty vedoucí na západ. Přesto vyvolává ekonomická rentabilita diverzifikačních projektů v transportu ruské ropy otázky z řady důvodů. Především, těžba ve státě stagnuje a podle předpovědí BP Rusko přestane být exportérem ropy již po uplynutí 20tiletého období. Navíc stát dlouhodobě prosazuje politiku exportu produkce se zvýšenou hodnotou, což předpokládá zvýšení podílu ropných produktů na úkor surové ropy. Kromě toho je v Rusku potenciál ke zvýšení spotřeby ropy zejména v transportním sektoru, kde stoupající životní úroveň obyvatel pozitivně ovlivňuje dynamiku růstu obchodu s osobními automobily.

V exportu plynu má Rusko sice silnější pozici a má potenciál dokonce zvýšit jeho objem, avšak již před výstavbou Nord Streamu Rusko disponovalo dostatečnými kapacitami s ohledem na poptávku v Evropě. Plynovody na území Běloruska, Finska a Ukrajiny spolu s Blue Streamem poskytovaly Moskvě již v roce 2005 možnost exportovat až 211 mld. m³ ročně, přičemž v praxi činil export 154 mld. m³. Již v roce 2005 tedy Rusko disponovalo 57 mld. m³ volných kapacit. V případě naplnění veškerých plánovaných infrastrukturních projektů bude mít Rusko v roce 2020 směrem k evropským spotřebitelům až 182 mld. m³

volných a nevyužitých kapacit (při ročním exportu 200 mld. m³). (Pirani, Stern, & Yafimava, 2010)

Plynovody a ropovody jsou v případě Ruska stavěny za účelem zachování pozice na evropském trhu, vybojování podílu na novém trhu, ztížení podmínek pro konkurenty a připoutání potenciálních odběratelů. Argumentem pro exportéra je také snížení závislosti na tranzitních zemích a také snížení tranzitních poplatků. Je však třeba mít na zřeteli i vysokou cenu infrastrukturních projektů. Prosazování výstavby nových infrastrukturních projektů Nord Stream, South Stream a dalších, nehledě na jejich vysokou cenu, existenci volných kapacit ve stávajících plynovodech, výstavbu nákladných BTS 1 a BTS 2 a pesimistické prognózy pro ruský ropný export svědčí o expanzivním charakteru ruské exportní politiky.

8.6.3. Diverzifikace exportních artiklů

V rámci politiky zvyšování hodnoty exportu energie navyšovalo Rusko ve zkoumaném období aktivně podíl produktů s přidanou hodnotou – produktů rafinerského průmyslu a zkapalněného plynu – na celkovém exportu. Politika rozšiřování sortimentu exportu a zvyšování jeho hodnoty se projevila především v legislativní změně z roku 2005, kdy byl export ropných produktů zvýhodněn oproti exportu surové ropy pomocí změny daňového břemene. (Pleines, 2009) Vláda také od roku 1999 zavazovala ropné producenty plnit určité kvóty dodávek pro ruské rafinérie. Spolu s růstem cen ropných produktů na světových trzích dosáhla tato vládní politika toho, že ruské závody zpracování ropy navýšily procento své vytíženosti ze 70 % v roce 2000 na 90 % v současnosti. V důsledku toho bylo tempo růstu exportu ropných produktů v období 2000-2011 rychlejší, než tempo růstu surové ropy; celkově export ropných produktů vzrostl od roku 2000 do roku 2011 o 109 %. (Kononczuk, 2012, stránky 31-32)

Rusko již dlouhodobě prosazuje politiku upřednostňování exportu ropných produktů před surovou ropou. Přestože z nastavených pravidel dlouhodobě těžili především vývozci mazutu, od roku 2011 se stává export veškeré ropné produkce finančně výhodnějším. V následujících letech by mohl evropský trh potenciálně představovat významné odbytiště pro ruské ropné produkty. Podle analýzy ruských výzkumných center ERI RAS a ACRF bude již v roce 2020 pro Evropu levnější importovat ropné produkty, než zpracovávat surovou ropu ve vlastních rafineriích. (ERI RAS; ACRF, 2013, str. 39)

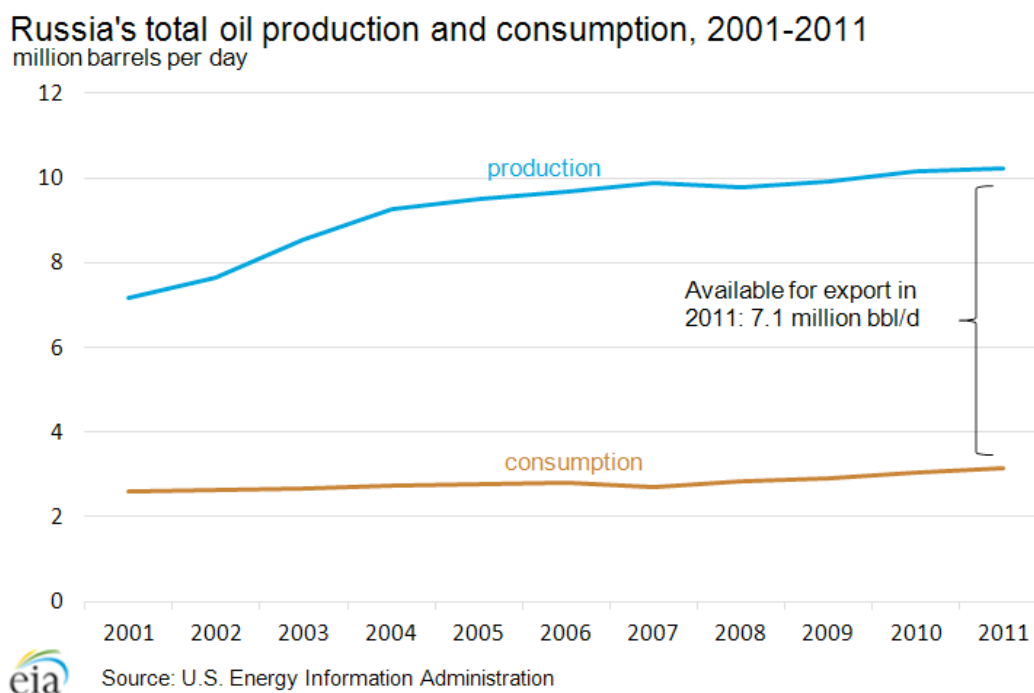
Co se týče exportu plynu ve zkapalněné formě, je možné konstatovat, že Rusko vstupovalo v roce 2009 na již téměř etablovaný trh s dlouhodobými obchodními vztahy mezi producenty a spotřebiteli. I přes ruské ambice a potenciál v exportu plynu byl na konci roku 2010 ve státě jediný závod na zkapalnění plynu na ostrově Sachalin a jeho maximální kapacity nedosahovaly 10 mld. m³/rok.

Exportní politika Ruska v otázce rozšíření sortimentu měla ve zkoumaném období také expanzivní charakter, nicméně byla mnohem úspěšnější v prosazování vývozu ropných produktů než zkapalněného plynu.

8.6.4. Zvětšení množství exportovaných surovin

Stagnace spotřeby v Rusku během první dekády 21. století a stoupající těžba ropy dovolila de facto každý rok navyšovat množství suroviny exportované do zahraničí. (viz obrázek č. 5)

Obrázek č. 5. Ruská produkce ropy a spotřeba, v letech 2001-2011, v mil. barelů denně

Zdroj: (U.S. Energy Information Administration, 2012)

Energetická efektivita měla svůj podíl na tom, že spotřeba stoupala velice mírně, a tím pádem se uvolňovalo více surovin pro vývoz, nicméně klíčovým důvodem stoupání exportu, jak ukazuje obrázek č. 5, byl především extenzivní vývoj v těžebním průmyslu. (EIA, 2012)

Rusko zvětšovalo objem vytěžené suroviny a také postupně navyšovalo objem importu od středoasijských producentů.

Tabulka č. 2. Dynamika exportu ruské ropy a ropných produktů v letech 2000-2010, v mil. barelů denně

Rok	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Export	4,145	4,569	5,022	5,852	6,522	6,726	6,873	7,181	6,891	6,983	7,164

Zdroj: (U.S. EIA, 2012)

Je nutné vzít na vědomí, že vliv Ruska na světových ropných trzích není porovnatelný s jeho významem na trzích plynových. Přestože Rusko patří již řadu let mezi největší producenty ropy na světě, jeho prokázané zásoby zdaleka nejsou dostačující na udržení objemu výroby v dlouhodobém horizontu. Podle analýz BP stačí zásoby Ruska při zachování tempa produkce na dalších 20 let, Saudská Arábie však může zaručit stabilní objemy výroby po dalších 80 let. Adam Stulberg poukazuje na to, že v podmínkách integrované struktury globalizovaného trhu a neelasticity poptávky v krátkodobém horizontu disponuje dodavatel s neoptimálnějším poměrem mezi těžitelnými zásobami a objemy produkce díky schopnosti nastavení ceny největším vlivem na trh. V důsledku toho má Saudská Arábie, která je díky státnímu vlastnictví ohromujících zásob ropy a své pozici v OPEC schopná docílit razantních cenových výkyvů navýšením nebo snížením blízkovýchodních objemů produkce, mnohem silnější postavení na světových ropných trzích než Rusko. Rusko postrádá obdobnou moc ovlivnit ceny ropy alespoň krátkodobě. (Stulberg, 2007, str. 74) V současnosti produkují ruští ropní exportéři de facto maximální možné množství suroviny.

Nezanedbatelným faktorem ve strategii exportu ropy jsou samozřejmě také náklady na těžbu, které budou v ruském případě z celé řady důvodů, rozebíraných ve zvláštní kapitole, stoupat. Náklady na těžbu 1 tuny ropy v současnosti činí kolem 55 dolarů, již v následujících 20 letech však vyrostou do výše 80-85 dolarů. (Astrov, 2010, str. 6)

Producenti jsou často vázáni dlouhodobými kontrakty, zakládajícími se na specifickém transportu ruské suroviny – 80 % ruské ropy je exportováno ropovody vlastněnými státním Transněftem. (EIA, 2012) Dalším problémem potrubní dopravy jsou

tranzitní státy. Jedině vyrovnané politické a ekonomické vztahy s tranzitéry ruské suroviny zaručují spolehlivé dodávky importérům. Jsou to omezující faktory, které negativně ovlivňují flexibilitu ruského ropného exportu, včetně možnosti navyšovat jeho objem.

Co se týče flexibility v navyšování objemu exportu plynu, Rusko má se svými největšími zásobami na světě silnější pozici. Paralelně s nárůstem těžby plynu v letech 2000-2010 rostla jeho spotřeba.

Tabulka č. 3. Těžba, spotřeba a export plynu v Rusku, v letech 2000-2010, v mld. m³ *

Rok	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Těžba	528,5	526,2	538,8	561,5	573,3	580,1	595,2	592,0	601,7	527,7	588,9
Spotřeba	354,0	366,2	367,7	384,9	394,1	400,3	408,5	422,1	416,0	389,6	414,1
Export	–	126,9	128,2	131,7	148	151,3	151,5	147,5	154,4	183	199,5

Zdroj: (BP, 2012), (BP, 2011), (BP, 2010), (BP, 2009), (BP, 2008), (BP, 2007), (BP, 2006) (BP, 2005), (BP, 2004), (BP, 2003) (BP, 2002)⁴⁸

Export ruského plynu de facto permanentně stoupá. Z hlediska státních energetických strategií jsou důvodem pro zvyšování exportu ruského plynu spíše zvyšování objemu vytěžené suroviny na území Ruska a nárůst importu ze středoasijských zemí-producentů, než šetření energie pomocí zavedení opatření zaměřených na energetickou efektivitu.

Nezanedbatelným argumentem k efektivnímu využití plynu a jeho šetření již během samotné těžby a transportu jsou rostoucí ceny jeho produkce. V současnosti činí v Rusku cena těžby jednoho tisíce m³ plynu v průměru 15 dolarů, již v roce 2030 by se tato cena mohla vyšplhat až na téměř dvojnásobných 27-28 dolarů. (Astrov, 2010, str. 7)

Na základě dat uvedených tabulek lze tedy závěrem konstatovat, že Rusko v letech 2000 až 2010 prosazovalo expanzivní exportní politiku, která byla charakterizována stoupáním objemu exportu ropy, ropných produktů a plynu.

⁴⁸ BP nezahrnuje do svých statistik spálený a recyklovaný plyn.

* Data o exportu ruského plynu pro rok 2000 BP neposkytuje. Údaje z jiných zdrojů se počítají podle jiných metodologií, a proto nejsou porovnatelná.

8.6.5. Import ze Střední Asie jako pokus o udržení svého mezinárodního postavení

Strategie spolupráce se středoasijskými státy v otázce exportu plynu a ropy je nastavena tak, aby hájila jak politické, tak i ekonomické zájmy Ruska. Ruská politika nákupu středoasijských uhlovodíků sleduje čtyři cíle. 1. Nákup levných uhlovodíků je výhodnější, než rozpracování vlastních nalezišť a navíc řeší naléhavou otázku ruských exportních závazků. Maximální využití infrastruktury vystavěné ještě za Sovětského svazu zároveň dovoluje Rusku těžit i jako tranzitér. (Stent, 2009) 2. Omezení vlivu třetích aktérů v regionu relativně posílí ruskou pozici. 3. Těsnější spolupráce v oblasti energetiky by se mohla stát základem pro regionální reintegraci. 4. Nákupem středoasijského plynu (v dostatečném množství) by Rusko omezilo celkovou konkurenci na světových energetických trzích a tím pádem také posílilo svou vlastní pozici. (Bergsager, 2012, str. 15; Stulberg, 2007, str. 93)

Gazprom importuje středoasijský plyn již od roku 2001, jeho objem postupně narůstal a v roce 2012 činil téměř 36 mld. m³ (včetně 1,5 mld. m³ ázerbájdžánského plynu). (Gazprom, n.d.) Stát také importoval ropu v průměru 16 tis.bbl/denně. (CIA, n.d.)

Pro dosažení svých cílů využívá Rusko nejrozličnějších metod. Producenti ze Střední Asie se potýkali s ruskou averzí vůči výstavbě jakékoliv nové infrastruktury, která by dopravovala středoasijské suroviny na nové trhy. Jako protiváhu Trans-kaspickému plynovodu a Trans-kaspickému ropovodu Rusko nabízelo zvýšení objemu dodávek středoasijských surovin do samotného Ruska. (Kazantsev, 2009; Nanay, 2009) Hončar, Duleba a Malynovskij jsou přesvědčeni, že dokonce rusko-gruzínský konflikt ze srpna 2008 lze interpretovat jako pokus o posílení vlastní kontroly nad transportem energetických surovin ze Střední Asie a Kaspického regionu na mezinárodní trhy. (Gonchar, Duleba, & Malynovskiy, 2011, stránky 10-11)

Rusko je v postsovětském prostoru známo pro své pokusy intervenovat do vnitropolitického dění států a prosadit zde vůči Kremlu loajální vládu, což středoasijsští producenti vnímají s určitou dávkou averze a celkem pochopitelně hledají také alternativní partnery. Důležitou roli tak v energetických sektorech států Střední Asie hraje poslední dobou Čína. Peking disponuje nezanedbatelným kapitálem a je ochoten investovat do produkce a transportu uhlovodíků bez jakýchkoliv intervencí do vnitropolitického dění států. (Bergsager, 2012, str. 15; Stulberg, 2007, str. 93)

Rusko mělo v roce 2013 podepsáno několik smluv o importu plynu ze středoasijských států: z Turkmenistánu by se mělo dovážet 10 až 30 mld. m³, z Uzbekistánu až 15 mld. m³,

z Ázerbájdžánu až 2 mld. m³. Uvažuje se i o nové infrastruktuře, která by tyto importy usnadnila. (Enerdata, 2013)

Podstatné pro tuto práci je to, že nákupem plynu u středoasijských producentů by Rusko mohlo uspokojovat vlastní interní spotřebu nebo reexportovat středoasijský plyn na lukrativní evropské trhy. Jinými slovy, množství plynu, na které by se Rusko mohlo ve své exportní strategii spoléhat, by se zvětšilo bez nutnosti investovat do energetické efektivity. Místo toho, aby vedení Ruska usilovalo o zvětšení množství surovin vhodných pro spotřebu a export pomocí energeticky efektivních opatření, navyšuje toto množství jednoduchým nákupem levnějších substitutů v sousedních státech. Ekonomicky tím pádem podporuje hospodářství svých dodavatelů namísto vývoje svého vlastního energetického sektoru. Samozřejmě neposlední roli hraje politický kredit, kterému se Rusku u středoasijských exportérů podobnými obchody dostává. Stručně řečeno kvalita je obětována kvantitě, dlouhodobá prosperita je obětována krátkodobým ziskům a ekonomická rentabilita je obětována politickému vlivu.

8.6.6. Role energetické efektivity v exportních strategiích energetických podniků

Ruská vláda je strůjcem obecné exportní politiky, mapuje klíčové strategické cíle v exportu surovin a uvádí je do souladu s ruskými zahraničněpolitickými zájmy. Konkrétní kroky v implementaci vládní exportní strategie zůstávají fakticky na největších energetických podnicích s velkým podílem na zahraničních ropných a plynových trzích. Klíčovým exportérem ruského plynu je státní Gazprom, mezi největší producenty a zároveň vývozce ropy a ropných produktů patří Rosněft (nově již včetně aktiv TNK-BP), Lukoil, Surgutněftgáz a Gazpromněft. Všechny zmíněné energetické kolosy v letech 2000-2010 aktivně navyšovaly svůj podíl na světových trzích s energetickými surovinami. (Poussenkova, 2010)

Největší ruští exportéři ropy a plynu formulují vlastní strategie vývoje, ve kterých lze vysledovat plány obsadit určitý podíl na trhu a způsoby dosažení tohoto postavení. Právě zde je možné pozorovat, jestli hraje energetická efektivita pro ruské exportéry energie nějakou roli.

Gazprom má dlouhodobou a poměrně dobře organizačně promyšlenou koncepci šetření energie. Zvláštní koncepce a dlouhodobé strategie, které odkazují především na cíle legislativních aktů ruské vlády, však nepřinášejí nijak ohromující výsledky. V letech 2002-2010 Gazprom, těžící v průměru 500-550 mld. m³ za rok, ušetřil pouhých 2,2 až 3,6 mld. m³

plynu ročně. (Gazprom, 2013) Stručně bych charakterizovala program Gazpromu pro energetickou efektivitu jako populistický krok: šetření energií se věnuje několik interních dokumentů, zvláštní oddělení a struktury, relativně mnoho pozornosti je otázce věnováno na internetových stránkách společnosti, v praxi jsou ale výsledky těchto aktivit pochybné. Strategie exportu Gazpromu každopádně s ušetřenými mld. m³ plynu nepočítá. Vztah Gazpromu k otázce energetické efektivity připomíná vnímání tématu ruským politickým vedením: o energetické efektivitě a nutnosti šetřit zdroje se široce diskutuje, ale praktické výsledky jsou zanedbatelné.

Rosněft uvádí jako svůj strategický cíl ukotvení svého postavení mezi největšími energetickými korporacemi. Podmínkami dosažení tohoto cíle jsou zvýšení efektivity veškerých aktivit, stabilní růst podnikání, zvýšení informační průhlednosti, rozšíření sociálních programů a vývoj a zavedení nových technologií. Dále autoři strategie Rosněftu vysvětlují jednotlivé priority. Stabilní růst podnikání Rosněftu zahrnuje mezi jinými také maximálně efektivní využití suroviny. Je to však jediná náložka na energetickou efektivitu vůbec. Jinak je podle prostoru, který je věnován dalším způsobům dosažení strategického cíle patrné, že společnost usiluje spíše o extenzivní rozvoj. Mezi základní strategické priority Rosněftu patří především růst těžby. Ve strategiích jsou dokonce uvedené konkrétní projekty, které by měly zvýšit celkový objem vytěžené suroviny. (Rosněft. Perspektivy razvitija i strategija)

Lukoil formuluje své cíle poměrně obecně. Patří mezi ně: 1. přispění k hospodářskému vývoji v regionech, ve kterých společnost působí, 2. ochrana životního prostředí a 3. racionální využití energetických surovin. Přestože podrobnější výčet svých priorit Lukoil neuvádí, zaměření na ochranu životního prostředí a racionální využití energetických zdrojů zapadají do kontextu šetrného zacházení s energiemi a efektivitou jejich využití. (Lukoil. Missija kompanii)

Surgutněftgaz se pyšní titulem energeticky nejefektivnější společnosti Uralského okruhu. Tato společnost věnuje velkou pozornost a nezanedbatelné investice do snížení své energetické spotřeby a maximální utilizace asociovaného plynu. Vedení Surgutněftgazu vnímá racionální využití energetických zdrojů, snížení spotřeby a zvyšování energetické efektivity výroby jako nejdůležitější faktory zvýšení efektivity podnikání, růstu konkurenceschopnosti a naplnění sociálního programu. (Surgutněftgaz, 2012) Surgutněftgaz je však málo ambiciózní v otázce rozšíření svých aktivit za hranice Ruské

federace. Přestože společnost disponuje nezanedbatelným kapitálem (kolem 28 mld. dolarů), tento podnik, jehož vlastníci jsou důkladně utajováni, vůbec neinvestuje v zahraničí.

Strategie vývoje společnosti Gazpromněft určuje cíl stát se významným hráčem na mezinárodním trhu s energetickými surovinami, diverzifikovat své aktivity napříč regiony Ruska a posilovat svou pozici po celém řetězci těžba-transport-distribuce. Dosažení těchto cílů plánuje společnost Gazpromněft hlavně pomocí zvýšení objemu těžby. O energetické efektivitě jako způsobu zvýšení konkurenceschopnosti a šetření zdrojů se ani nezmiňuje. (Gazpromněft, 2013)

I v případě, kdy je energetická efektivita zmiňována ve strategiích vývoje podniků (Lukoil, Surgutněftgaz), není uvedena do souvislosti s možností navýšení množství suroviny pro export. Energetičtí giganti uvažují v ekonomických mezích a jsou si plně vědomi finančních výhod šetrného zacházení s energiemi, ale ani jeden z ruských národních šampionů se nezmiňuje o tom, že energetická efektivita dokáže přispět k růstu exportu plynu nebo zpomalení poklesu vývozu ropy.

9. Závěr

V následujících závěrečných pasážích bych chtěla zhodnotit, zda byl cíl této disertační práce naplněn. Nevyhnutelným předstupněm a základem pro analýzu byl důkladný popis energetického sektoru Ruska se zaměřením na jeho nedostatky. Vzhledem k významu ropy a plynu pro ruský energetický sektor a omezenému rozsahu práce byly ostatní energetické suroviny záměrně opomíjeny. Ruský energetický sektor, jakož i celé ruské hospodářství, trpí na následky zkorumpovanosti stávajícího režimu, byrokracie, mezer v legislativě a administrativního nepořádku. Mezi nedostatky sektoru energetiky, ale i ruského hospodářství obecně patří plýtvání energetickými zdroji. Množství energie, které se ztrácí nebo využije neefektivně, je v ruském případě opravdu ohromující. Rusko se kvůli své nízké energetické efektivitě dostává v mezinárodních analýzách na přední příčky států spotřebovávajících energie nejméně efektivně. (APEREC, 2011; Enerdata, 2013) Přitom se jedná o suroviny, které lze s výnosem prodat na mezinárodních trzích. Jestli jsou tyto nedostatky pozůstatostmi tranzitního období ruské ekonomické a politické scény po rozpadu Sovětského svazu, nebo zvláštnostmi a neoddělitelnou součástí ruského politicko-ekonomického prostředí, zůstává diskutabilní. Faktem ale je, že odrazují potenciální investory. Narůstající podíl státu na těžbě ropy a plynu, často právě na úkor zahraničních investorů (vzpomeňme třeba na případ Sakhalin Energy), také proměňuje strukturu ruského energetického sektoru na méně přitažlivou pro zahraniční kapitál. Podíl státu na těžbě plynu byl při vzniku Ruska na začátku 90. let 20. století téměř 100% a postupně pak v následujících letech klesal. V současnosti 80% podíl na těžbě a 100% podíl na exportu plynu zaručuje Kremlu dominantní pozici v sektoru plynárenství. Co se týče těžby plynu nezávislými producenty, je zřejmé, že v následujících letech bude Gazprom pocítovat větší konkurenci ze strany Novateku nebo ropných producentů, těžících zároveň i plyn, jako jsou například Lukoil a Rosněft. Dominantní pozici státního monopolu ale aktivity konkurentů alespoň v nejbližších letech neohrozí. Rozhodnutí o zrušení monopolu Gazpromu na export plynu je plně v rukou vlády a zákonodárců. Dmitrij Medvěděv se nechal na Světovém ekonomickém fóru v Davosu slyšet, že potenciálně je zrušení monopolu možné, "Nesmíme přitom ale přijít o peníze. Ty jsou na prvním místě, všechno ostatní jsou jen slova". (Trejbal, 2013)

Podíl státu na těžbě ropy činil při svém historickém minimu na začátku 21. století pouze 12 %, tendence na zvýšení tohoto podílu, která se objevila ve druhém volebním období Putina na pozici prezidenta (od roku 2004), je trvalá. Jestli se ještě před poslední akvizicí

Rosněftu, která pohltila soukromou TNK-BP, dalo považovat ropný sektor za liberalizovaný, s větším počtem rovnocenných hráčů (alespoň v porovnání se sektorem plynovým), tak v současnosti se jedná o výraznou dominanci státu jak v těžbě plynu, tak i ropy. V případě Ruska nejenže neplatí liberální přístup, podle něhož se trh postará o rovnoměrnou distribuci surovinových zdrojů sám. Rusko jde dokonce dál než vládní kontrola či pouhé příležitostné zásahy do tohoto strategického sektoru pomocí legislativních a ekonomických nástrojů. Ruský stát se přímo stává aktérem na trhu a v poslední době dokonce aktérem dominantním. Přes dlouhotrvající diskuse o možnosti privatizace státních energetických podniků nenasvědčuje vývoj posledních let tomu, že by docházelo ke snížení vlivu vlády na sektor energetiky. Vlastnická struktura v sektoru ropy a plynu ukazuje na výrazně dominantní pozici státu, což s ohledem na specifika ruského ekonomického prostředí významně ovlivňuje rozhodování potenciálních investorů o případném angažování v ruském energetickém sektoru.

Právě investice jsou přitom tím, co ruská energetika v současnosti tolik potřebuje. Zastaralý, málo efektivní a energeticky náročný sektor potřebuje modernizaci, inovační technologie a know-how. Přes rizika podnikání k Rusku, ukazuje vývoj posledních let, že ropné společnosti mají stále zájem o ruskou surovinovou základnu. Své investice však jistí spoluprací se státními společnostmi, což následně posiluje dominanci státu v sektoru energetiky. Spolupráce se zahraničními investory by Rusku mohla napomoci řešit naléhavý problém vyčerpanosti ropných a plynových ložisek. Výsledkem dlouhodobě zanedbávaného geologického průzkumu v kombinaci s narůstající těžbou surovin se stalo oslabení ruské pozice v otázce možnosti exportu fosilních paliv. Mnohem levnějším způsobem, než je extenzivní zvyšování průzkumu a těžby, by však bylo zvýšení energetické efektivity. Ušetřené energetické suroviny by pak mohly být výhodně exportovány.

I když nelze Rusko zařadit mezi klasické petrostáty, je jeho závislost na exportu fosilních paliv těžko popiratelná. Nejen ekonomická stabilita Ruska je v mnohém odkázána na úspěchy a příjmy národních šampionů. Energetický export slouží Moskvě také jako nástroj zahraničněpolitického nátlaku, prostředek posílení statusu země na mezinárodní scéně. Příjmy z exportu ropy a plynu rovněž do jisté míry zaručují popularitu současných politických elit, protože financují sociální programy a projekty veřejností oblíbené, typicky modernizační a inovační programy. Proto je maximalizace zisků z energetického sektoru logickým cílem ruských národních šampionů a ruských státních činitelů. Zájmy ekonomických a politických subjektů však nejsou vždy konzistentní, cíle státu a cíle trhu jsou (jak napovídají i premisy

politické ekonomie) v případě ruské energetiky v kontradikci. Přes to, že z hlediska zvýšení příjmů státního rozpočtu by měla vláda nechat tržní mechanismy volně působit a maximalizovat příjmy veškerých ekonomických subjektů, vybírá si ruská vláda jiný vzorec chování. Jelikož má sektor energetiky pro stát strategický význam, vláda do něj aktivně zasahuje a tím pádem ohrožuje rovnováhu trhu.

Cílem disertační práce bylo určit, jestli se změny v energetické efektivitě hospodářství projevují ve státních exportních strategiích energetických surovin. Energetická efektivita v Rusku je již dlouhodobým problémem a oficiální dokumenty se této otázce také již dlouhodobě věnují. Energetické strategie Ruska, rozebírané v této práci, cíleně prosazují politiku zvýšení energetické efektivity a zařazují opatření pro zvýšení energetické efektivity mezi priority státu. Aktivní postoj vůči snížení energetické náročnosti ruského hospodářství byl přenesen z papíru do veřejné debaty v mnohém zásluhou Dmitrije Medvěděva. Třetí prezident Ruska založil svou image na tom, že je moderním politikem s pokrokovým myšlením. Mezi své klíčové cíle Medvěděv zahrnul modernizaci, ke které se pojila efektivita využití energií. V době prezidentství Medvěděva se energetická efektivita stala součástí agendy. Legislativa, která položila základ pro zvýšení energetické intenzity státu, se začala objevovat právě v letech 2008-2011. Program tehdejšího prezidenta byl totiž zaměřen na zvýšení podílu lehkého průmyslu v celkové výrobě, modernizaci a rozvoj inovativních technologií. Medvěděv také, na rozdíl od svého předchůdce Putina, věnoval mnohem větší pozornost otázkám znečišťování životního prostředí.

Silným impulzem k šíření diskuse o nutnosti šetřit vzácné zdroje energie byla i globální finanční krize, která ukázala na slabost základu ruského ekonomického vývoje. Důvod změny postoje vlády k otázce energetické efektivity a aktivnějšímu prosazování opatření snižujících energetickou náročnost státu v letech 2010-2011, kdy bylo této politice věnováno více pozornosti a hlavně razantně větší rozpočet, lze hledat ve finanční krizi jako vnějším faktoru. Výkyvy na mezinárodních trzích ukázaly citlivost ruského hospodářství na světovou cenu ropy. Především by se měl snížit podíl příjmů z exportu energetických surovin ve státním rozpočtu na úkor jiných odvětví hospodářství. Velice podstatné je ale i to, jak velké množství energetických surovin je v Rusku spotřebované neefektivně a kolik by jich tedy mohlo být s výnosem exportováno.

V posledních letech se otázka energetické efektivity stává v Rusku čím dál populárnějším tématem. Přispěl k tomu pravděpodobně i probouzející se zájem veřejnosti,

inspirované zahraničími zkušenostmi. Šetření energie a zvýšení energetické efektivity jsou na Západě již dlouhodobě populárními otázkami a tyto trendy dorazily i do Ruska. Zájem veřejnosti spolu s ponaučením z finanční krize přispěl k tomu, že ruská vláda začala věnovat energetické efektivitě více pozornosti.

Zajímavé je však to, že aktivní postoj vlády v otázce energetické efektivity zůstal de facto na papíře. Ve zkoumaném desetiletí 2000 až 2010 energetická intenzita ruského hospodářství sice klesala, ale ruská vláda si tento úspěch nemohla zapsat na svůj účet. Energetická náročnost hospodářství se snižovala „přirozeně“, v důsledku evolučního vývoje hospodářství, pomocí strukturálních změn a postupné modernizace. Jak mezinárodní analýzy, tak i odborníci ze samotného Ruska přiznávají, že role vlády v tomto procesu byla minimální. Pochopitelně je ruská vláda, jako vláda jakéhokoliv státu, zainteresována na růstu ekonomiky, a proto podporovala hospodářský růst. Ten šel v letech 2000-2010 ruku v ruce s energetickou efektivitou především díky strukturálním změnám, které byly výsledkem evolučního vývoje ekonomiky, nikoliv však cílenou politikou vlády, zaměřenou na zvýšení energetické efektivity. Nehledě tedy na oficiální strategie, které uvádí energetickou efektivitu jako jednu z priorit, v praxi bylo této otázce věnováno minimum pozornosti. Přestože energetická efektivita má prokazatelně potenciál ušetřit nezanedbatelné množství energetických surovin, které by Rusko jako exportér mohlo zpeněžit a posílit vlastní politicko-ekonomickou pozici na mezinárodní scéně, ruská vláda nevytváří podmínky pro implementaci zveřejněných legislativních aktů ani dostatečně nefinancuje projekty energetické efektivity. Výchozí logický předpoklad byl tedy vyvrácen.

Postupné snižování energetické náročnosti přispívalo svým dílem ke stabilitě hospodářského růstu; pokud by nebyl růst spotřeby zpomalen energetickou efektivitou, byl by energetický export méně objemný. Jinými slovy lze potvrdit existenci souvislosti mezi vývojem energetické efektivity a exportní strategií státu z hlediska praktického. Zajímavé je však to, že ani ruské Energetické strategie, ani strategie vývoje jednotlivých energetických společností s energetickou efektivitou jako zdrojem dodatečných objemů exportu nepočítají.

Na závěry této disertační práce by mohl navázat další výzkum, věnovaný otázce, proč vlastně energetická efektivita v Rusku není vnímána jako kapacita ke zvýšení exportu energetických surovin. Otázkou zůstává, jestli je potenciál energetické efektivity zanedbáván z historicko-kulturních důvodů, jestli je to následkem nízké informovanosti nebo ekonomicko-administrativních překážek. Možná ruský stát nemotivuje k šetření energetických

surovin, protože preferuje zajištění volebních hlasů před dlouhodobým blahobytem společnosti. Proto vlastně zůstávají subvencované ceny klíčovým prvkem ruské energetické politiky na interním trhu. Je rovněž možné, že specifika ruského politicko-ekonomického prostředí stanovují překážky pro opatření snižující energetickou náročnost, které brzdí jakýkoliv pokrok. I kdyby v politických kruzích existovala konsolidována shoda o nutnosti a přesvědčení o naléhavosti opatření snižujících energetickou náročnost, která by byla podpořena i finančně, korupce, slabost státních institucí a legislativy by pravděpodobně podkopávaly veškeré snahy. Navazující výzkum by mohl odhalit skutečné důvody toho, proč není energetická efektivita v Rusku vnímána jako zdroj energie.

Problém je momentálně právě v tom, že energetická efektivita ani není skutečnou prioritou současných politických elit Ruska. Kontradikce mezi prioritami uvedenými v energetických strategiích, legislativě atd. a politickou praxí je v ruském případě zjevná. Ve výše uvedeném textu si lze povšimnout překvapivé nečinnosti ruských vlád v letech 2000-2010, nehledě na velice aktivní tón legislativních dokumentů v otázce snížení energetické náročnosti hospodářství. Vlastně se jedná o první ze dvou dichotomií, jež se prolínají napříč celou případovou studií: 1. oficiální prohlášení vs. politická praxe; a 2. ekonomické a politické dění.

Co se týče druhé dichotomie, energetický sektor lze obecně považovat za sektor s nejvyšší frekvencí střetů politických a ekonomických zájmů. Energie je lukrativním byznysem pro podnikatele, je základem jak pro výrobu, tak i pro domácnost. Pro politickou elitu je zajištění energetické bezpečnosti podmínkou úspěšného fungování státu a tudíž i jejího setrvání v čele státu. Zájmy politických a ekonomických aktérů nejsou vždy konzistentní, proto v energetickém sektoru probíhá setrvalý boj o vliv. V případě Ruska jsou politické zájmy zjevně upřednostňovány před zájmy ekonomickými, protože příjmy z exportu energetických surovin nejen, že přispívají k udržení volebních preferencí na straně Jednotného Ruska na vnitropolitické scéně, ale také poskytují určitý potenciál pro posílení ruské geopolitické pozice na mezinárodní scéně. Cílem a podstatou ekonomických aktivit (v oblasti energetiky) v případě Ruska není prospěch jednotlivých spotřebitelů, ani dosažení sociálního blahobytu, ale maximalizace národní moci. Rusko upřednostňuje v otázce obchodu s energetickými surovinami politicko-sociální cíle, a tudíž se ne vždy podřizuje tržním mechanismům.

Stát přenáší své sociálně-politické cíle i do mezinárodního obchodu, kde zdaleka ne pokaždé souhlasí se slepým podřizováním se laissez-faire. Přitom Rusko jako významný hráč

na mezinárodních trzích s energetickými surovinami ovlivňuje svým chováním i další aktéry. Mezinárodní obchod, který stojí u zrodu mezistátní interdependence, je citlivý vůči politickým vztahům mezi státy; v případě mezinárodního trhu s energiemi to platí dvojnásob. Interní politické události v Rusku tak mohou změnit podmínky na mezinárodním trhu s fosilními surovinami.

Kromě politických faktorů mají na pozici Ruska na mezinárodních trzích vliv pochopitelně také ekonomické faktory. Problém stagnace těžby energetických surovin řeší Rusko extenzivně: místo investování do energetické efektivity stát cíleně zvětšuje svoje náklady na průzkum a těžbu. Částky, které ruská vláda plánuje vynakládat na geologické práce a na zvýšení produkce energetických surovin, jsou násobně větší, než investice do energetické efektivity hospodářství. Má to i politicko-sociální vysvětlení: zvětšení těžebních ploch, zvýšení hloubky vrtů, otevření nových nalezišť a výstavba nové infrastruktury předpokládají nová pracovní místa a navíc působí dobrým dojmem na veřejnost ve zprávách. Souvislost mezi politickými a ekonomickými jevy je v sektoru energetiky Ruska všudypřítomná.

V závěru je na místě zhodnotit také možnosti vývoje energetické efektivity ruského hospodářství s ohledem na případné dopady na mezinárodní trh s energetickými surovinami. Je třeba brát v potaz to, že podmínky těžby v Rusku se každým rokem ztěžují a prodražují. Energetická efektivita je prokazatelně levnějším způsobem, jak udržet stabilitu objemu ruského exportu energetických surovin, než extenzivní těžba. Navíc energetická efektivita přispěje k prodloužení periody, kdy si Rusko udrží dominantní pozici na mezinárodních energetických trzích. Zejména se jedná o ropu, jejíž zásoby jsou v Rusku násobně menší než plynové. Vyčerpanost zásob je pochopitelně v mnohém závislá na cenové hladině surovin na světových trzích, jelikož vyšší cena dovolí produkovat i na nalezištích jinak nerentabilních. Referenční scénář EIA nepředpokládá razantní navýšení ceny ropy do roku 2035 (EIA, 2011). Proto s ohledem na budoucí vývoj by se dalo konstatovat, že význam energetické efektivity bude pro Rusko, kde neustále stoupají náklady na těžbu, narůstat.

Podle reportu Sieminského o perspektivách vývoje ruské energetické intenzity, který se opírá o statistické údaje EIA, bude energetická náročnost Ruska v období 2010-2040 klesat skoro 2% tempem ročně při 3% růstu HDP a nepatrném poklesu populace (méně než -0,3 %). (Sieminski, 2013) Údaje analýzy sice naznačují určitý pokrok v energetické efektivitě Ruska, neposkytují však komplexní informace o vývoji spotřeby ve státě. Informace o spotřebě

v Rusku v nejbližších desetiletích poskytuje analýza ruských think-tanků ERI RAS a ACRF. Analýza počítá se dvěma scénáři vývoje a ani jeden nelze označit za jednoznačně příznivý pro ruskou ekonomiku. Podle Výchozího scénáře ERI RAS a ACRF stoupne domácí spotřeba v Rusku do roku 2040 o 39 %. Energetická intenzita Ruska poklesne o 57 % do roku 2040 – mnohem rychlejším tempem než světový průměr. Přesto zůstane energetická náročnost ruského hospodářství o 75 % vyšší než světový průměr. Ještě do roku 2020 se dá očekávat mírný nárůst v exportu fosilních paliv z Ruska, následovat by měla stagnace a pomalý pokles objemu vývozu. Stoupání spotřeby a dynamika exportu energetických zdrojů předpokládá až 20% růst produkce primární energie v Rusku. Největší podíl na nárůstu by měl mít plyn, obnovitelné zdroje a jaderná energetika. Základní scénář se na rozdíl od Výchozího neopírá o interní situaci v Rusku, ale reflektuje budoucí vývoj na mezinárodním trhu s energiemi. Podle základního scénáře se tedy očekává pokles ruského exportu ropy a ropných produktů o 25 až 30 % již po roce 2015. Zachování objemů těžby a exportu z Výchozího scénáře by mohlo napomoci snížení exportního cla o 35 %. (ERI RAS; ACRF, 2013, stránky 88-89) Takto ale ruský státní rozpočet přijde o nezanedbatelný zdroj příjmů. Podle ruských odborníků je opravdu efektivním způsobem, jak by Rusko mohlo vzdorovat vnějším nepříznivým podmínkám, dramatické zvýšení efektivity investováním do ruského energetického sektoru a zároveň razantní snížení energetické náročnosti ruského hospodářství. Co se investování týče, již v současnosti je Rusko podle plánu vývoje energetického sektoru ochotno investovat až 6-7 % HDP, což je oproti celosvětovému průměru, který je v rozmezí 1,3-1,5 %, projevem opravdového odhodlání vyřešit problémy v sektoru. Energetická náročnost ale stále zůstává 3x nižší, než světový průměr a podle ERI RAS a ACRF bude tento poměr platit i v roce 2040. (ERI RAS; ACRF, 2013, str. 93) Navíc tato disertační práce ukázala, že odhodlanost ve veřejných projevech ruských politických činitelů a oficiální prohlášení plná iniciativ v oblasti snížení energetické náročnosti neznamenají nutně skutečně implementovaná opatření a praktickou změnu v politice.

Na pozici Ruska jako energetické velmoci budou mít pochopitelně vliv nejen interní faktory, ale i budoucí vývoj na světových trzích. Události posledních let nasvědčují tomu, že novým těžařem a exportérem fosilních surovin s velice silnou pozicí se stanou USA, které byly ještě před nedávnem považovány za perspektivní odbytiště s rostoucími importy. Tzv. břidlicová revoluce přeměňuje USA z importéra na exportéra plynu a snižuje americkou poptávku po importu energetických surovin obecně.

Energetická strategie Ruska 2030 přitom počítá s USA jako lukrativním trhem pro ruský zkapalněný plyn. V souvislosti se změnou situace v USA LNG, který měl být původně dodán na americký trh, zahltl mezinárodní trhy a ovlivnil i cenu suroviny. Navíc se ve velkém množství vyváží i americké uhlí, které již dnes konkuruje ruskému plynu na evropských trzích. Uhlí se stává výhodnější surovinou pro výrobu elektřiny a vytlačuje tím pádem drahý ruský plyn z evropských trhů: do roku 2015 bude v Evropě spuštěn šestkrát větší objem uhelných výrobních kapacit ve srovnání s paroplynovými. (Trejbal, 2012) Ruská pozice v Evropě jako dodavatele plynu bude navíc již v nejbližší době ztížena postupným přechodem od formování ceny suroviny na základě dlouhodobých kontraktů k většímu podílu spotových trhů na vytváření cenových hladin. Změna destinace východním směrem se pro ruské exporty nabízí sama sebou, avšak není bezproblémová. Pobřeží Pacifiku je již dlouhodobě zásobováno LNG z Austrálie, Indonésie, Malajsie a jiných lokálních producentů.

Z hlediska soupeření mezi vývozci ropy na světových trzích je Rusko v nevýhodě v otázce produkční ceny barelu ropy. Náklady na těžbu ropy v Iráku jsou například 7x až 10x nižší než v Rusku. Je to také jeden z důvodů, proč bude Rusko podle předpovědí IEA v roce 2030 obsazovat pouze třetí příčku největších producentů ropy po Saudské Arábii a Iráku. (IEA, 2012)

Význam Ruska na mezinárodních energetických trzích bude relativně klesat v důsledku celé řady na Rusku nezávislých důvodů. Objevení nových silných producentů, zvětšení těžby v dříve konfliktních regionech, stoupaní podílu a významu LNG na trzích s plynem, na které se Rusko nestihlo včas začlenit, přenos těžiště hospodářského růstu a tudíž i růstu poptávky po energiích směrem na Východ, zvětšení podílu spotového trhu na úkor dlouhodobých kontraktů a s tím spojená i větší volatilita ceny plynu – toto jsou externí faktory ovlivňující ruskou pozici jako exportéra ropy a plynu. Kromě toho Rusko zápasí i s interními faktory. Vzhledem k politické a ekonomické závislosti Ruska na exportu fosilních paliv lze předpokládat, že si energetický sektor udrží pozici klíčového sektoru. Energetika byla ve větší nebo menší míře součástí ruské zahraniční politiky již od vzniku Ruska a není pravděpodobné, že by v budoucnu hrál export energetických surovin pro vedení státu méně důležitou roli. Proto by se dalo očekávat vynaložení maxima úsilí k udržení ruské pozice jako významného dodavatele na světové energetické trhy. Finančně méně náročnou, ekonomicky opodstatněnou a ekologicky svědomitou cestou, kterou tohoto cíle dosáhnout, je investice do energetické efektivity.

Export ropy a plynu je pro ruské energetické kolosy nesrovnatelně výhodnější než prodej na interním trhu, vzhledem k tomu, že domácí ceny surovin jsou pod kontrolou vlády. Stoupající domácí spotřeba, k níž přispívá neefektivita využití energetických zdrojů, není v zájmu ruských energetických společností, jelikož jak ukázala praxe, vláda nedopustí vývoz surovin ze země v případě interního deficitu. Proto je energetická efektivita ruského hospodářství plně v souladu se zájmy ruských národních šampionů, které budou mít snížením odběru na domácí scéně možnost zvýšit svoje příjmy pomocí zvětšení objemu exportu. Ruský státní rozpočet, naplňovaný z velké části daněmi z příjmů exportérů ruských energetických zdrojů, z energetické efektivity také profituje.

Všeobecně (a to nezávisle na pozici státu na mezinárodním trhu s energiemi) političtí činitelé, jejichž posláním je zajištění energetické bezpečnosti, zařazují mezi priority cenově přijatelné energetické suroviny, bezpečnost jejich dodávek a také minimální dopad na životní prostředí z důvodu jejich spalování. Energetická efektivita splňuje všechny tři. V případě Ruska je energetická efektivita vhodnou odpovědí na vznikající akutní otázku jeho budoucího postavení na mezinárodních trzích s energiemi.

Cíl disertační práce byl tedy naplněn: bylo zjištěno, že změny v energetické efektivitě se projevují v praktické energetické politice, jelikož uvolňují dodatečné objemy pro export, ale neuvádí se jako faktor zvětšení objemu exportu v ruských oficiálních státních strategiích.

Co se týče aplikace zjištění této případové studie na širší populaci vzorku, je třeba si uvědomovat zvláštnosti každého jednotlivého případu. Producentské země, jež podobně jako Rusko ve větších objemech plýtvají energetickými surovinami, jako například Nigérie nebo Kazachstán, by po důkladném zhodnocení vlastní energetické náročnosti a přepočítání ušlých zisků z exportu mohly iniciovat proměny v interní politice v sektoru energetiky a rovněž i ve strategii vývozu.

Odpovědi na výzkumné otázky položené na začátku práce a také na řadu dalších dílčích otázek, které se objevovaly v průběhu výzkumu, dovolily komplexně zmapovat pozici energetické efektivity v ruské politice a ekonomice. Vzhledem k významné závislosti ruského politického režimu a ekonomické stability na příjmech z exportu fosilních paliv byl původní předpoklad založen na tom, že šetření a maximálně efektivní spotřeba cenných surovin bude ruskou prioritou. Prioritou však energetická efektivita zůstala pouze na papíře. V praxi se otázce energetické náročnosti ruského hospodářství začala vláda věnovat teprve nedávno. Faktické snížení energetické náročnosti ruského hospodářství v letech 2000 až 2010 mělo

pozitivní vliv na snížení interní spotřeby energetických surovin a tudíž i napomohlo k uvolňování většího objemu ropy a plynu, které bylo možno exportovat. Účast a záměr státu nebo samotných exportérů na tomto procesu byla minimální a spíše nepřímá. Jak státní exportní strategie, tak i exportní strategie jednotlivých podniků ve zkoumaném období nepřisuzují energetické efektivitě schopnost ovlivňovat objem exportu a tudíž i ovlivňovat ruskou pozici na světových energetických trzích.

10. Seznam literatury

10.1. Primární zdroje

- ABB. (2011). *Russia. Energy Efficiency Report*. ABB.
- BP. (2002). *BP Statistical Review of World Energy 2002*. BP.
- BP. (2003). *BP Statistical Review of World Energy 2003*. BP.
- BP. (2004). *BP Statistical Review of World Energy 2004*. BP.
- BP. (2005). *BP Statistical Review of World Energy 2005*. BP.
- BP. (2006). *BP Statistical Review of World Energy 2006*. BP.
- BP. (2007). *BP Statistical Review of World Energy 2007*. BP.
- BP. (2008). *BP Statistical Review of World Energy 2008*. BP.
- BP. (2009). *BP Statistical Review of World Energy 2009*. BP.
- BP. (2010). *BP Statistical Review of World Energy 2010*. BP.
- BP. (2011). *BP Statistical Review of World Energy 2011*. BP.
- BP. (2012). *BP Statistical Review of World Energy 2012*. BP.
- BP. (červenec 2012). *BP Statistical Review of World Energy 2012*. London, Great Britain.
- Bureau of European and Eurasian Affairs. (18. červen 2012). *U.S.-Russia Energy and Energy Efficiency Cooperation*. Získáno 3. červenec 2013, z U.S. Department of State: <http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/193091.htm>
- Departament gosudarstvennych celevyh programm i kapitalnych vloženij Minekonomrazvitija Rossii. (nedatováno). *Programma "Energoeffektivnaja ekonomika" na 2002-2005 gody i na perspektivu do 2010 goda*. Získáno 11. březen 2013, z Federalnyje celevyje programmy Rossii: <http://fcp.economy.gov.ru/cgi-bin/cis/fcp.cgi/Fcp/ViewFcp/View/2006/130/>
- EBRD. (březen 2013). *Russia Factsheet*. Získáno 1. srpen 2013, z EBRD: <http://www.ebrd.com/pages/research/publications/factsheets/russia.shtml>

- EIA. (2009). *Residential Energy Consumption Survey*. Washington D.C.: EIA.
- EIA. (2011). *International Energy Outlook*. Washington D.C.: EIA.
- EIA. (2012). *Analysis Brief. Russia*. Washington D.C.: EIA.
- Enerdata. (2013). *Global Energy Statistical Yearbook 2013*. Získáno 2. srpen 2013, z Enerdata: <http://yearbook.enerdata.net/energy-intensity-GDP-by-region.html>
- Enerdata. (2013). *Russia Energy Report*. Enerdata.
- ERI RAS; ACRF. (2013). *Global and Russian Energy Outlook up to 2040*. ERI RAS, ACRF.
- Federalnaja služba gosudarstvennoj statistiki. (2010).
- Gosudarstvennaja informacionnaja sistema. (2012). *Energetičeskije perspektivy Rossii: energoeffektivnost ili syrjevaja zavisimost*. Moskva: Ministerstvo energetiki Rossijskoj federacii.
- IEA. (2011). *World Energy Outlook 2011*. Paříž: IEA/OECD.
- IEA. (2012). *Iraq Energy Outlook*. Paris: IEA.
- IEA. (2012). *World Energy Outlook 2012*. Paris: IEA.
- International Energy Agency. (2007). *World Energy Outlook*. Paris: OECD/IEA.
- International Monetary Fund. Fiscal Affairs Department. (2007). *Guide on Resource Revenue Transparency*. Washington: International Monetary Fund.
- European Commission. (2009). *Low energy buildings in Europe: Current state of play, definitions and best practice*. Brussels.
- MFRF. (2. srpen 2013). *Fond nacionalnogo blagosostojanija*. Získáno 7. srpen 2013, z Ministerstvo finansov: <http://www1.minfin.ru/ru/nationalwealthfund/statistics/volume/index.php?id4=6412>
- MFRF. (6. srpen 2013). *Reserve Fond*. Získáno 7. srpen 2013, z Ministerstvo Finansov: <http://www.minfin.ru/ru/reservefund/statistics/volume/index.php?id4=5796>
- Ministerstvo energetiky Ruské federace. (2010). *Meždunarodnoe sotrudničestvo v oblasti energoeffektivnosti*. Získáno 3. červenec 2013, z Ministerstvo eneregtiky RF: <http://minenergo.gov.ru/activity/energoeffektivnost/foreign/#a1>

- Ministerstvo energetiky RF. (17. listopad 2001). *Federalnaja celevaja programma "Energoeffektivnaja ekonomika" na 2002-2005 i na perspektivu do 2010 goda*. Získáno 11. března 2013, z Zakon Prost: <http://www.zakonprost.ru/content/base/part/345797>
- Ministerstvo energetiky RF. (2003). *Energetičeskaja strategija Rossii na period do 2020 goda*. Moskva.
- Ministerstvo energetiky RF. (2009). *Energetičeskaja strategija Rossii na period do 2030 goda*. Moskva.
- Ministerstvo energetiky RF. (2010). *Gosudarstvennaja programma RF "Energosberezhenije i povyšenie energetičeskoj effektivnostina na period do 2020 goda"*. Moskva: Ministerstvo energetiky RF.
- OECD. (2006). *Economic Survey of the Russian Federation*. Paris: OECD.
- OECD. (2011). *Economic Surveys: Russian Federation*. OECD.
- OECD/IEA. (2010). *Chod vypolenija politiki energoeffektivnosti v stranach "Bolšoj Vosmerki": V centre vnimanija Rossija*. Paříž: OECD/IEA.
- Putin, V. (22. prosinec 2005). *Zajavlenie po važnejšym voprosam*. Získáno 1. červen 2013, z Prezident Rossii: http://archive.kremlin.ru/appears/2005/12/22/1654_type63374_type63378type82634_99294.shtml
- Rosněft. (2013). *Rosneft Production*. Získáno 1. červen 2013, z Rosneft: www.rosneft.ru/production
- Sovet bezopasnosti Rossijskoj federacii. (10. leden 2000). *Koncepcija nacionalnoj bezopasnosti Rossijskoj federacii*. Získáno 11. leden 2013, z Sovet bezopasnosti Rossijskoj federacii: <http://www.scrf.gov.ru/documents/1.html>
- Sovet bezopasnosti Rossijskoj federacii. (12. květen 2009). *Strategija nacionalnoj bezopasnosti Rossijskoj federacii do 2020 goda*. Získáno 11. leden 2013, z Sovet bezopasnosti Rossijskoj federacii: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>
- *Socialnoje položenije i uroven žizni naselenija Rossii - 2010 g*. Získáno 17. prosinec 2012, z Gosudarstvennyj komitet statistiki: http://www.gks.ru/bgd/regl/b10_44/Main.htm

- Transparency International. (nedatováno). *Corruption Perception Index 2012*. Získáno 19. prosinec 2012, z Transparency International: <http://www.transparency.org/cpi2012/results>
- World Economic Forum, IHS Cambridge Energy Research Associates. (2010). *Energy Vision Update 2010. Towards a More Energy Efficient World*. Geneva: World Economic Forum.
- World Economic Forum, IHS CERA. (2013). *Energy Vision 2013. Energy Transitions: Past and Future*. Geneva: World Economic Forum.
- World Economic Forum. (2012). *Energy for Economic Growth*. Geneva: World Economic Forum.

10.2. Sekundární zdroje

- Aalto, P. (2008). *The EU-Russia Energy Dialog. Europe's Future Energy Security*. Surrey: Ashgate.
- Agenstvo neftjanoj informacii. (30. srpen 2007). *Zakon o magistral'nom truboprovodnom transporte RF očeh konfliktnyj*. Získáno 17. listopad 2012, z GasForum: <http://gasforum.ru/novosti/10/>
- Agenstvo po prognozirovaniju balansov v elektroenergetike (2008): *Energoeffektivnaja ekonomika. Energoeffektivnost*. Získáno 30. Duben 2013, z E-ARBE: http://www.e-apbe.ru/ecology/EE_effectivnost.php.
- Alaberdejev, R. (2009). Uspechi i provaly pervoj "pjatiletki" Energetičeskoj strategii Rossii. *Ekonomičeskij vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo universiteta* , 7, 105-112.
- Andresen, N. A. (2008). *Public choice theory, semi- authoritarian regimes and energy prices: A preliminary report* . Oslo: Research Council of Norway.
- APERC. (2011). *Compendium of Energy Efficiency Policies of APEC Economies*. Tokyo: APERC.
- Astrov, V. (2010). *Current State and Prospects of the Russian Energy Sector*. Vienne: The Vienna Institute of International Economic Studies.

- Baev, P. K. (2009). *Russian Energy Policy and the Military Power. Putin's Guest for Greatness*. New York: Routledge.
- Bahgat, G. (2011). *Energy Security. An Interdisciplinary Approach*. Washington, D.C.: Wiley.
- Balaam, D. N., & Veseth, M. (2005). *Introduction to International Political Economy*. New Jersey: Pearson Education International.
- Barnes, A. (2010). Russian-Chinese Oil Relations: Dominance or Negotiation? *PONARS Eurasia Policy Memo*, 124.
- Bashmakov, I., Borisov, K., Dzedzichuk, M., Gritsevich, I., Lunin, A. (2008): *Resource of Energy Efficiency in Russia: Scale, Costs and Benefits*. Center for Energy Efficiency, developed for the World Bank. Moscow.
- Bašmakov, I. (2005): *Energetičeskaja effektivnost v Rossii i perspektivy eksporta rossijskogo gaza*. Moskva: CENEF.
- Bašmakov, I. (2011). Energoeffektivnost v Rossii. Politika, dostiženija i paradoksy. *Ekonomika izmenenija klimata i povyšenija energoeffektivnosti*. Moskva: IMEMO.
- Bašmakov, I., & Bašmakov, V. (2012). *Sravnenije mer rossijskoj politiki povyšenija energoeffektivnosti s merami, prinjatymi v razvityh stranah*. Moskva: CENEF.
- Bašmakov, I., & Myšak, A. (2012). *Rossijskaja sistema učeta povyšenija energoeffektivnosti i ekonomii energii*. Moskva: CENEF.
- Baylis, J., & Smith, S. (1997). *The Globalization of World Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- BBC Russian. (21. prosinec 2004). *Putin priotkryl tajnu Baikal Finance Group*. Získáno 26. červenec 2013, z BBC Russian Ekonomika: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/business/newsid_4115000/4115095.stm
- Belogorjev, A. (2012). *Energetičeskaja strategija Kitaja i rossijskij gaz* (Sv. 1(44)). Moskva: Akademija Energetiki.
- Belogorjev, A., Stepanov, A., & Chomutov, I. (2012). Tolko neft deržit bjužet strany. *Tvoja kompanija*, 2 (122), 24-27.

- Belton, C., & Crooks, E. (25. únor 2010). Gazprom in Contract Shake-up. *Financial Times*.
- Bennett, A. (2004). Case Study Methods: Design, Use, and Comparative Advantages. V D. F. Sprinz, & Y. Wolinsky-Nahmias, *Models, Numbers, and Cases. Methods for Studying International Relations* (stránky 19-56). Michigan: University of Michigan Press.
- Bergsager, H. (2012). *China, Russia and Central Asia: The energy dilemma*. Fridtjof Nansen Institute.
- Bezrukih, P. (2011). K voprosu ob energosberezhenii i povyšeniya energetičeskoj effektivnosti ekonomiki Rossii. *Energetičeskaja politika*, 1, 4-20.
- Bosselman, F. Eisen, J.B. et al. (2010): *Energy, Economics and the Environment. Cases and Materials*. Foundation Press. New York.
- Brill Olcott, M. (2004). *The Energy Dimension in Russian Global Strategy. Vladimir Putin and the Geopolitics of Oil*. The James A. Baker III Institute for Public Policy of Rice University.
- Bušujev, V. (2010). *Neftjanaja promyšlennost Rossii - scenarii sbalansirovannogo razvitija*. Moskva: Institut energetičeskoj strategii.
- Bušujev, V., Krjukov, V., Saenko, V., & Tomin, S. (2010). Razvitije neftjanoj promyšlennosti Rossii. Vzgljad s pozicii ES 2030. *Neftgazovaja vertikal*, 13-14, 4-11.
- Butrin, D. (20. září 2010). Stabilizacionnyj fond neisčerpaem. *Kommersant*.
- Caprio, C. (2012). *Improving Energy Efficiency in Russia: Real Progress and Present Challenges*. Washington: IREX.
- CENEF. (2012). *Otčet. Ocenka značenij celevyh indikatorov Gosudarstvennoj programmy Rossijskoj Federacii "Energosberezhenije i povyšeniye energetičeskoj effektivity na period do 2020 goda" za 2008-2011gg*. Moskva: CENEF.
- Closson, S. (2009). Russia's Key Customer. Europe. V J. Perovic, R. W. Orttung, & A. Wenger, *Russian Energy Power and Foreign Relations. Implications for Conflict and Cooperation* (stránky 89-109). New York: Routledge.

- Compact Oxford English Dictionary, On-line na http://www.askoxford.com/concise_oed/security?view=uk.
- Davydova, A. (2009): *Wasting Energy Russian-style*. Open Democracy Russia, 18. 02. 2009. Dostupné z <http://www.opendemocracy.net/article/email/wasting-energy-russian-style>.
- Drzeniek Hanouz, M., & Prazdnichnykh, A. (2011). *The Russia Competitiveness Report 2011*. Geneva: World Economic Forum.
- Duleba, A. (2000). *Rusko na začiatku Putinovej éry: príchod k moci a prvé mesiace vlády*. Bratislava: Študie, Analýzy.
- European Commission. (2009). *Support of the Creation of an Energy Efficiency Management System in Russia*. Brussels: AESA Consortium.
- European Commission. (2013). *Energy from Abroad. Russia*. Získáno 22. březen 2013, z European Commission. Europe: http://ec.europa.eu/energy/international/russia/russia_en.htm
- Farina, M. F. (2010). *Flare Gas Reduction: Recent Global Trends and Policy Consideration*. GE Energy. Global Strategy and Planning.
- Forbes, C. (2011). *Summary of Country Reports Submittes to the Energy Efficiency Working Party*. IEA/OECD.
- Forbes. (8. duben 2010). Russia's Privatization Ambitions. *Forbes* .
- Fredholm, M. (2005). *The Russian Energy Strategy and Energy Policy: Pipeline Diplomacy or Mutual Dependence?* Conflict Studies Research Centre.
- Gaman-Golutvina, O. (2009). Changes in Elite Patterns. V R. Sakwa, *Power and Policy in the Putin's Russia* (stránky 155-172). New York: Routledge.
- Gazprom. (1. leden 2013). *Strategija*. Získáno 30. leden 2013, z Gazprom v voprosah i otvetah: <http://gazpromquestions.ru/index.php?id=39>
- Gazprom. (2013). *Odnim dychanijem s prirodoj*. Získáno 21. březen 2013, z Gazprom: <http://www.gazprom.ru/nature/environmental-protection/#water>
- Gazpromněft. (2013). *Kompanija: Strategija razvitija*. Získáno 16. březen 2013, z Gazpromněft: <http://www.gazprom-neft.ru/company/strategy.php>

- George, A. L., & Bennett, A. (2004). *Case Studies and Theory Development in the Social Studies*. Cambridge: The MIT Press.
- Geropoulos, K. (6. března 2011). Russia's Kovykta field: death, taxes and Gazprom. *NewEurope* .
- Gerring, J. (2007). *Case Study Research. Principles and Practices*. New York: Cambridge University Press.
- Gilpin, R. (1987). *The Political Economy of International Relations*. Princeton: Princeton University Press.
- Gilpin, R. (2001). *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*. Princeton: Princeton University Press.
- Goldman, M. I. (2008). *Petrostate. Putin, Power, and the New Russia*. Oxford: Oxford University Press.
- Goldthau, A. (2008). Resurgent Russia? Rethinking Energy Inc. *Policy Review* (147), 53-63.
- Gonchar, M., Duleba, A., & Malynovskyi, O. (2011). *Ukraine and Slovakia in a Post-Crisis Architecture of European Energy Security*. Bratislava: RC SFPA.
- Goodrich, L., & Lanthemann, M. (12. únor 2013). The Past, Present and Future of Russian Energy Strategy. Stratfor . *Stratfor Global Intelligence* .
- Gosudarstvennaja Duma. (n.d.). *Naryškin Sergej Evgenjevič*. Získáno 31. srpen 2013, z Federalnoe sobranie Rossijskoj Federacii: <http://www.duma.gov.ru/structure/deputies/131138/>
- Gratz, J. (2012). Control and Internationalization: Rosneft Swallows TNK-BP. *Russian Analytical Digest* (120), 12-13.
- Guriev, S., & Tsyvinski, A. (2010). Challenges Facing the Russian Economy after the Crisis. V A. Aslund, S. Guriev, & A. C. Kuchins, *Russia after the Global Economic Crisis* (stránky 9-38). Washington, D.C.: Peterson Institute.
- Hanson, P. (2009). The Sustainability of Russia's Energy Power. V J. Perovic, R. Ortung, & A. Wenger, *Russian Energy Power and Foreign Relations: Implications for Conflict and Cooperation* (stránky 23-50). New York, London: Routledge.

- Harding, L. (18. říjen 2012). Sechin: Rosneft's Kremlin hard man comes out of the shadows. *The Guardian*.
- Heinrich, A., & Pleines, H. (2012). The Political Challenges of an Oil Boom: The Resource Curse and Political Stability in Russia. *Russian Analytical Digest* (113), 2-7.
- Henderson, J. (2011). *Domestic Gas Prices in Russia - Towards Export Netback?* Oxford: Oxford Institute for Energy Studies.
- Holmes, L. (2009). Corruption and Organized Crime in Russia. V R. Sakwa, *Power and Policy in Putin's Russia* (stránky 133-154). New York: Routledge.
- Charap, S., & Safonov, G. (2010). Climate Change and Role of Energy Efficiency. V A. Aslund, G. S.M., & A. C. Kuchins, *Russia after the Global Economic Crisis* (stránky 125-150). Washington, D.C.: Peterson Institute for International Economics.
- *Chišćenije elektroenergii v Rossii: mastaby, pričiny, sposoby i nakazaniye*. 24. 08. 2011. Energovopros. Dostupné z: <http://www.energovopros.ru/issledovania/2322/2330/20827/>.
- Chow, E. C. (2004). Russian Pipelines: Back to the Future? *Georgetown Journal of International Affairs*, 27-33.
- Jakovlev, A., & Baryševa, G. (2012). Energoeffektivnost i energosberezheniye v Rossii na fone opyta zarubežnyh stran,. *Izvestija Tomskogo politechničeskogo universiteta*, 6, 25-30.
- Janovskij, A., & Baron, J. B. (2010). *Energetika Rossii: Vzgljad v buduščee*. Moskva: Institut energetičeskoy strategii.
- Kalicki, J. H., & Goldwyn D. L. (2005). *Energy and security: toward a new foreign policy strategy*. Washington D.C.: Johns Hopkins University Press.
- Karppoo, A. (2005). Russian energy efficiency projects: lessons learnt from Activities Implemented Jointly pilot phase. *Energy Policy*, 33 (1), 113-126.
- Kazantsev, A. (2009). Russian Policy in Central Asia. V R. Sakwa, *Power and Policy in Putin's Russia* (stránky 195-211). New York: Routledge.
- Ketting, J. (2007). *What a Waste! Russian Economic Success Threatened by Energy Shortage*. European Energy Review. November/December 2007. Str. 40-43

- Khatib, H., eds. (2000). *Energy Security, World Energy Assessment: Energy and the Challenge of Sustainability*. United Nations Development Programme. On-line text na <http://stone.undp.org/undpweb/seed/wea/pdfs/chapter4.pdf>.
- Kommersant. (3. březen 2008). Osnovnoj zakon električestva. *Kommersant* , 12 (669).
- Kononczuk, W. (2012). *Russia's Best Ally. Situation of the Russian Oil Sector and Forecasts for its Future*. Warsaw: Centre for Eastern Studies.
- Kořán, M. (2008). Jednopřípadová studie. V P. Drulák, *Jak zkoumat politiku. Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. (stránky 24-61). Praha: Portál.
- Kroutikhin, M. (2008). Energy Policymaking in Russia: From Putin to Medvedev. *NBR Analysis* , 19 (2), 25-33.
- Krpec, O., & Pšejka, P. (2006). *Mezinárodní politická ekonomie*. Brno: IIPS.
- Kučerová, Z. (2012). Měření efektivity ve veřejném a soukromém sektoru - rešerše dosavadních přístupů . *Český finanční a účetní časopis* , 7 (2), 110-125.
- Kuchyňková, P., & Leshchenko, A. (2012). Energetická bezpečnost Ruské federace. V H. Kodůusková, P. Kuchyňková, & A. Leshchenko, *Energetická bezpečnost asijských zemí a Ruské federace* (stránky 163-379). Brno: Muni Press.
- Kulagin, V. (2008): *Energy Efficiency and Development of Renewables: Russia's Approach*. Russian Analytical Digest, Vol. 46
- Larsson, R. L. (2006). *Russia's Energy Policy. Security Dimensions and Russia's Reliability as an Energy Supplier*. Stockholm: Swedish Defence Research Agency.
- Levy, J. S. (2008). Case Studies: Types, Designs, and Logics of Inference. *Conflict Management and Peace Science* , 25 (1), 1-18.
- Litvak, V., & Javorskij, M. (2011). Potencial i dorožnaja karta energosberezhenija. *Energetičeskaja politika* , 1, 36-41.
- Loe, J. S., & Ladehaug, O. (2012). Reducing Gas Flaring in Russia: Gloomy Outlook in Times of Economic Insecurity. *Energy Policy* , 50, 507-517.
- Lough, J. (2011). *Russia's Energy Diplomacy*. London: Chatham House.

- *Lukoil. Missija kompanii.* (nedatováno). Získáno 5. březen 2013, z Lukoil: http://www.lukoil.ru/static_6_5id_2106_.html
- Mahdavi, H. (1970). The Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: the Case of Iran. V M. Cook, *Studies in Economic History of the Middle East* (stránky 428-467). Oxford: Oxford University Press.
- Makarov, A. (2011): *Novye energetičeskie horizonty Rossii.* Institut energetičeskich issledovanij Rossijskoj Akademii Nauk. Dostupné z <http://www.eriras.ru/institute-publications/14-reports/176-2011-05-26-09-48-22>
- Malmendier, B. (2011). New Russian Energy Efficiency Act. *Journal of Energy and Natural Resources Law* , 29 (2), 177-208.
- Mascotto, G. (2010). *Demystifying Russia's Energy Strategy towards China: Strategic Manipulation or Unwitting Vulnerability?* Montreal: Centre d'etudes sur l'integration et la mondialisation.
- McKinsey and Company. (2009). *Pathways to an Energy and Carbon Efficient Russia.* Moskva: McKinsey and Company.
- McLean-Conner, P. (2009). *Energy Efficiency: Principles and Practices.* Tulsa: PennWell.
- Medvěděv, D. (4. červen 2008). *Prezident Rossii.* Získáno 1. srpen 2013, z Kremlin: <http://graph.document.kremlin.ru/page.aspx?963479>
- Melnikov, K., & Solodnikova, A. (12. březen 2013). Rosněft vytesnjaet Gazprom. *Kommersant* .
- Mitrova, T., Stern, J., & Belova, M. (2012). *Evropejskij gazovyj rynek: mečty ne vseгда sbyvajutsja.* Moskva: Skolkovo.
- Murašov, A. (2009). Energobereženije: gosudarstvo vzjalos po-serjoznomu. *Energonadzor-Inform* , 4 (42), 40-43.
- Nanay, J. (2009). Russia's ROle in the Eurasian Energy Market. V J. Perovic, R. W. Orttung, & A. Wenger, *Russian Energy Power and Foreign Relations. Implications for Conflict and Cooperation* (stránky 109-131). New York: Routledge.

- Newnham, R. (2008). *Oil, Carrots, and Sticks: Russia's Energy Resources as a Foreign Policy Tool*. San Francisco: Penn State University.
- NewsRu. (23. prosinec 2004). *Rosneft kupila BaikalFinanceGroup, polučiv kontrol nad Juganskneftěgazom*. Získáno 1. červen 2013, z NewsRu.com Ekonomika: <http://www.newsru.com/finance/23dec2004/rosneft.html>
- Nikitin, P. (2009). O prepjatstvijah vypolneniju zakona "Ob energosbereženii". *Energonadzor-inform* , 4 (42), 44-45.
- Novosti Moskva. (12. listopad 2009). *D.Medvedev: nado nemedlenno prekratit razbazarivaniye poputnogo gaza*. Získáno 8. únor 2013, z Pervyj kanal: <http://www.1tv.ru/news/culture/142952>
- Odell, J. S. (2004). Case Study Methods in International Political Economy. V D. F. Sprinz, & Y. Wolinsky-Nahmias, *Models, Numbers, and Cases. methods for Studing International Relations* (stránky 56-81). Michigan: University of Michigan Press.
- O'Hara, P. A. (2001). *Encyclopedia of Political Economy*. Volume 2, L-Z. London: Routledge.
- Orbanová, A. (2010). *Moc, energie a nový ruský imperialismus*. Praha: Argo.
- Orttung, R. W. (2009). Energy and State-Society Relations: Socio-Political Aspects of Russia's Energy Wealth. V J. Perovic, R. W. Orttung, & A. Wenger, *Russian Energy Power and Foreign Relations. Implications for Conflict and Cooperation* (stránky 51-71). New York: Routledge.
- Orttung, R. W., & Overland, I. (2010). A limited toolbox: Explaining the constraints on Russia's foreign energy policy. *Journal of Eurasian Studies* , 1-12.
- Pirani, S. (2011). *Elusive Potential: Natural Gas Consumption in the CIS and the Quest for Efficiency*. Oxford: The Oxford Institute for Energy Studies.
- Pirani, S., Stern, J., & Yafimava, K. (2010). *The April 2010 Russo-Ukrainian gas agreement and its implications for Europe* . Oxford: Oxford Institute for Energy Studies.
- Pleines, H. (2009). Developing Russia's Oil and Gas Industry. What role for the State? . V J. Perovic, R. W. Orttung, & A. Wenger, *Russian Energy Power and Foreign Relations. Implications for Conflict and Cooperation* (stránky 71-87). New York: Routledge.

- Poussenkova, N. (2010). The Global Expansion of Russia's Energy Giants. *Journal of International Affairs* , 103-124.
- RBC. (2013). Personalii. Christenko Viktor Borisovič. *RBC Ves Mir* .
- RiaNovosti. (16. září 2010). Sechin Asks for Rosneft Tax Breaks Extension for Vankor Oil Field. *RiaNovosti* .
- *Rosněft. Perspektivy razvitija i strategija*. (nedatováno). Získáno 5. března 2013, z Rosněft: <http://www.rosneft.ru/about/strategy/>
- Rossijskaja Gazeta. (21. květen 2012). RG.ru. *Biografija premjer-ministra Dmitrija Medvěděva* .
- Rossijskij professionalnyj portal o lobbizme i GR. (29. září 2009). Kompanija prinjatija zakona "Ob eksporte gaza". *Lobbing v Rossii i zarubezhom* .
- Rudnitsky, J., & Farey, B. (01. března 2012). Gazprom, Eni Agree to Change Gas Supply Terms to Italy. *Bloomberg Businessweek* .
- Rutland, P. (2009). Putin's Economic Record: Is the Oil Boom Sustainable? V R. Sakwa, *Power and Politics in Putin's Russia* (stránky 173-194). New York: Routledge.
- Sakwa, R. (2008). *Putin. Russia's Choice*. . New York: Routledge.
- Sieminski, A. (2013). *International Energy Outlook 2013*. IEA. Washington, D.C.: Center for Strategic and International Studies.
- Sim, L.-C. (2008). *The Rise and Fall of Privatization in the Russian Oil Industry*. Oxford: Palgrave Macmillan.
- Smith Stegen, K. (2011). Deconstructing the "Energy Weapon": Russia's Threat to Europe as Case Study. *Energy Policy* , 39, 6505-6513.
- Soderbergh, B., Jacobsson, K., & Aleklett, K. (2010). European Energy Security: An Analysis of Future Russian Natural Gas Production and Exports. *Energy Policy* , 38, 7827-7843.
- Soldatkin, V. (8. říjen 2012). *Gazprom expands Nord Stream without gas supply rise*. Načteno z Reuters: <http://www.reuters.com/article/2012/10/08/russia-nordstream-idUSL6E8L8EKJ20121008>

- Solovjev, V. (22. prosinec 2008). Postavki snova v igre. *Kommersant*.
- Stent, A. E. (2009). Restoration and Revolution in Putin's Foreign Policy. V R. Sakwa, *Power and Policy in Putin's Russia* (stránky 211-228). New York: Routledge.
- Stránky Lukoilu na <http://lukoil-zs.ru/projects/project3/>. Ověřeno ke dni 16. 03. 2011.
- Stránky Ministerstva energetiky Ruské federace (<http://www.minenergo.gov.ru>)
- Stránky projektu Skolkovo. www.i-gorod.com.
- Stulberg, A. N. (2007). *Well-Oiled Diplomacy. Strategic Manipulation and Russia's Energy Statecraft in Eurasia*. New York: State University of New York Press.
- Surgutněftgáz. (2012). *Surgutněftgáz. Kurs - energoeffektivnost*. Moskva: Surgutněftgáz.
- Šafranik, J. (2010). Koncepcija bolšoj nefti. *Něft Rossii* (9), 34-41.
- Tarradellas Espuny, F. (2009): *EU-Russia Energy Dialog at the Origin of the European Foreign Energy Policy*. Str. 6-18. The EU-Russia Centre Review, č. 9. Dostupné z: http://www.eu-russiacentre.org/wp-content/uploads/2008/10/review_ix.pdf.
- Taylor, R. P. (2008). *Financing Energy Efficiency. Lessons from Brasil, China, India and Beyond*. Washington D.C.: The World Bank.
- *The company has produced and shipped the 500th standard cargo of LNG*. (August 2012). Načteno z Sakhalin Energy: <http://www.sakhalinenergy.ru/en/default.asp?p=channel&c=1&n=419>
- Tichý, L. (25. říjen 2010). Co přineslo 10 let Energetického dialogu EU-Rusko. *Natoaktual*.
- Tkachenko, S. L. (2008). Actors in Russia's Energy Policy towards the EU. V P. Aalto, *The Eu-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security* (stránky 163-192). Aldershot, Hampshire: Ashgate Publishing.
- Transněft. (srpen 2013). *O kompanii dlja investorov*. Získáno 1. srpen 2013, z Transneft: <http://transneft.ru/files/2013-08/hrtvKpEfn5rTe7c.pdf>
- Trejbal, V. (7. prosinec 2012). Rusko musí změnit energetickou politiku, jinak přijde o pozici energetické velmoci, varuje IEA. *Patria Online*.

- Trejbal, V. (7. únor 2013). Rosněft' chce vyvážet LNG. Tlačí na zrušení monopolu Gazpromu. *Patria Online*.
- Trenin, D. (2010). Russian Foreign Policy: Modernization or Marginalization? V A. Aslund, S. Guriev, & A. C. Kuchins, *Russia after the Global Economic Crisis* (stránky 187-200). Washington, D.C.: Peterson Institute for International Economics.
- Trudeau, N., Murray, I. (2011): *Development of Energy Efficiency Indicators in Russia*. OECD/IEA.
- Tsygankov, A. P. (2010). *Russia's Foreign Policy. Change and Continuity in National Identity*. Plymouth: Rowman and Littlefield Publishers.
- TVEL. (2008). *Godovoj otčet OAO TVEL za 2007 god.* Moskva: TVEL.
- Vasiljeva, A. (1. červenec 2012). Ot energoaudita - k energosboreženiju. *Energetika i promyšlennost Rossii* (13-14(201-202)).
- Victor Makarova, N. (2008). *Gazprom: Gas Giant Under Strain*. Stanford: Stanford University.
- Vygon, G. (2012). Global Energy Intelligence Day. *Ekonomičeskie riski osvojenija rossijskogo arktičeskogo šelfa*. Moskva: Skolkovo.
- Waisová, Š. (2003, ed.): *Bezpečnost a strategie. Východiska. Stav. Perspektivy*, Pelhřimov: Aleš Čeněk.
- Woehrel, S. (2009). *Russian Energy Policy towards Neighbouring Countries*. Washington, D.C.: Congressional Research Service.
- Wood, A. (2011). *Russia's Business Diplomacy*. London: Chatham House.
- World Bank Group (2008): *Energy Efficiency in Russia: Untapped Reserves*. IFC.
- World Bank (2010): *Russian Economic Report # 21*. Dostupné na stránkách Světové banky na http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/2010/03/30/000333038_20100330000444/Rendered/PDF/537060NWP0RER21eng0Box345623B01PUBLIC1.pdf

- World Bank. (26. únor 2013). *Doklad ob ekonomike Rossii 29: Vosstanovlenije i perspektivy dalnejšego razvitija ekonomiki*. Získáno 29. červen 2013, z World Bank: <http://www.worldbank.org/ru/news/press-release/2013/02/26/russian-economic-report-29>
- Yergin, D. (2006). Ensuring Energy Security. *Foreign Affairs* (85(2)), 69-82.
- Youngs, R. (2009). *Energy Security. Europe's New Foreign Policy Challenge*. New York: Routledge.
- Zarembo, Igor (2011): *Dochody RF ot neftegazovogo eksporta v 2011 godu vyrastut na 36 %*. RIA Novosti, 15.12.2011. Dostupné z: <http://ria.ru/economy/20111215/517208264.html> .
- Zhang, Y.-J. (2011). Interpreting the Dynamic Nexus between Energy Consumption and Economic Growth: Empirical Evidence from Russia. *Energy Policy* , 39, 2265-2272.
- Zumbun, J. (2008): The Most Energy-Efficient Countries. Forbes 07.07.08. On-line na http://www.forbes.com/2008/07/03/energy-efficiency-japan-biz-energy_cx_jz_0707_efficiency_countries.html .